PROPAGANDISTA

AZ MSZMP KB
AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA
OSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

PROPAGANDISTA

AZ MSZMP KB
AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA
OSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő:
BENCZÚR ZSUZSA

XI. évfolyam, 7. szám
1987. november

Szerkesztőség:
Budapest, Széchenyi rakpart 19.
1387
Telefon: 111-400, 317-379

Megjelenik
évente nyolc alkalommal

Kiadja és terjeszti
a Kossuth Könyvkiadó

ISSN 0133-9443

87.2555/20-07 – Zrínyi Nyomda
Felelős vezető:
Vágó Sándorné vezérigazgató

Szerkesztőbizottság:
BARTHA LAJOS
BOROS SÁNDOR
CSOMA GYULA
EKLER GYÖRGY
HALAY TIBOR
KAHULITS LÁSZLÓ
NONN GYÖRGY
PÉTER JÁNOS
TÓTH ISTVÁN
UNGOR TIBOR
VASS HENRIK
elnök

A szerkesztőség tagjai:

FÁCZÁNYI ÖDÖN
KOVÁCS DÉNES
LÁNG GYÖRGY
LOVASSY TAMÁS
MOLÁT FERENC
NAGY KATALIN
STEMLER GYULA

Kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

PROPAGANDISTA
1987/7

PROPAGANDISTA

Tartalom

Kótai Géza: Októberi köszöntő [5]

Aczél György: Haza és haladás. A nemzetfejlődés mai sorsfordulóján [13]

Hoós János: Tervgazdálkodásunk bevezetésének 40. évfordulóján. A népgazdasági tervezés továbbfejlesztéséről [27]

Mohai László: Előrelépés és lemaradás a gazdaságirányítás korszerűsítésében. II. rész. Új feladatok a stabilizáció szakaszában [37]

Balogh Ernő: „Változtasd meg élted!" Az irodalom társadalmi szerepéről [50]

Pártmunkás – propagandista vénával. Beszélgetés *Barsi Tomajjal – Szántó I. Péter* [58]

EGY FORRADALMI ÉV DOKUMENTUMAIBÓL

IV. rész: 1917. december–1918. január. Összeállította: *Kun Miklós* [64]

GAZDASÁG

Zányi Jenő: Az innováció és gazdasági feltételei [84]

VALÓSÁGUNK

A szerkezetváltás: folyamat – *Tamás Ervin* [94]

Szabolcsiné Benedek Ágnes: A maradandó értékekről [103]

MŰHELYEK

Az MTA Regionális Kutatások Központja. Szerkesztőségi beszélgetés *Enyedi Györggyel* [112]

SZOMSZÉDAINK

Herbai István: Közös dolgaink (Tallózás a magyar–román kapcsolatok történetében) [123]

NEMZETKÖZI ÉLET

Lovassy Tamás, Szentesi György: Jelentős lépések a nemzetközi biztonság megerősítésének útján [136]
G. Márkus György: A zöld mozgalmak [145]

A KAPITALIZMUS — MA

Balázs József: A három tőkés erőközpont gazdasági viszonya [154]

FÓRUM

Eredics Károly: A korszerűsödő oktatási igazgatóság [160]
Gyenesei István: Vendégek, turisták, politika [165]
Süveges Mihály: Káderképzés és munkaidő-védelem [173]

JEGYZET

Hajdú Péter: Etikai kérdések a propagandában [178]

MÓDSZER

Csoma Gyula: Felnőtt életkorok – felnőttkori tanulás [183]
Nagy Katalin: „Én így tanítom..." A politikai oktatás módszerei című témát [190]
László Tibor: Új utak a propagandistaképzésben [197]

Képeink a nagy októberi szocialista forradalom eseményeiről mutatnak be kevésbé ismert felvételeket. Az összeállítást Jalsovszky Katalin készítette a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Történeti Fényképgyűjteményéből válogatva.

Kótai Géza

OKTÓBERI KÖSZÖNTŐ

Az emberiség korszakos eseményei a történelem időszerű üzeneteit közvetítik a nemzedékek sorához. Múltunk felidézése a jelenhez szóló tanulságok levonásával és a jövőépítés esélyeinek mérlegelésével kaphat teljes értelmet. Ma súlyos kihívások és gondok, növekvő próbatételek közepette ünnepeljük a nagy októberi szocialista forradalom 70. évfordulóját. Helyénvalóbbnak – s októberhez és a lenini hagyatékhoz is méltóbbnak – tűnik az olyan megemlékezés, amely a jelent vizsgálja, de a jövőbe is tekint: egyidejűleg veszi számba a megteremtett értékeket és az elérendő célokat. Tettekre sarkallva és jövőnkért áldozatvállalásra ösztönözve egyszerre kell szólnunk a józan értelemhez és az elkötelezett érzelemhez.

1917 októberének nagyságát 70 év múltán azért látjuk mind tisztábban, mert egyre kevésbé tekintjük márványba dermesztett múltnak, sokkal inkább máig ható, eleven erőnek. Október egyetemes érvényű örökségéről számosan és sokszor szóltak már. Mégis célszerű megismételni: ez a forradalom adta vissza az embernek történelemformáló küldetésébe vetett hitét. A világháborús harcterekre parancsolt, arcnélkülinek látszó tömeget ráébresztette arra, hogy akár tíz nap alatt is megrengetheti a világot. Ma, amikor egyesekben tetterőt apasztóan fogyatkozni látszik a cselekvés értelmébe vetett hit, október azt üzeni: a népek és nem-

zetek a forradalmi fordulatok idején és a munkás hétköznapokon egyaránt maguk alakíthatják sorsukat, jövőjüket.

A nagy október olyan emberi közösség ígéretét hordozza magában, amely képes a társadalmasult munkát megtisztítani a magánkisajátítás torzításaitól, amely képes az így felszabaduló anyagi erőket nem egy szűk kisebbség, de népek, nemzetek felemelkedésének szolgálatába állítani. Az októberi forradalom olyan világ megteremtésének lehetőségét ígérte, amelyben minden állampolgár, valamennyi nép, nemzet és nemzetiség egyenlő, s ahol a legfőbb érték maga az alkotó, teremtő ember. Ma, 70 esztendő annyi felemelő és tragikus tapasztalatának birtokában elmondhatjuk: a szocializmus nem automatikusan, hanem nemzedékek erőfeszítéseivel kivívott előrelendülések, olykor megtorpanások és visszavonulások folyamatában - átalakulva és a világot átalakítva – vált visszafordíthatatlan valósággá. Sok mindent megvalósítottunk mostanáig, de eszményeink kiteljesítéséig még hosszú, szívós munka, kemény küzdelem vár ránk.

☆☆☆

A szocializmus gyökeresen átrendezte a kapitalizmus létezési és működési feltételeit. Az új társadalom kihívásai döntő módon járultak hozzá a tőke cselekvési lehetőségeinek szűkítéséhez, világuralmi törekvéseinek ellensúlyozásához. A szocializmusnak - ma még talán kellően nem is tudatosított – szerepe volt abban is, hogy a dolgozók az iparilag fejlett országokban a tőke hatalmát mind nagyobb önmérsékletre tudták kényszeríteni, és a korábbinál szélesebb demokratikus jogokat és szociális biztonságot vívhattak ki maguknak.

A fejlődés perifériájára szorított, gyarmati és félgyarmati függésben élő népek számára október a felemelkedés, a modern társadalommá szerveződés új lehetőségeit kínálta. A marxisták ugyanakkor ma nem táplálnak megalapozatlan reményeket az alulfejlett-

ség nyomasztó terheivel küszködő társadalmak gyors előrehaladása iránt sem. Tény, hogy október példája, a szocializmus léte és szolidaritása a gyarmati rendszer felbomlásának lényeges külső feltétele volt, és segített, hogy ezek az országok elfoglalhatták helyüket a nemzetek közösségében.

Október öröksége az emberiségnek a nagyobb biztonság esélyét kínálja. 1917 olyan állam alapjait vetette meg, amely az egyetemes béke megteremtését hirdeti. A Szovjetunió az antifasiszta egységfront legtöbb áldozatot viselő tagjaként fő részese volt civilizációnk megmentésének. Ma egy más természetű, de nem kevésbé félelmetes közös veszély: a termonukleáris megsemmisülés kockázata fenyegeti a népeket. A szocializmus és mindenekelőtt – primus inter pares – a Szovjetunió az, amely a világ elé tárta – a túlélés egyetlen ésszerű esélyét kínálva – a tartós béke, a kölcsönös, egyenlő és elégséges biztonság, az általános leszerelés, a mindenki számára előnyös gazdasági együttműködés és a humanitárius kapcsolatok fejlesztésének programját. E kezdeményezések nyitottak: módot nyújtanak valamennyi józan, felelős kormányzati és társadalmi tényezőnek az együttgondolkodásra, az érdekek kölcsönös figyelembevételén alapuló együttműködésre.

Az októberi forradalom, majd a szocializmus világrendszerré válása új távlatokat nyitott a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom előtt is. Bebizonyosodott: az eredetileg elképzelttől eltérő módon ugyan, de lehetséges a hatalom megragadása és megtartása, az új társadalom építése. Az 1917 óta eltelt hetven esztendő során a kommunista és munkáspártok egymás közötti viszonya is új vonásokkal gazdagodott. Napjainkban meghatározóvá válik az a felismerés, hogy a kommunisták szolidaritása nem létezhet a pártok önállósága nélkül. Egyik alapvető közös tapasztalatunk, hogy a szocializmus csak akkor lehet eredményes, ha egyszerre nemzeti és nemzetközi: az egyes pártok eredményei valamennyiünket gazdagítanak, az erős moz-

galom pedig szilárd hátteret és támaszt jelent a nemzeti keretek között működő pártok számára.

A szocializmus belső megújulását a világkép és a nemzetközi viszonyokban elfoglalt helyünk kritikus újragondolása, a külpolitika módosítása kíséri, s ez a világfolyamatokra gyakorolt sokrétű hatásunk új minőségét ígéri. Az 1917-es forradalom győzelmét követően a kommunistáknak legelőször azt kellett belátniuk, hogy a korábban küszöbön állónak hitt világforradalom csupán távlat, s a szocializmusnak egyetlen országban kell berendezkednie. Alig egy emberöltő múltán azt is tapasztalniuk kellett, hogy a szocializmus világrendszerré válása sem érvényteleníti a két rendszer tartós együttélésének szükségszerűségét. Napjainkban pedig megosztott, de mégis egységes egészet alkotó, és a súlyosbodó egyetemes problémák következtében mindinkább egymásra utalt világunkban egyik társadalmi rendszer sem választhatja el saját sorsát a másikétól, kölcsönösen függenek egymástól és hatnak egymásra.

Ilyen körülmények között növekvő jelentősége van a gazdasági, a tudományos-műszaki teljesítménynek, az erőegyensúlyt fenntartó képességnek, de legalább ennyire fontos annak az erkölcsi erőnek a kisugárzása, amely változó társadalmunkban az emberi méltóság helyreállításából, a demokrácia elmélyítéséből, a szocializmus humanista elveinek széles körű érvényesítéséből táplálkozik.

A hét évtized új összefüggésekre világított rá a szocializmus és a nemzet viszonyában is. Az októberi forradalom egy olyan összefogás kezdete, amelynek népek, nemzetek válnak egyenjogú résztvevőivé. A szocializmus történetének sikerei és tévedései egyaránt arra intenek bennünket: a tőkés rendszerrel folytatott történelmi versengésben közös helytállásunk csakis az együttműködés elmélyítésével lehetséges. A hatékony összefogás azonban megköveteli a nemzeti és a nemzetiségi lét kiteljesítését, a nemzeti érdekek összehangolását a közös boldogulás érdekében.

Számunkra ma az elmúlt hetven esztendő talán legfontosabb tanulsága, hogy az állandóan változó körülmények között a helytállás szüntelen megújulást követel. Csak így bizonyíthatjuk meggyőzően a szocializmus életerejét, történelmi létjogosultságát. Nekünk, kommunistáknak képesnek kell lennünk arra, hogy megújítsuk az önmagunkról s a jövőről kialakított képet, kikísérletezzük a legígéretesebb fejlődési utat és kiválasszuk az előrehaladást szolgáló legcélszerűbb eszközöket. Elkerülhetetlen, hogy elképzeléseinket folyamatosan szembesítsük a gyakorlati tapasztalatokkal, s ha szükséges, számoljunk le bátran a Lenin által *„érzelmi szocializmusnak"* nevezett tudománytalan megközelítéssel és annak következményeivel.

Ez a szemlélet a forradalom és a reform dialektikájának félreértésektől és félremagyarázásoktól megtisztított újraértelmezése révén tör utat magának. Lenin már 1921-ben kimondta: *„A proletariátusnak legalább egy országban kivívott győzelme után valami új mozzanat jelenik meg a reformoknak a forradalomhoz való viszonyában."*

☆☆☆

Ma a reform a forradalmi folyamat szerves része, a szocializmus önmegújító képessége.

A szocializmus megújulásának alkotó eleme s bizonyos értelemben előfutára is a magyar útkeresés. Ez változatlanul kettős kötelezettséget ró reánk. Számadással elsősorban népünknek tartozunk, de felelősek vagyunk a szocializmus sorsának egyetemes alakulásáért is. Ma akkor tehetünk mindennek eleget, ha következetesen haladunk előre a reformok útján, és végrehajtjuk a Központi Bizottság júliusi határozatát, valamint a kormányprogramot. Úgy kell megteremteni a racionális, hatékony gazdálkodás feltételeit s ezzel megalapozni a későbbi fellendülést, hogy szavatoljuk: becsületesen dolgozó emberek önhibájukon kívül ne kerülhessenek méltatlan helyzetbe. Az igazán nehéz

próbatétel most az, hogy a magyar dolgozók – nem személyes mulasztásaik miatt – átmenetileg tömeges áldozatvállalásra kényszerülnek.

Stabilizációs és kibontakozási programunk ezért csak a döntésekbe, azok végrehajtásába és ellenőrzésébe bevont százezrek és milliók munkája nyomán válhat valóra. Tevékeny részvételükhöz, a szocialista nemzeti egység megszilárdításához nélkülözhetetlen a szocialista demokrácia elmélyítése. Ennek fontos feltétele a jelenlegi intézmények hatékonyabb működtetése, csakúgy, mint az önkormányzati elemek erősítése, az értelmes célokat szolgáló autonóm önszerveződés ösztönzése. A szocialista demokrácia így válhat két irányból építkező, a társadalom minden sejtjét átható folyamattá.

Társadalmi-politikai életünk demokratizálásának legfontosabb eleme azonban a párt vezető szerepének korszerűsítése, az irányító szerepkör betöltésének tartalmi és módszertani újragondolása. A nép – joggal – a párttól várja a kibontakozás fő irányainak demokratikus vitákban történő meghatározását, a végrehajtás politikai biztosítékainak megteremtését. József Attilát idézve: társadalmunkba *„elme kell nagy fénybe', mely igazodni magára mutat"*. A jelenlegi helyzet minden eddiginél türelmesebb, kölcsönös tiszteleten alapuló párbeszédet követel minden együtt dolgozni kész erővel és személyiséggel.

A társadalmi-gazdasági kibontakozás sikerre vitelében rendkívüli felelősség hárul a párt vezető testületeire, a kommunistákra. Különösen nagy a mi felelősségünk. A párttagok közösségei legyenek mindinkább műhelyei politikánk intellektuális megújulásának, az egységes cselekvésre sarkalló, önkorrekcióra is képes politikai munkának, forrásai az erőnkbe, cselekvőképességünkbe, jövőnkbe vetett hitnek. Olyan feltételeket kell teremtenünk, hogy minden magyar állampolgár személyes ügyének érezze az ország, a nemzet sorsát.

Nem keltünk alaptalan reményeket, ha felmutatjuk eddigi értékeinket, társadalmi, gazdasági vívmányain-

kat. Joggal hivatkozhatunk népünk vitathatatlan tehetségére, elismert szorgalmára, nyilvánvaló tenniakarására, igaz hazaszeretetére. Szükség van erre is, mert kiábrándult, hitehagyott emberek nem képesek a cselekvésre. Magabiztosságra van ma szükség, s ehhez a nemzet elsősorban tőlünk vár bátorítást. A kölcsönös bizalom lehet a közmegegyezés, a nemzeti egység megújításának legszilárdabb alapja.

Céljaink eléréséhez rendelkezünk külső feltételekkel is. Bár a minket hátrányosan érintő világgazdasági változások, belső gyengeségeink és következetlenségeink az utóbbi években rontották nemzeti teljesítményünk külhoni megítélését, a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy gondokkal küszködő, ám sorsának megjavításához reális programmal rendelkező, értékeit ismerő nép megőrizheti becsületét a világban. Ezt bizonyítja, hogy a Központi Bizottság említett határozata és az Országgyűlés legutóbbi ülésszaka után nemzetközi megítélésünkben előtérbe kerültek a kibontakozáshoz fűzött bizalom, sőt a rokonszenv jelei.

Külpolitikánkra ma különösen nagy felelősség hárul a belső építőmunka kedvező nemzetközi feltételeinek szavatolásában. A politikai diplomácia eszközeivel is segíteni kell a külgazdasági lehetőségek feltárását, kiaknázását. Nem kevésbé fontos, hogy kitágult külpolitikai mozgásterünket kihasználva megőrizzük, erősítsük azt a tekintélyt, amelyet az elmúlt évtizedekben reformunk eredményeivel, valamint külpolitikánk elvi szilárdságával, taktikai rugalmasságával és kiszámíthatóságával szövetségeseink, barátaink és tőkés partnereink körében szereztünk.

További biztatás számunkra, hogy belső és nemzetközi törekvéseink mind teljesebb összhangban vannak a jövő századra készülő Szovjetunió céljaival, elképzeléseivel. Különösen erős hátteret jelent, hogy a változó körülmények között is számíthatunk a magyar internacionalisták és a szovjet harcosok százezreinek vérével pecsételt, hagyományos és folyamatosan gazdagodó magyar–szovjet barátságra.

A nagy októberi szocialista forradalom 70. évfordulóján a tanulságokat, a kihívásokat és az esélyeket mérlegelve joggal tölthet el bizakodás bennünket. Teendőink sok tekintetben a korábbiaknál bonyolultabbak, de erőink is nagyobbak, tapasztalataink is gazdagabbak, mint eddig bármikor.

A gyorsuló időket változó világban éljük. Ami hetven éve kezdet volt, az mára valóság. Ismét József Attila szavaival élve: *„...viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat. Viszi a ködöt az idő s az időt mi hoztuk magunkkal..."* Nekünk kötelességünk lépést tartani a kor követelményeivel, nem kényelmesedhetünk el. Október folyamat, amelynek sodrása segít lassanként tisztára mosni a világot, de ehhez a cselekvő megújulás útját kell járnunk.

Magyar újságban az első fénykép Leninről. Tolnai Világlapja, 1917

Aczél György

HAZA ÉS HALADÁS. A NEMZETFEJLŐDÉS MAI SORSFORDULÓJÁN

Miként az egyén életében, egy nemzet, egy ország életében is vannak, lehetnek sorsfordulók, válságos vagy kritikus helyzetek. Ilyenkor az önismeret megerősödésén, az öntudatos helytálláson és az értő cselekvésen múlik a fennmaradás, illetve felemelkedés – vagy annak hiányában a bukás.

Amit most átélünk, nem a szocializmus általános válsága. Ezek működésbeli zavarok, a hatékonyság krízisei. De csődhöz vezethet, ha ámítjuk magunkat.

A kényszerű helyzetek nem kényszerpályák. Kikényszerítik a válaszadást, de sohasem szűkítik le annyira a mozgásteret, hogy ne hagynának számunkra – jobb és rosszabb – választási lehetőségeket.

S ha a politika általában a lehetőségek felismerése és kihasználása, ma a haladó, a jó politika lényege talán épp a lehetőségmező kiszélesítésének képességében rejlik.

Milyen sajátos válaszokat adnak az egyes nemzetek, nemzeti integrációk a világméretű kihívásokra? Hogyan hatnak vissza e válaszok magára a globális problémákkal küszködő világrendszerre? Mindezt azért fontos tanulmányoznunk, hogy elkerüljük a rezignáció és az utópiák csapdáit.

S ha nem vagyunk is utópisták, Fourier egy megálla-

pítását mi is magunkévá tehetjük: „Ha elkezdjük hangoztatni, hogy valami lehetetlen, csak azért, hogy felmentsük magunkat a próbálkozás kötelessége alól, akkor ez a valami végül ténylegesen lehetetlenné válik, mivel meg sem próbáltuk."

Most újabb nemzeti sorsfordulóhoz érkeztünk. Őszintén és nyíltan föl kell tárnunk okait, a halmozódó fogyatékosságokat és szembenéznünk a nemzetünket érő új, történelmi kihívásokkal.

Mai súlyos és súlyosbodó gazdasági helyzetünk előidézőjeként aligha tudunk egyetlen tényezőt megjelölni. Éppúgy leegyszerűsítés lenne mindent a kedvezőtlen világgazdasági változásokra, illetve külső tényezőkre fogni, mint pusztán belső okokkal, szubjektív hibákkal vagy objektív nehézségekkel magyarázni. Vitathatatlan, hogy nem kerültünk volna ilyen helyzetbe, ha szocializmusunk megújulási folyamatában lendületesebben és következetesebben haladunk előre a gazdaságban és a politikai intézményrendszerben egyaránt. Az eredmények okozta önelégültségünk vagy éppen a bürokratizmus okozta ellenállás mellett a nemzetközi politikai, ideológiai légkör is jó ideig inkább gátló, mint serkentő tényező volt. Másrészt olyan változások sodrába kerültünk, egy olyan világméretű, globális válság szenvedő részesei lettünk, a világgazdaságban végbemenő olyan nagyarányú és gyors átalakulás kihívásai értek bennünket, amelyek más nemzetek számára is – legyenek azok kapitalista vagy szocialista rendszerű országok népei – sorsfordulót jelentenek.

A világban megindult robbanásszerű műszaki, informatikai, szervezeti fejlődés nem csökkenő lendülettel folytatódik. Ez nemcsak a munka jellegét, a dolgozó ember teljesítőképességét formálja át. Alakítja az emberi igényeket, a társadalmak szervezetét – s ami témánk szempontjából a legfontosabb: a nemzetek közötti viszonyokat is. Nemzeti kérdés az is, hogyan reagálunk a feltételek megváltozására.

Lesznek lemaradók és lesznek fölzárkózók. A tör-

ténelem azt bizonyítja: a népek, országok jó vagy balsorsa nem annyira nyert vagy vesztett csatákon múlik, hanem azon, hogy helyt tudnak-e állni a termelési kultúra nagy átrendeződéseinek, korszakváltásainak krízisidőszakaiban. Ezért is van rendkívüli jelentősége annak, hogy ezen legfőbb nemzeti létkérdésünk mellett a többit a lehetőségekhez képest rendezettnek tudhassuk. A magyar gazdaság az utóbbi évtizedekben fejlettségét tekintve a világ népeinek első harmadába került. Ma már látjuk: ez a helyezésünk hosszú távon nem tartható meg változatlanul. Vagy sikerül – erőinket megfeszítve – megerősíteni a fölzárkózást, vagy belátható időn belül az alsóbb harmadokban találjuk magunkat, hosszú időre – talán egész történelmi korszakra – elveszítve az előrelépés esélyeit.

A nagy változásokhoz, átrendeződési folyamatokhoz való alkalmazkodás során a jól szereplők számos bevált megoldást vettek és vesznek át a nemzetközi tapasztalatokból. Kipróbált megoldásokat, de sohasem teljes modelleket. Az átvett elemeket úgy ötvözik, hogy megfeleljen saját hagyományaiknak, jelen viszonyaiknak, várható jövőbeli szerepüknek.

Mi is képesek voltunk arra, hogy kialakítsuk a szocializmus sajátosan hazai megoldását ebben a térségben, s az több évtizeden keresztül sikeresnek bizonyult. Ma is kötelességünknek tartjuk ennek a történelmi kísérletnek a továbbfejlesztését s szükséges átalakítását is.

Egy gyökeresen új műszaki-gazdasági-társadalmi feltételrendszerben kell érvényesítenünk humánus szocialista eszményeinket, kapcsolódva egy – évtizedek óta remélt – kedvező történelmi környezetváltozáshoz, a világ szocialista felén emelkedő reformhullámhoz. Mindenekelőtt a nagyszabású szovjet megújulási programtól várható, hogy új távlatokat nyit a szocialista országok közösségének. S ez a történelmi átalakítás, amely a társadalom belső életének mélyreható megújítása mellett a Szovjetunió „békeoffenzívájában", a nukleáris leszerelés érdekében tett rugalmas kezde-

ményezéseiben is kifejeződik, nem csupán a szocializmus reményteljes ígérete. Sikere új korszakot jelent az egész ezredvégi emberiség számára. S ugyancsak reményekre jogosító folyamat a Kínai Népköztársaságban megindult – és máris sikereket hozott – szocialista reform.

Még a legifjabbak is emlékezhetnek a nyolcvanas évek elejére, amikor a hidegháborús retorika a tetőfokán volt, amikor a Szovjetunióban „diabolikus erőket" látva az USA jelenlegi elnöke arról szónokolt, hogy a kommunizmus fejezeteit ki kell tépni a történelem lapjairól. A NATO fegyverkezési programjainak görbéje meredeken emelkedett, Európába új atomrakétákat telepítettek, s az elnök „véletlen" rádiós viccet csinált a Szovjetunióra mért atomcsapás elindításáról. Az embargók és diszkriminációk legrosszabb évei voltak ezek, amikor szívósan kellett küzdenünk még a normális, civilizált kontaktusok fönntartásáért is. A súlyos lengyel válság sokkhatása alatt s a magyar gazdaság negyedszázados lendületének keserves lefékeződése idején voltunk.

S mégis: bíztunk abban, hogy a feszültségnek oldódnia kell. Azt is gyaníthattuk, hogy az igazi kihívás akkor ér bennünket, ha végre újra enyhülés köszönt ránk. Az ezzel járó hosszú távú, békés versengésre azonban – ami pedig a világ létérdeke és világtörténelmi perspektívánk – ma sem vagyunk még kellően fölkészülve.

A kor kihívása nemcsak nekünk szóló, nem is csupán a szocialista berendezkedésű országokat érinti. Számunkra legfeljebb annyiban új és szokatlan, sőt talán váratlan is, hogy országaink hosszú időn át – részben a ránk kényszerített körülmények folytán, részben hibás politikai meggondolások miatt – sokáig elszigetelték magukat a világgazdaságtól, nem is igen vették számba a világgazdaságban megkezdődött átalakulásokat. Ily módon a nyitás, a nemzetközi kapcsolatok sokoldalú és sokirányú fejlesztése, mely a szocializmus megújulási folyamatának is fontos része és jele volt, egyszeriben és kellő felkészülés nélkül tette

érzékennyé e gazdaságokat és társadalmakat a kedvező és kedvezőtlen hatásokkal szemben. Igaz, a nyitás kezdetén, a kelet–nyugati kapcsolatoknak az enyhülés jegyében való normalizálódása idején még nem is gondoltunk arra – mint akkoriban, a hatvanas években mások sem –, hogy világgazdasági válság bontakozik ki, mely rontja, különösen számunkra, az áru- és pénzpiacok feltételeit. És az is igaz, hogy a válság kirobbanása után és a fejlett tőkés országokban is megnyilvánuló súlyos következményei láttán jó ideig azt hittük: minket nem érhet el a válság, s így tovább késlekedtünk a már égetően szükségessé vált további reformokkal. Amikor most a KGST-együttműködés megújítására, korszerűsítésére törekszünk, amikor a nemzetközi politikában és gazdaságban „új megközelítésekkel" próbálkozunk, közös múltunknak az elzárkózásból származó nehezékeitől is végleg meg akarunk szabadulni.

●●●

Ami most már hazai viszonyainkat illeti: ma már nincsenek illúzióink helyzetünk súlyosságát és a cselekvés sürgősségét illetően. Jelentheti-e ez a viták felfüggesztését vagy elnapolását? Semmi szín alatt. Az elmúlt 30 évből megtanulhattuk: az eltérő – néha élesen ellentétes – nézetek ütközése kellő felelősséggel a cselekvési programok tisztázódását, előrehaladásunkat segítette.

1956 után is aggodalom, szkepszis és vita közepette alakult ki – az értelmiség kezdetben bizalmatlan csoportjait is magába foglaló – nemzeti közmegegyezés. Az elmúlt évtizedek bonyolult eseményeinek földolgozása, az útkeresés ma sem megy viták nélkül. A nemzeti egység mindig akkor volt igazán eleven alkotó erő, amikor volt markáns és magával ragadó programunk, és amikor képesek voltunk e program szellemében különböző rétegekkel, társadalmi csoportokkal, generációkkal – az ő érdekeiket is figyelembe vevő – szövetséget kötni. Vagyis a nemzeti egység a gyakorlatban újra

meg újra megújított szövetségek vitáiban született. Most is ilyen feladat előtt állunk. Programunk megvalósítása, gazdagítása, sikere azon is múlik, mennyiben tudunk ennek alapján jövőre orientált nemzeti egységet kialakítani. Ehhez egyfelől az érdekütközések és viták nyíltságára van szükség, másfelől arra, hogy a résztvevők elfogadják e szövetséget, és alakítsák annak módját is.

Vannak – és legyenek is – viták arról, hogyan, milyen pályán fejlődjön tovább a szocialista társadalom. Ennek során együtt kívánunk működni mindenkivel, aki a szocializmus létét és perspektíváit elfogadja. A társadalmi kohéziót nem gyöngíti, hanem erősíti, ha nyílt vitákban lehet megfogalmazódnia, egymással megütköznie minden olyan véleménynek, javaslatnak, amely a kibontakozás – akár lényegi kérdésekben is eltérő – útjait, módjait keresi. S tényként kell regisztrálnunk: a jelen helyzetben felelősen gondolkodó vitapartnereink is elvetik a „minél rosszabb, annál jobb" kétséges és kockázatos jelszavát.

●●●

A cselekvés sürgősségéről szóltam. De a pőre gazdasági racionalitás érvényesítésével, a nem számszerűsíthető, százalékpontokba nem foglalható emberi tényezők zárójelbe tételével, „rövid úton" nem lehet átvágni magunkat súlyos problémáinkon.

Tudomásul kell vennünk, hogy a szocialista társadalomnak a gazdasági hatékonyság érvényesítésében van egy soha ki nem küszöbölhető „hátránya". Mi az emberre nem tekinthetünk pusztán mint munkaerőre, akinek munkavégző képessége mellett csak a politikai tűrőképességével kellene kalkulálni. A szocializmus értelme – ha csakugyan szocializmus –, hogy biztosítsa a mindenkori történelmi lehetőségek adott fokán az emberhez legméltóbb életet. Amellett számolnunk kell azzal, hogy semmiféle kibontakozás nem volna lehet-

séges, ha az emberek döntő többsége belső meggyőződésből nem vállalkozna rá.

Rákényszerülünk olyan intézkedésekre is, amelyek hátrányosan érintik a lakosság nagy részét. Arról azonban nem mondhatunk le, hogy a humánum – számunkra soha félre nem tehető – követelményét is érvényre juttassuk. Ehhez kell a társadalmi párbeszéd minden lényeges következményt hordozó döntésről. Még akkor is, ha ez nem teszi könnyebbé – pontosabban: ha nemcsak könnyebbé teszi – a gazdasági kibontakozást.

Vannak, akik a világgazdaság felől érkező kihívások és kedvezőtlen hatások láttán elzárkózást, befeléfordulást, politikai „kemény kezet", a viták elfojtását javasolnák. Van rá sajnos példa, bár tudjuk, hogy ez végül gazdaságilag sem kiút, inkább csapda. És mégis akadnak, akik erre ragasztanának „szocialista" címkét.

Csakhogy ma már a legerősebb és legfejlettebb nemzetgazdaságok sem lennének képesek az elszigetelődés körülményei között lépést tartani a világ technikai és tudományos fejlődésével. Másrészt az elszigetelődésnek súlyos társadalmi és politikai következményei is vannak. „Vasfüggönyt" kellene újra húznunk az emberi érintkezések, a turizmus elé is, adminisztratív erőszakkal korlátozni az emberek utazási, sőt fogyasztási igényeit is, rájuk kényszeríteni a gyengébb minőségű termékeket.

Az elszigetelődés általában is az állami beavatkozás és bürokratizmus erősödését, a parancsolgatást vonná maga után. Vagyis olyan tendenciákat erősítene fel, amelyektől végleg szabadulni kívánunk, és – bármilyen nehéz – szabadulnunk kell, ha a kor követelményeinek és saját belső igényeinek, törvényeinek megfelelő szocializmust szolgáljuk.

Nincs más kiút számunkra, mint az a kétségkívül nehéz, bonyolult, de távlatilag a nemzeti fennmaradást és felemelkedést garantáló út, amely a szocializmus megújulási folyamatával összhangban biztosítja a gazdasági-civilizációs megújulást, a világgazdasági változások-

hoz igazodó fejlődést. Hangsúlyozom: csak olyan igazodás lehetséges, amely a szocializmussal, a haza érdekeivel összhangban van. Kötelességünk arra törekedni, hogy a ténylegesen fennálló veszélyekkel tudatosan szembenézve, azokat a lehető legnagyobb mértékben elkerüljük.

Széles, nemzetközi összefüggésrendszer nélkül, csupán a „magyar glóbuszon" belül még értelmezni sem tudjuk a döntő problémákat, nem ismerhetjük fel valódi okaikat, nem találhatjuk meg valódi gyógyszereiket. Lehetetlen, hogy a rosszemlékű „nemzeti öncélúság" jegyében „nemzeti sorskérdésnek" csak a hagyományosan létrejött nemzeti értékek változatlan megőrzését és ápolását, a magyarság létszámban mért fejlődését, az „idegen hatások" minél teljesebb kirekesztését tekintse valaki, s ezek veszélyeztetettsége ellen hadakozzék. Természetesen az ilyenkor megnevezett súlyos társadalmi problémák többségét is komolyan kell venni. Ezzel összefüggésben utalni kell az olyan nézetekre is, amelyek a szocialista átalakulás kapcsán a „szerves nemzeti fejlődés" megtöréséről, sérelméről, „idegen folyamatok és értékek átültetéséről" beszélnek. Valójában egy-egy nép és ország életében sohasem létezett valamiféle „szerves" – azaz csakis önmagából táplálkozó és azt továbbépítő – történelmi út. A történelem valódi szövetét a „szerves" és „szervetlen" folyamatok fonalából szövi az élet. Csak az honosodhat meg, csak az verhet gyökeret, ami összekapcsolódik az előzményekkel és hagyományokkal, de azokat állandóan külső hatások, kihívások és ösztönzések is alakítják. Akik szocialista átalakulásunk kapcsán szerves nemzeti fejlődésutunk megtöréséről beszélnek, azok elfeledkeznek arról, hogy például a magyar államalapítás idején ezt az „ideológiát" Koppány képviselte, míg István király a nagyon is „szervetlen", idegen keresztény-feudális „modellt" ültette át, hogy művéből a legszervesebb történelmi folyamatok bontakozzanak ki. S hányszor ismétlődött ez a képlet történelmünk utóbbi évezredében, s éppen múltunk legnagyobb ese-

ményei kapcsán! Ahányszor megismétlődött, annyiszor váltotta ki a konzervatív tradicionális bírálatot.

Az elmúlt három évtized, történetileg tekintve, éppen szocializmus és nemzet egészséges-természetes összekapcsolásának időszaka volt. Ehhez kritikusan elemeznünk kellett és kell egész utunkat, minden intézményünket, minden korábban hirdetett értékelvünket, szembesítve a valóság folyton változó követelményeivel.

●●●

A reform meghatározó, összekötő kapocs a nemzet és a szocializmus ügye között.

A reform azonban napjainkban az előzőekben említett másik értelemben is összekapcsolódik a valódi nemzeti sorskérdésekkel. A régiók, országok világversenyében elérendő „helyezésen" nem csupán valamiféle nemzeti büszkeség vagy presztízs múlik, hanem a mindennapokat legteljesebben átható és meghatározó létkérdéseink: a szocialista demokrácia fejlesztése, oktatásunk szintje, fogyasztási szokásaink, életmódunk gazdagsága forognak kockán. A felzárkózás lehetőségét ma ugyanaz a reform hordozhatja, mely a szocializmus magyarországi típusát eredményesen munkálta eddig is, s amelynek ma megoldást kell találnia mindazon problémákra, melyekbe a nehéz átalakulások közegében a szocializmus nemzetközi értelemben is belekerült.

Nemzeti fejlődésünk kulcskérdése tehát ma az az átfogó reform, amely egyszerre újítja meg, teszi „szervessé" szocialista viszonyainkat, kapcsolja össze haladás és haza kérdéseit, segítve azoknak a gazdasági mechanizmusoknak és automatizmusoknak a működését, azoknak a társadalmi és politikai intézményeknek a fejlesztését és kibontakoztatását, melyek megfelelő feltételeket és közeget biztosíthatnak az emberi tényező legjobb érvényesítéséhez.

●●●

Három évtizedes utunk – melyre más szocialista országok is érdeklődéssel figyelnek, és amelyben részben saját útkeresésük egyik „referenciáját" látják – jó „kifutópálya" lehet az újabb felemelkedéshez. Nyitottabbá, rugalmasabbá vált gazdaságunk, befogadóbbá társadalmunk és politikai rendszerünk; leszámoltunk számos korábbi tabuval és tilalomfával, megindulva gyakorlati tapasztalataink ideológiai általánosítása útján is.

A reform értelmezései számosak, az elvi reformellenességtől a parttalan reform felfogásáig.

A reformellenesség természetesen nem a levegőben lógó valami: nemcsak a valamilyen szempontból kivételezettek manipulációja búvik meg mögötte. Túlságosan kényelmes lenne így értelmezni, de igen veszélyes is; éppen a reform sikerét kockáztatnánk vele. A reformellenesség legszokványosabb ideológiai érve, hogy a reform = a forradalom elárulása. Persze, az igazi kérdés az, hogy mi a reform tartalma, visszatérés-e a kapitalizmushoz, a marxizmus feladása-e?

Lenin gondolatait a marxi elméleti örökséghez való viszonyról aktuálisabbnak tarthatjuk, mint korábban bármikor. „Marx elméletét – írja – egyáltalán nem tekinthetjük befejezett és érinthetetlen valaminek; ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteniük, ha nem akarnak elmaradni az élettől. Úgy véljük, hogy az orosz szocialistáknak különösen nagy szükségük van arra, hogy *önállóan* dolgozzák fel Marx elméletét, mert ez az elmélet csak általános *útmutató* tételeket nyújt, amelyeket másképpen alkalmaznak *többek között* Angliára, mint Franciaországra, másképpen Franciaországra, mint Olaszországra."

Az önálló továbbfejlesztést nemcsak az egyes országok sajátosságai, hanem a világszocializmus egészének mai állása is előírja nekünk. A szocialista forradalmak – eltérően Marx és Engels eredeti feltételezéseitől – nem a gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb országok-

ban jutottak győzelemre; ezt a folyamatot a valóságban végül is nem az jellemezte, hogy a legmagasabb fokon társadalmasodott termelőerők feszítették volna szét a tőkés rendszerű termelés burkát. Marx és Engels azt sem feltételezte, hogy a szocializmus építésének útján megindult néhány, viszonylag fejletlenebb ország hosszú távon együtt él egy tőkés világrendszerrel, hogy a gazdaságban hosszú időn át meglehetősen egyenlőtlen versenyben áll annak fejlettebb országaival, a tőkés rendszerrel.

A szocializmus mai építésének a marxi koncepcióhoz viszonyított valóban jelentős eltéréseit csak úgy lehet értelmezni, ha pontosítjuk önmeghatározásunkat, s nem arra törekszünk, mint eddig, hogy mellékesen, külön felsoroljuk ugyan az összes keletkezési és mai hátrányos feltételeinket, de vagy elméleti és politikai konoksággal beleerőltetjük magunkat a marxi szocializmusképbe, vagy elavultnak tekintjük azt. Nem az avult el (legalábbis fő tartalmában nem), hanem – röviden szólva – a mi „anyajegyeink" még nem azok az anyajegyek. Meggondolandó tanulság számunkra a hatvanas évek tapasztalata, amikor szubjektivista módon előirányoztuk a tőkés világrendszer legfejlettebb országainak gyors utolérését, elhagyását, s ennek az irreális elgondolásnak megfelelően felértékeltük elért-elérendő fejlettségi-fejlődési álláspontunkat. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az MSZMP ezen a területen a józanabb felfogást képviselte.) A reális önmeghatározásra való törekvés ma elsősorban az SZKP politikájában nyilvánul meg.

Tény, hogy hazánkban a szocialista jellegű fejlesztés keretei között s különösen az MSZMP megalakulását követő időszakban történelmi jelentőségű sikereket értünk el a gazdaság és a társadalom átalakításában, hogy kitörtünk a viszonylagos elmaradottságból.

A termelési eszközök állami-társadalmi tulajdonbavétele azonban a kezdeti igen pozitív hatások mellett elvonttá, közvetetté tette a társadalmi tulajdont.

Az állam nem lehet a társadalom felett és azon kívül

álló hatalom a tulajdont illetően sem. Az állami tulajdont csak az teszi szocialista tulajdonná, ha azt a társadalom javára működtetik, társadalmilag ellenőrzik, és birtokosai a társadalmi önigazgatás szabályai szerint demokratikusan igazgatják. A reform folyamata hivatott az itt fölgyülemlett ellentmondások feloldására – nem felszámolva, hanem továbbfejlesztve a szocializmust a tulajdonviszonyok területén is.

A konkrét reformtervezetet ennek a célnak kell megfeleltetni, alárendelni. Ez a megfeleltetés nagyon bonyolult; kitérőket tartalmaz a célhoz képest is, a megszokotthoz képest is.

A reform konkrét tartalma csak azon az alapon ítélhető meg, hogy a lehetséges – s nem az óhajtott, elképzelt – módszerekkel előbbre viszi-e valóban a kibontakozó szocializmus hosszú történelmi folyamatát.

●●●

Eredményeink számottevőek, sőt történelmi jelentőségűek. Van tehát mit megőriznünk, van mit féltenünk. Ma mégsem elég saját fejlődésutunkkal való azonosságunknak és továbbhaladásunknak ezen előzményekkel való kötelező kontinuitását hangsúlyozni. Nem mehetünk kis lépésekkel, lassú fokozatossággal előre, mintegy kiépített reformrendszerünk további korrekciójával. A folytonosságok talaján cselekvésünk valódi fordulatára is szükség van.

●●●

A reform továbbvitelében az eddiginél nagyobb hangsúlyt kell kapnia annak, hogy gazdasági problémáinkból sem lábalhatunk ki a szélesebben vett társadalmi-politikai reformok, az intézményrendszer megújítása, az alkotó erők kibontakoztatása nélkül. Nemcsak a gazdaságban kell fölszámolni a monopolhelyzeteket: a nemzet javát, jövőjét szolgáló kezdeményezés sem maradhat monopólium tárgya.

A cselekvő, tennivágyó ember segítése, támogatása, útjának egyengetése a jelen s a jövő egyik kulcskérdése.

A szocializmus saját belső törvénye végső soron nem kevesebb, hanem több, mélyebb, a mindennapi életig elhatoló demokratizálást követel meg. A polgárságénál toleránsabb, felelősséggel jobban áthatott szabadság az eszményünk. Nem adjuk fel a versenyt az emberi jogok minden polgári társadalomnál sokrétűbb, teljesebb megvalósításáért sem. Ez hosszú történelmi program, amin már ma is munkálkodni kell.

A reform mint a „haza *vagy* haladás" dilemmáját föloldó nemzeti program csakis önkorrekciós folyamatként válhat sikeressé. Tisztában kell lennünk azzal, melyek a bevált régi intézmények, s melyek azok, amelyek jelen formájukban elavultak, akadályozzák a fejlődést.

Kezdeti, olykor még bátortalan lépéseink már ezen a téren is hoztak valamelyes eredményt. Az érdekképviselet és a demokrácia problémáinak fölmerülésével megkezdődött egy folyamat, amelynek „végpontján" a pártpolitika, az állami politika, az érdekképviseletek intézményei, a politikai közösségek együttesen hozzák létre azt a közéletet, amelyben a párt nem egyetlen, nem monopolisztikus politikai erő, hanem a demokratikus közéleti formák vezető ereje.

Ebben a szellemben szögezte le az MSZMP KB 1987. július 2-i állásfoglalása is: „Gazdasági-társadalmi programunk megvalósításához elengedhetetlenül szükség van a szocialista demokrácia fejlesztésére, a politikai intézményrendszer működésének korszerűsítésére. Folytatódjon az az átalakulási folyamat, amelyben növekszik az egyének szerepe a társadalmi cselekvésben, nő a kollektívák önállósága, kialakulnak az önkormányzati funkciók a munkahelyeken és a lakóhelyeken. A társadalom számára fontos események, jelenségek és döntések kapjanak nagyobb nyilvánosságot. Ennek érdekében ki kell dolgozni a politikai és a gazdasági döntéseket megelőző, széles körű, előre-

vivő társadalmi viták rendszerét. Pártunk e téren is vállalja a kezdeményező és irányító szerepet.

A párt egész tevékenysége szolgálja a társadalmi-gazdasági kibontakozást, a reformfolyamatok felgyorsulását. A Központi Bizottság úgy dönt, hogy a politikai intézményrendszer fejlesztésének keretében napirendre tűzi a párt vezető szerepének érvényesítésével, a párt belső életének és ideológiai munkájának fejlesztésével kapcsolatos fő kérdéseket."

Az előttünk álló feladatok természetesen nem végezhetők el egyetlen határozat végrehajtásával. Komoly végiggondolásuk ideológiánkat sem hagyja változatlanul.

Az elvszerűség itt sem merevség. Magában kell foglalnia a meggondolt gondolat jegyében történő változás és változtatás képességét is.

Meg kell tanulnunk kezelni olyan ellentmondásokat, amelyek sokáig feloldhatatlannak tűntek. A demokratizmus kibontakozása nem ellentéte a párt társadalmat szolgáló vezető szerepének: nem zárja ki, sőt feltételezi a közösségi szigorúságot és fegyelmet. Mint ahogyan a párton belüli vita sem mond ellent a pártfegyelemnek, s a vélemények különböző volta sem ellenkezik a cselekvési egységgel.

Az állampolgárok spontán mozgalmai, egyesülései, kezdeményezései, általában az önkormányzat nem ellentéte a szükséges állami irányításnak. Az egypártrendszer nem zárja, nem zárhatja ki az eltérő érdekek kifejeződését és integrálódását, az érdekképviseleti pluralizmust. A szólás- és sajtószabadság nem zárja ki a szocializmus, a közösség iránti felelősséget. Nincs hatékony központi irányítás decentralizálás, önállóság nélkül. A szellemi nyitottság nem mond ellent az elvszerűségnek, a nemzeti sajátosságok a nemzetköziségnek, a hagyományok tisztelete a történelem kritikus értékelésének, a nézetek éles vitája a türelemnek és a vitapartner tiszteletének – a szabadság a rendnek.

(Részlet a „Szocializmus és nemzeti kérdés" című tanulmányból.)

Hoós János

TERVGAZDÁLKODÁSUNK BEVEZETÉSÉNEK 40. ÉVFORDULÓJÁN

A népgazdasági tervezés továbbfejlesztéséről

A népgazdasági tervezésről napjainkban világszerte élénk vita tapasztalható, egy tekintetben azonban többségi vélemény formálódik ki: a népgazdasági tervezést nem megszüntetni, hanem modernizálni kell. A népgazdasági tervezés ma mindenhol egyfelől a gazdaságpolitika, különös tekintettel az adott kormányok gazdaságpolitikája megalapozásának, kidolgozásának az eszköze, másfelől e gazdaságpolitikák realizálásának és végrehajtásának az eszköze. A tervezést így értelmezve mondhatjuk, hogy a modern társadalmi körülmények között mindenütt, *minden kormánynak szüksége van tudatos gazdaságpolitikára.*

Az is általános nemzetközi tapasztalat, hogy a népgazdasági tervezés és a politika között szoros kapcsolat van, és a tervezés mindenütt jelentős érdekstruktúrákat hordoz (például a struktúrapolitikát, a foglalkoztatást vagy a szociálpolitikát illetően). Tehát a terv és a tervezés rendkívüli politikai tartalommal rendelkezik.

A felgyorsult világgazdasági változások a népgazdasági tervezés számára komoly *kihívást* jelentenek. Hazai tervezésünk igyekszik számolni ezzel, és jelentős

lépéseket tesz, hogy mindinkább megfeleljen az *új* helyzet és új körülmények szabta követelményeknek. *A magyarországi tervgazdálkodás* és ezzel együtt az átfogó jellegű népgazdasági tervezés megindulásának *40. évfordulója* is indokolttá teszi, hogy áttekintsük, melyek ezek a lépések, illetve, hogy melyek a tervezőmunka továbbfejlesztésének fő irányai.

Az MSZMP KB 1984. áprilisi állásfoglalása, a Minisztertanács ennek alapján elfogadott határozata megjelölte a tervezés továbbfejlesztésének fő irányait és elveit *az átfogó reformfolyamat* keretében. Ennek nyomán mód nyílt arra, hogy már 1985 első felében az Országgyűlés – az 1972. évi törvény módosításával – *törvényt* alkosson a népgazdaság tervezési rendszeréről. A Minisztertanács határozatot hozott a törvény végrehajtásáról, az Országos Tervhivatal különböző irányelveket, ajánlásokat, módszertani útmutatókat adott ki a gyakorlati megvalósítás érdekében. A népgazdasági tervezés továbbfejlesztésénél irányt mutat az MSZMP KB 1987. július 2-ai állásfoglalása „A gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról" és a Minisztertanácsnak – az Országgyűlés által elfogadott – munkaprogramja. Építeni lehet továbbá a szocialista és a tőkés országok tervezési tapasztalataira is.

Megalapozott, reális célok

A tervezés *rendszeres* fejlesztése elengedhetetlen követelmény. A sokirányú megújhodás révén a népgazdasági tervezésnek még szervesebb egységet kell alkotnia a gazdaságirányítás többi elemével, jobban kell számolnia azok jellemzőivel, és sajátos lehetőségeivel elő kell segítenie fejlődésüket is. A tervezés ez irányú fejlesztése megkezdődött. Már figyelemre méltó – és a gyakorlat által is igazolt – eredményekről is be lehet számolni, jóllehet sok még a megoldandó feladat.

A gyakorlatban hatásosabban kell érvényt szerezni annak az elvnek, hogy *a gazdaságpolitika kialakí-*

tásának, megalapozásának és egyben végrehajtásának alapvető eszköze a népgazdasági tervezés és a népgazdasági terv. A terv és a gazdaságpolitika kölcsönös kapcsolatát tovább kell erősíteni. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a gazdaságpolitikának reálisan megalapozott célokat kell kitűznie, és ezek teljesítéséhez kell a tervezésnek hozzájárulnia, hanem azt is, hogy ha a gazdaságpolitika céljaiban az objektív adottságok miatt változtatni kell, akkor ezt a tervezés bátran jelezze.

A tervezőmunka továbbfejlesztésének egyik nagyon fontos feladata *a terv alkalmazkodóképességének a fokozása,* amit legalább három vetületben kell javítani. Egyrészt *variációkban tervezzünk,* esetenként a gazdaságpolitikai döntések érdemi alternatíváit dolgozzuk ki. A terv a legtöbb esetben ma is variációkban készül, a hosszú távú tervezésben például négy változat került kidolgozásra 1990-ig, illetve 2000-ig. Másrészt a tervnek *nyitottnak kell lennie,* tehát ha szükséges, át kell tudni térni egyik tervvariációról a másikra. Nagyon fontos az is, hogy a tervezés időbeni horizontja szerinti *különböző tervek* – az éves; a középtávú és a távlati tervek – *között tartalmi összefüggés legyen,* és a középtávú, valamint a hosszútávú terv is tegye lehetővé, hogy ha szükséges, váltani tudjunk az egyik variációról a másikra.

A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése során *következetesen meg kell különböztetni a tervezést és a terveket.* A tervet egy statikus állapot tükrözésének tekintjük, olyan dokumentumnak, ami egy adott időpontban kifejezi a gazdaságpolitika lehetőségeit, eszköztárát. Az élet azonban nem statikus, hanem állandóan változik. A tervet, a gazdaságpolitikát tehát folyamatosan hozzá kell igazítani az élet változó körülményeihez. Ebből az is következik, hogy a tervezés gyakorlatilag negyedévenként értékeli a terv teljesítését, és a szükséges javaslatokat előterjeszti a döntésre hivatott szervek számára. A folyamatos tervezést a jövőben tovább kell erősíteni, ilyen szempontból

a tervtől való eltérést is értelmeznünk kell, úgy is fogalmazhatunk, hogy *ha szükséges, akkor tudatosan el kell térnünk a tervtől!*

A tervdokumentumok tartalmát korszerűsíteni kell. Az utóbbi időben a tervek számszerű előirányzatai radikálisan csökkentek, és a meghatározó elem a terv *gazdaságpolitikai követelményrendszere* lett. A tervdokumentumoknak a jövőben még inkább a gazdaságpolitika főbb céljaira, a legfontosabb tennivalókra kell koncentrálniuk (ezeket számításokkal természetesen megfelelően alá kell támasztani).

A tervcélok és feladatok reális kitűzése érdekében lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítani a gazdaság jövedelemtermelő képességének terv- és szabályozóeszközökkel történő erősítésére. Ehhez a tervező szerveknek megalapozottabb, a hatékonyság nagyobb mértékű javítását szolgáló *részkoncepciókat,* tanulmányokat, javaslatokat szükséges készíteniük a gazdasági struktúra átalakítására, a műszaki fejlesztésre és az értékesítésre.

A tervezés folyamatjellegének erősödésével nő az igény *a rugalmas időtávú elemzések* iránt, amelyek javítják a gazdaságpolitikai elhatározások, a kormányzati döntések megalapozottságát, elősegítik a folyamatos irányítást. Növelni szükséges a társadalmi-gazdasági folyamatokhoz kapcsolódó komplex, többtényezős vizsgálatok számát, javítani kell az elemzések szakmai, módszertani megalapozottságát. Nagyobb hangsúlyt kell kapniuk a nemzetközi összehasonlító vizsgálatoknak és a vállalati magatartásról, az egyes vállalatcsoportokra vonatkozó összefüggésekről bővebb információt nyújtó elemzéseknek. Ezek tervezésben való intenzívebb hasznosítása érdekében ki kell próbálni különféle elemzési, vizsgálati módszereket, és meg kell szervezni a nagyobb jelentőségű szabályozóváltozások hatásainak rendszeres előrejelzését és utólagos vizsgálatát.

A tervezés központi számítási technológiájának fejlesztése során hatékonyabban kell alkalmazni

a modern számítási eljárásokat, eszközöket, modelleket. Folytatni kell a különböző tervezési feladatok segítésére alkalmas szakmai elemzést és az újratermelés egészét átfogó makroszintű modellek körének a bővítésére, a tervezésben való folyamatos működtetésük (informatikai, szervezési) feltételeinek megteremtésére irányuló munkákat.

A tervek céljainak megalapozása, a társadalmi-gazdasági feltételek és folyamatok változásaira való gyors reagálás megalapozása szükségessé teszi a prognosztikai tevékenység továbbfejlesztését mindhárom időtávú tervezésben. A prognóziskészítés különösen jelentős szerepet kap a tervezőmunka első fázisában, mivel mind a bázisidőszak várható helyzete, mind a tervezés belső és külső feltételrendszerének megismerése *prognózisok* segítségével közelíthető meg. A tervezőmunka koncepció- és javaslatkészítő szakaszában a jó prognózisok adnak lehetőséget az alternatívák és variánsok kialakítására.

Az intenzív típusú gazdasági fejlődés népgazdasági tervezése során szükséges a reális költséggazdálkodás, és ennek elengedhetetlen eszköze *a monetáris eszközök* szerepének további növelése. A tervek kialakításakor erősíteni kell a pénzügyi-jövedelmi folyamatok tervezését, a volumen- és jövedelmi folyamatok összehangolását. Gondoskodni kell arról, hogy a monetáris eszközök összhangban legyenek a népgazdasági terv követelményeivel. Nagyobb figyelmet kell fordítani a vállalati jövedelmek keletkezésére és elosztására, a lakossági pénzfolyamatok alakulására, a tovagyűrűző inflációs hatásokra.

Célszerű tudatosan alkalmazni olyan, a reálfolyamatokat befolyásoló irányítási eszközöket, amelyek az árszínvonal növekedését fékezik, azt tervszerű keretek között tartják, ugyanakkor nem lassítják a kívánatos szerkezeti változásokat.

Igen fontos, hogy már a tervezőmunka legkorábbi szakaszaitól a jövedelmi folyamatok alakulására megfelelő számítások, prognózisok készüljenek. A reális

tervek kidolgozása megköveteli, hogy a népgazdasági terv, az állami költségvetés és az országos hitelmérleg megalapozó számításai között megfelelő *összhang* legyen. A mai és még inkább a jövőbeni irányítási rendszerünkben a monetáris *(hitel)* és a fiskális *(költségvetési)* eszközöknek meghatározó a szerepük az egyes gazdálkodók és fogyasztók magatartásának a formálásában.

A gazdaság, a termelés fejlesztésének tervezésében a külgazdasági folyamatokat (műszaki és gazdasági fejlődési irányzatokat, értékesítési és beszerzési lehetőségeket, követelményeket, feltételeket, korlátokat) az eddiginél sokoldalúbban és következetesebben kell érvényesíteni. Végig kell gondolni, hogy a nemzetközi munkamegosztásból adódó előnyök tudatos kihasználása milyen követelményeket támaszt a népgazdasági tervezéssel szemben. A *tervkoordinációs módszerek* korszerűsítése szolgálja jobban a KGST-országok világgazdasági pozícióinak erősödését.

Társadalmi összefüggések

A népgazdasági tervezésben növekvő súlyt kapnak a társadalmi folyamatok, nő a társadalmi tervezés szerepe. Ez elsősorban abban jut kifejezésre, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a gazdaságfejlesztés társadalmi következményeinek felmérésére, ezeknek a döntések előkészítése és meghozatala során történő mérlegelésére és figyelembevételére, valamint a lakosság életkörülményeivel, életmódjával és életviszonyaival kapcsolatos gazdasági célok és folyamatok tervezésére.

A társadalmi szempontok figyelembevételének az erősítése érdekében a tervezési módszerekben olyan kiegészítéseket és változtatásokat kellett és kell a továbbiakban végrehajtani, hogy azok tegyék lehetővé a végső társadalmi célok egyértelmű érvényre juttatását a tervezés folyamatában. Ez mindenekelőtt a termelés fejlesztésével kapcsolatos elgondolások és célok

kialakítása során kívánja meg *a társadalmi feltételek és hatások* jobb feltárását és tisztázását. Törekedni kell ezért arra, hogy a termelést érintő ágazati, ágazatközi, műszaki-gazdasági és egyéb koncepciók oly módon kerüljenek kidolgozásra, hogy erősödjön azok társadalmi jellege. Több ágazatban a tulajdonviszonyok, az új tulajdonformák, a szervezeti rendszer, a termelési szerkezet erőteljesebb változása, a létszám- és munkaerőgazdálkodás, a második gazdaság vet fel közvetlen társadalmi problémákat. Emellett szükség van a lakosságot érintő gazdasági folyamatok sokoldalú, differenciált, a társadalmi viszonyokat és azok változását jobban figyelembe vevő tervezésére is. Ez utóbbi különösen a társadalmi szerkezet, a szocialista életmód, a lakossági infrastrukturális ellátás és a környezetvédelem tervezési módszereinek erőteljes fejlesztését kívánja meg.

A tervezőmunka javítása érdekében meghatározó jelentőségű a népgazdasági tervezésben közreműködő és részt vevő szervezetek, intézmények és vállalatok összehangolt, *koordinált* tevékenysége.

A népgazdasági terv egy tervezési – mégpedig különböző érdekviszonyokat összeegyeztető – folyamat eredménye, amelynek során kialakulnak a tervcélok és azok elérésének eszközei. E folyamatban a központi tervező szerv – az Országos Tervhivatal – mellett részt vesznek a funkcionális, az ágazati minisztériumok és főhatóságok, a tanácsok, továbbá a vállalatok és a szövetkezetek, amelyek sajátos érdekekkel, illetőleg az érdekeiket képviselő szervezetekkel, intézményekkel rendelkeznek (pl. Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, Magyar Kereskedelmi Kamara). A tervcélok elérése érdekében aktívan kell építeni a közgazdasági eszközökre és azoknak a piaci törvényszerűségekből adódó automatizmusaira. Ezek révén szükséges konkretizálni a terv és a piac elválaszthatatlan, szerves egységét. A népgazdasági tervek megalapozottsága, céljainak helyessége és megvalósíthatósága tehát nagymértékben függ a népgazdasági tervezésben részt vevő

funkcionális és ágazati szervek ez irányú munkájának minőségétől és attól, hogy elgondolásaik, javaslataik mennyire támasztják alá a fő célokat, azok mennyire reálisak és összehangoltak.

A célok és az azok végrehajtásához szükséges eszközök, feltételek kialakításakor fontos a megfelelő *érdekegyeztetés*. Mégpedig nemcsak az egyes tervező szervek között, hanem az érintett érdekképviseleti szervekkel is. Ez a tervezés demokratizmusának az erősítését igényli. Ehhez az szükséges, hogy az érdekek megfelelően kifejezésre jussanak, és képviseletük megvalósuljon. Szükséges azonban az is, hogy az ily módon megjelenő érdekek egymással szembesítésre kerüljenek, ha kell konfrontálódjanak (pl. az egyes ágazati politikák – ipar-, agrár-, közlekedéspolitikai koncepciók – vonatkozásában, de ezeken belül is olyan kérdések kapcsán, mint pl. a kitermelő és alapanyagipar, valamint a feldolgozó ipar fejlesztésének lehetséges alternatívái). Az érdekegyeztetés csak így eredményezheti a népgazdasági érdekek érvényre jutását, a gazdaság kiegyensúlyozott fejlődését és különösen annak elkerülését, hogy egyes partikuláris érdekek túlsúlyra jussanak. Következésképp *a tervezés demokratizmusának a fejlesztése is határozottan igényli mind a célok, mind az eszközök tervezésének a tökéletesítését.* A demokrácia lehetőségeinek a kihasználása olyan további előnyöket is biztosíthat, mint a különböző megoldási módok, cselekvési irányok szélesebb körű mérlegelése, valamint a közös érdekek gyorsabb megtalálása.

A tervezési rendszer és a népgazdasági tervezés módszereinek korszerűsítése nemcsak a központi tervező szerv, hanem a tervezőmunkában részt vevő valamennyi gazdaságirányító és gazdálkodó szerv számára fontos követelmény. Tovább kell javítani a tervező szervek között a munkamegosztást, fokozva az ezzel járó felelősséget.

A tervezési együttműködés továbbfejlesztése növekvő igényeket támaszt az Országos Tervhivatal

koordinációs munkájával szemben is. A népgazdasági tervezésben kialakuló elgondolásokról rendszeresebben szükséges a népgazdasági tervezésben részt vevő szerveket tájékoztatni, és szükség szerint többszöri próbálkozással elő kell segíteni az elgondolások, a javaslatok összehangolását.

Folyamatosan formálódik *a vállalatok részvétele* a népgazdasági tervezésben. Ennek lényeges formái: az érdekelt vállalatok bekapcsolódása a KGST-konzultációkba; az előzetes vállalati elgondolások bekapcsolása a népgazdasági terv előkészítésébe; a vállalatok közreműködése a műszaki-gazdasági koncepciók elkészítésében, az állami döntésekre készülő javaslatok kidolgozásában, valamint tanulmányok kidolgozása. A már meglevő formák mellett újakat is szükséges keresni, amelyek segítségével a vállalati szándékok és a gazdálkodás körülményei ismertebbé válnak. Ilyen lehet: tanulmányok gyakrabban történő kidolgozása; kiválasztott témákra konzultatív eszmecserék rendezése; a vizsgált témák jellegének megfelelő kapcsolat szervezése. Ezekben a Magyar Kereskedelmi Kamara javaslatait és aktív közreműködését is igénybe kell venni.

A tanácsok is bekapcsolódnak a népgazdasági tervezésbe. A tervkészítés különböző fázisaiban, a kialakult együttműködés keretében információt kapnak a népgazdasági terv elgondolásairól és a koncepciókról. A saját elgondolásaikról, fejlesztési céljaikról tájékoztatást adnak az Országos Tervhivatalnak és az érdekelt minisztériumoknak. A tanácsok elgondolásai munkakapcsolatokon keresztül épülnek be a népgazdasági tervekbe.

Tervezési rendszerünk továbbfejlesztése során *szükséges erősíteni a tervezés és a társadalom kapcsolatát.* E feladat egyik eleme a tervezés demokratizmusának fejlesztése, másik eleme pedig a tervezés szakmai megalapozásának szélesebb alapokra helyezése. A tervezés társadalmi bázisa kiszélesítésének jelentősége elsősorban abban van, hogy megóvhatja a tervező appa-

rátust a szakmai szűklátókörűségtől, egyoldalúságtól, egyúttal elősegítheti, hogy a szélesebb szakmai és társadalmi közvélemény jobban hozzájáruljon elgondolásaival a megalapozott, a társadalom reális igényeit kielégítő célok meghatározásához, megértse és elfogadja az adott időszakban szükségessé váló gazdaság- és társadalompolitikai célokat, intézkedéseket.

A népgazdasági tervezés és a társadalom kapcsolata erősítésének elsősorban *a hosszú távú és középtávú tervezésben* van jelentősége. A hosszú távú terv készítésénél ugyanis nagyobbak erre a lehetőségek, de adottak a középtávú terv esetében is. A módszerekben meg kell különböztetni a szakmai bázis növelését és a széles körű közvélemény bevonását. Különösen fontos a széles körű részvétel a tervkészítést *megelőző elemző*, a megoldandó problémákat feltáró munkaszakaszban. Ennek már jó hagyományai, kialakult formái vannak (a Magyar Tudományos Akadémia és kutatóintézeteinek részvétele a különböző elemző és prognosztikai tanulmányok kidolgozásában és megvitatásában, különböző szakmai bizottságok létrehozása, kutatóintézeteknek és szakértőknek adott megbízások stb.). A tervek jobb megalapozása érdekében elengedhetetlen *a közvéleménykutatások* kiszélesítése, azok eredményeinek megismertetése a tervezőkkel. Különösen az életszínvonallal, az életkörülményekkel kapcsolatos alternatívák kidolgozásánál szükséges *a lakosság értékítéletének* jobb megismerése.

Az elkészült népgazdasági terveket az egész társadalommal meg kell ismertetni. Formálisan ez eddig is megtörtént a sajtóban, a hírközlő eszközökön keresztül. A tapasztalatok szerint azonban a tervek összefüggéseinek megértetésében, a célok és eszközök elfogadtatásában még jelentős tennivalók vannak. Ehhez *szükség van a gazdasági műveltség színvonalának általános emelésére* és a konkrét problémák közérthetőbb megmagyarázására. Különösen fontos a terv szerves részét képező társadalmi (pl. lakásépítésre, egészségügyi ellátásra vonatkozó) programok ismertetése.

Mohai László

ELŐRELÉPÉS ÉS LEMARADÁS A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS KORSZERŰSÍTÉSÉBEN. II. RÉSZ

Új feladatok a stabilizáció szakaszában

Az 1987. július 2-ai központi bizottsági határozat az 1986. novemberi határozat helyzetelemzése alapján világosan kijelöli feladatainkat. Fontos felismerés, hogy *a gazdaság jelenlegi helyzetéből kijutni, a kibontakozást megalapozni csak egy stabilizációs periódus beiktatásával lehet.*

A stabilizációs időszak kemény, szigorú, sok esetben népszerűtlen intézkedésekkel jár együtt. Szükségszerűen, mert a gazdasági folyamatok romló tendenciáinak lefékezése, megállítása, az egyensúlyi helyzet stabilizálása során döntően belső, hazai forrásokra támaszkodhatunk.

A termelés és felhasználás globális egyensúlyának megteremtése érinteni fogja a lakossági és közületi fogyasztást, feszültebb foglalkoztatási helyzethez vezet egyes szakmákban és területeken, az árak gyorsabb növekedését idézi elő. Ezeket a lépéseket azonban nemcsak szükséges, hanem célszerű is megtennünk. A korlátozottan rendelkezésünkre álló erőforrásokat a korszerű termelés fejlesztésére, felhalmozásra, beruhá-

zásra kell fordítanunk. Szükséges a vállalati támogatások, kivételezések szűkítése, megszüntetése, hiszen ezzel a veszteségforrások felszámolásának adhatunk lendületet, s egyúttal könnyítést a jól gazdálkodóknak. A foglalkoztatási szerkezet átalakulása a szakmai műveltség, képzettség, a szakmai színvonal növeléséhez, a munkafegyelem, a minőségi munkavégzés javításához vezet. Ezek a gazdaságpolitikai lépések a minőségi típusú, szelektív fejlődés megindulását segíthetik.

A stabilizációs időszak legfontosabb feladata *fizetőképességünk megőrzése, az adósságállomány növekedésének megállítása.* Így már 1988-ban jelentékeny nagyságú konvertibilis elszámolású külkereskedelmi aktívumot, 1990-ig az évi bruttó hazai termék 4–5 százalékának megfelelő kiviteli többletet kell elérni. A belső pénzügyi egyensúlyt a külső adósságpolitikával összhangban fogjuk fokozatosan helyreállítani.

Lényeges az is, hogy a beruházások színvonala és aránya szelektíven változik: a beruházások csökkennek a nem versenyképes területeken, az erőforrások átcsoportosulnak a gazdaságos tevékenységekbe, a beruházások számottevően bővülhetnek a versenyképes területeken.

A kormány *a közösségi fogyasztásban* átfogó takarékossági programot, az állami irányító munkában radikális ésszerűsítést kíván megvalósítani. *A lakossági fogyasztás* átmeneti mérséklése differenciáltan megy végbe. A társadalmi jövedelmek – elsősorban a gyermekes családok és a kisjövedelmű nyugdíjasok körében – védelmet kapnak. A jelentős teljesítménytöbbleteket elérő termelő közösségek és dolgozók reálbére nem csökken, a fejlődésre nem képes területek fogyasztási lehetőségei viszont számottevően szűkülnek. *A nagyobb teljesítmények megfelelő honorálása lehet* csak az *az ösztönző erő,* amely a gyorsabb szerkezetátalakításra és a minőség javítására sarkall. A lakossági megtakarítások növekedésének fenntartására ösztönző lehetőségeket teremtünk.

A termelésnek differenciáltan, exportra irányulva kell fejlődnie. A gazdaságos konvertibilis elszámolású kivitel növekedésének főként a feldolgozó iparban kell felgyorsulnia. Helyzetünk szükségessé teszi a kevésbé gazdaságos export fenntartását is, de már ebben az időszakban határozottan meg kell kezdeni a leggazdaságtalanabb kivitel leépítését, illetőleg helyettesítését. A szerkezeti és hatékonysági feszültségek enyhítése, a technikai-technológiai lemaradás csökkentése, a műszaki fejlesztés felgyorsítása a *feltétele* annak, hogy a külgazdasági egyensúlyromlás a stabilizációs időszak végére megállítható legyen.

E célok megvalósításához *új eszközrendszerre* is szükségünk van. *Fel kell gyorsítani a gazdasági reformfolyamatot, ösztönző, kényszerítő környezetet kell teremteni a gazdálkodók számára. A kormány kialakított egy új szerkezeti rendben működő pénzügyi rendszert, amelynek eleme a korszerűsített államháztartás, a kétszintű bankrendszer, a tagolt biztosítási szervezet. Ezt az eszközrendszert kell működőképessé tenni, a költségvetési (adó- és támogatási) és a monetáris (kamat, hitel, deviza) szféra hatásmechanizmusait összehangolni.*

Előttünk áll a költségvetési szféra további fejlesztése, az adórendszer törvényi szintű szabályozásának lépései. Az a célunk, hogy *biztonságot* teremtsünk a gazdálkodók számára, azaz: a megtermelt jövedelmük újraelosztását jelentő adókat középtávra – esetleg egy ötéves tervidőszakra – rögzítsük. Az is célunk, hogy helyesen és folyamatosan informáljuk őket a világpiac értékítéleteiről, a források valódi költségeiről. Ezekhez a változásokhoz ugyanis alkalmazkodniuk kell a döntéseikben. Részletesebben szólunk *a reformlépések közül a bevezetésre kerülő, átfogó, újtípusú eszközrendszer,* az 1988-tól érvénybe lépő új adórendszerről.

Miért kell új ár- és adórendszer?

Történelmileg olyan adórendszert örököltünk, amely a termelőktől gyűjti össze az állam felhalmozási, szociális, kulturális, igazgatási, védelmi stb. kiadásainak fedezetét. A termelői és fogyasztói árakat *bonyolult támogatási és elvonási csatornák* kötik össze. Magas és növekvő arányú a költségvetésen keresztül történő jövedelem-átcsoportosítás a gazdálkodók között és a fogyasztók ártámogatásában. Nincs megoldva a termelői és fogyasztói árak együttmozgása, a termelői árak arányai eltérnek a fogyasztói árarányoktól. A vállalatokat terhelő magas adók következtében gyenge azok nyereségérdekeltsége, gyakoriak áremelési törekvéseik. Az adott ár- és adószerkezet miatt drága a fejlesztés, olcsó a kvalifikált munkaerő, ami ésszerűtlen gazdálkodáshoz, pazarláshoz, a műszaki fejlesztés lassulásához vezet.

Ezeknek *az ellentmondásoknak a megszüntetése, enyhítése* érdekében volt szükség az adó- és árrendszer széles körű, átfogó reformjára. Meg kell szüntetni a vállalati nyereségből fizetendő béradót, vagyonadót, a kereseti adók nagy részét, mérsékelni kell a nyereségadót és a vállalatoknak nyújtott támogatásokat. Emiatt a termelői árak szintje csökken, el kell érni a termelői és fogyasztói árak közötti forgalmiadósáv növekedését. Ilyen módon az *adóteher a vállalati nyereségről átkerül a fogyasztás, a végső felhasználás szférájába* és részben a vállalati költségekbe.

A két árszint között megnövekedett tisztajövedelmi rész összegyűjtésének eszközéül kell bevezetni a *hozzáadottérték típusú általános forgalmi adót.* Ennek az az előnye, hogy így elkerülhető az adóhalmozódás, pontosan megállapítható az adóteher, elkerülhető az adórendszer egyedi kedvezményeinek, megkülönböztetéseinek elburjánzása, egyszerűsödik és kiszámíthatóbbá válik a vállalati jövedelemszabályozás rendje.

A költségvetés az általános forgalmi adó és a személyi jövedelemadó formájában gyűjti össze a társa-

dalom közös kiadásainak fedezetét. Beilleszkedik az új adórendszerbe a *vállalkozási adó* is, amelyet az egyéni és társas vállalkozók fizetnek egyéni személyi jövedelemadójuk mellett.

A szociálpolitikai rendszer feszültségeit feloldó, átfogó, reformértékű lépésekre *most nincs mód*, mert többletforrások hiányában csak a szerzett jogok csorbítása révén történhetne a társadalmi várakozásokat kielégítő átrendezés. Erre már nem vállalkozhatunk. Az az elvünk, hogy az adóreform érdemben ne rendezze át a juttatási rendszerben kialakult jövedelempozíciókat. Ehhez meghatározott körben (nyugdíjasok, gyermekes családok) sor kerül árkiegyenlítő jövedelemkiegészítésekre. Bizonyos *átrendezés* azonban bekövetkezik, hiszen a több forrásból származó jövedelemből adózók terhe az összevonás miatt növekszik, és az így jelentkező költségvetési bevételi többlet *teljes egészét* a gyermekes családok (az árakat ellentételező emelés mellett) családi pótlékának emelésére, illetve a három- és többgyermekes családok adókedvezményére fordítjuk. Megkezdődött a nyugdíjrendszer korszerűsítése is.

Az ár- és adóreform hatására várhatóan erősödni fog *a teljesítmények szerinti differenciálódás*, nagyobb kényszer jelentkezik a gazdaságtalan tevékenységek hatékonnyá tételére, megszüntetésére. Fokozatosan nőhet a vállalatok mozgástere, de már az induláskor is nagyobb a döntési lehetőségük forrásaik felhasználási módjának megválasztásában.

A változások kedvező hatása csak fokozatosan jelentkezik, mert gazdasági helyzetünk nehézségei és az áttéréssel járó feszültségek nem teszik lehetővé a korlátozó feltételek azonnali oldását. Így az ármechanizmus piaci elemeinek, a vállalati árpolitika önállóságának lényeges erősítésére, a keresetszabályozás kötöttségeinek feloldására, a versenyt gátló szabályok leépítésére a reformfolyamat előrehaladásával, a javuló feltételek megteremtődésével összhangban kerülhet sor. *A gazdasági reform folytatásának ma kulcsfelté-*

tele az ár- és adóreform megvalósítása, *nem helyettesíti azonban a széles értelemben vett reformfolyamat további összefüggő lépéseit.*

Az általános forgalmi adó

Az általános forgalmi adó a forgalmi adózás módosított formája. Nemzetközi méretekben eredetileg a Közös Piachoz tartozó országok alkalmazták, majd számos más ország is átvette.

Az általános forgalmi adó szerepe nálunk az, hogy *csökkentse* a termelői árszintet terhelő *közvetlen vállalati adókat, növelje a kivitel versenyképességét.* Ha a termék a vámszervek igazolása szerint az országhatárt elhagyta, akkor az általános forgalmi adót nem kell megfizetni.

Az adót általában az a vállalat, intézmény vagy magánszemély számolja el és fizeti, amely vagy aki terméket, szolgáltatást értékesít (belföldre és külföldre), vagy külföldről importál. A vállalatnak joga van levonni azokat az általános forgalmi adókat, amelyeket a szállítói fizettek be, de részére – a számlákon – felszámítottak. Végül is az adóköteles vállalat csak az általa felszámított (és a vevőre továbbhárított) általános forgalmi adó és az általa korábban kifizetett adók különbségét fizeti be az adóhatóságnak.

Például egy vállalat az értékesítésről a következő számlát adja:

	Összesen
1000 t „A" termék 500,– Ft/t egységáron	500 000,– Ft
+25% ált. forg. adó	125 000,– Ft
A vevő által fizetendő összesen:	625 000,– Ft
A vállalat által már korábban kifizetett forgalmi adók összege a kapott számlák alapján:	80 000,– Ft

Az adóhatóság részére fizetendő: 125 000,– Ft
– 80 000,– Ft
45 000,– Ft

Az adóhatóság megkapta a teljes 125 000,– Ft-ot, de megosztva: a termelési lánc első szakaszában 80 000,– Ft-ot, a másodikban további 45 000,– Ft-ot.

A termék utolsó vevője (a fogyasztó) már *nem hárithatja tovább* a korábbiakban felhalmozódott adóterhet, hanem megfizeti az általa vásárolt termék vagy szolgáltatás árában.

A vállalatok anyagot és szolgáltatásokat vásárolnak és azokat feldolgozva értékesítik. A vásárolt anyagokért és szolgáltatásokért fizetett összeg és az értékesített termékekért és szolgáltatásokért kapott összeg különbsége a *hozzáadott érték*. A hozzáadott érték tehát tartalmazza az anyagbeszerzésen és az igénybe vett szolgáltatásokon kívül felmerült összes költséget, továbbá a vállalat összes nyereségét. Ez után adózik a vállalat.

A hozzáadott értéket nem terheli azonban az általános forgalmi adó annál a vállalatnál, amely az adó befizetésére köteles, mert az a teljes adót továbbhárítja vevőire. Az adófizetésnek ez a „feldarabolása'' teszi szükségessé, hogy lehetőleg egy meghatározó adókulcs legyen, és ezt csak nagyon kevés kulcs egészítse ki. A mi adórendszerünkben három kulcs van – 0 százalék, 15 százalék és 25 százalék –, ezek között a meghatározó a 25 százalékos.

Az *adómentesség* nem mentesíti a végső felhasználót az adóteher alól, csak annyit jelent, hogy az ebben részesülő személy vagy vállalat nem köteles az általa értékesített termékek után az általános forgalmi adót bevallani és befizetni (sőt a számlában elkülönítve fel sem számíthatja azt vevőjének), de nem is jogosult az általa már kifizetett forgalmi adó levonására.

Az igazi *kedvezmény* a „0'' adókulcs. Ez nem ugyanazt jelenti, mint az adómentesség! Ha ugyanis a termék vagy szolgáltatás „0'' adókulccsal adózik, akkor

e termék forgalmának egyetlen fázisában sem kell adót fizetni. A „0" kulcs a terméket vagy szolgáltatást, illetve tevékenységet (exportot) mentesíti az adó alól. Adómentesség esetén viszont csak az adóbevallási és -befizetési kötelezettség alól mentesül az adózó, de viselnie kell mindazon adókat, amelyeket már előtte befizettek.

Az általános forgalmi adó egyik nagy előnye, hogy javítja a vállalatok versenyképességét a külpiacokon. Ez a hatás kétféle módon érvényesülhet. A „0" kulcscsal adózó kivitel hatása azonos a forint (burkolt) leértékelésével. A kivitel révén szerzett forintot ugyanis nem terheli adó. A másik kedvező hatás a termelői árszint csökkenése. Ha ugyanis a vállalatokra terhelt jelenlegi adók egy része általános forgalmi adó formát ölt, akkor az ilyen címen beszedett adóknak akár a teljes összege erejéig is csökkenhetne a termelői árszint. Az ország ismert gazdasági nehézségei folytán 1988-ban és valószínűleg a következő években ez a feltétel nem teljesül, miközben a fogyasztás árszintje megnövekszik.

A személyi jövedelemadó

A személyi jövedelemadó „egyenes" adó, azaz az adófizetők teherbíró képességéhez kapcsolódik. Az adót egyénekre vetik ki, mégpedig – meghatározott kivételekkel – mindenféle címen szerzett, évenként összesített jövedelmeik alapján.

A személyi jövedelemadónak az állami bevételek jelentős hányadát kell fedeznie. Viszonylag nagy összegű adót azonban csak úgy lehet begyűjteni, ha az adófizetés kötelezettsége széles rétegeket érint. Ezért kell az adómentes sávot alacsonyan megvonni és a minimumra korlátozni az adómentességek és adókedvezmények körét.

A személyi jövedelemadó *progresszív*, tehát a magasabb jövedelmeket jobban adóztatja. Ennek az az alapja, hogy a nagyobb jövedelemből nagyobb összegű

adó fizetése nem jelent magasabb terhet, hiszen a létfeltételek fedezése után megmaradó szabad rendelkezésű rész is magasabb. Ha azonban a progresszivitás túl erős, akkor ez teljesítmény-visszatartásra, adóeltitkolásra ösztönözhet.

A személyi körülményeket *semmiféle adórendszer nem képes egyénenként mérlegelni.* A személyi jövedelemadó a jövedelemszerzés eltérő módjai alapján állapít meg bizonyos kedvezményeket (pl. a szociális juttatásokból, a nyugdíjakból származó jövedelmek esetében vagy a csökkent munkaképességűek keresete tekintetében). A kedvezmények más részénél állami preferenciák is kifejezésre jutnak. Adóelengedéssel vagy csökkentéssel kívánja az állam az adófizetők magatartását befolyásolni (pl. lakásépítés céljait szolgáló megtakarítások esetében).

A törvény általában évi 48 000 Ft-ot meg nem haladó – személyenként összesített – jövedelmet mentesít az adó alól. E jövedelem feletti keresetekre lép életbe elvben az adófizetés kötelezettsége. Gyakorlatilag azonban a törvény az ezt meghaladó évi jövedelmeket is részben mentesíti az adózás alól. Ebből azonban az is következik, hogy az adó alá vont jövedelmek tekintetében nagyobb progresszivitásra van szükség a tervezett állami bevételek biztosítására.

A mentességek és kedvezmények részben a jövedelmek megszerzésének módjaihoz, részben bizonyos központi prioritásokhoz, esetenként technikai meggondoláshoz (egyszerűsítéshez) fűződnek. A törvény tételesen felsorolja az általános adókötelezettség megállapításától eltérő adóztatási elveket, az adómentesen kezelendő jövedelmeket, az adókedvezményeket.

A bérből és fizetésből élők, szövetkezeti tagok jövedelmeiből havi 1000 Ft (aki egész éven át dolgozott, évi 12 000 Ft) levonható, azaz körükben 60 000 Ft az adómentes sáv.

A mezőgazdasági kistermelőknél elsősorban az összbevétel vehető számba, amely mögött nem az egyének, hanem az egész család közös munkája áll.

Az adómentes sávot a mezőgazdasági termelésből számított összbevétel alapján határozza meg a törvény (ez évi 500 000 Ft). A mezőgazdasági összbevételnek csak az évi 500 000 Ft-ot meghaladó része alapján kell kiszámítani a jövedelmet, mégpedig oly módon, hogy a növénytermesztésből származó bevétel 30 százaléka, az állattenyésztésből származó bevétel 10 százaléka az adó, amelyet a felnőtt (16 éven felüli) családtagokra elosztva kell az adóztatásnál számításba venni. E rendelkezés két körülményt vett figyelembe: az élelmiszer-termeléshez fűződő fontos népgazdasági érdeket és a mezőgazdasági kistermelők viszonylag nehéz munkakörülményeit, beleértve a munkaidő hosszát és a termelés jelentős kockázati elemeit.

Egyes szellemi tevékenységekből származó bevételeknél (találmányok, szerzői díjak, meghatározott tudományos és művészeti tevékenység esetében) ugyancsak különválasztja a törvény a bevételeket az adó alá vonható jövedelmektől. Jövedelemnek ebben az esetben csak a bevétel meghatározott (35, 50, 60) százaléka minősül. A több évi munkából származó egyszeri bevétel több (legfeljebb 3) évre osztható el. E rendelkezés a szellemi munka népgazdasági jelentőségét ismeri el, de egyben aláhúzza azt is, hogy a szellemi munka magasabb értékelése nem elsősorban adózási, hanem a jövedelemelosztás reformjára váró feladat.

A vállalkozások nyereségének csak az a része számít személyi jövedelemnek, amelyet a vállalkozásban részt vevő személyek magáncéljaikra kivontak. A nyereség többi része beruházásként vagy tartalékként a vállalkozás céljait szolgálja, tehát a vállalkozásra érvényes külön jogszabály alapján adózik.

A törvény a *nyugdíjakat* „adókedvezményben" részesíti. Az olyan országokban, amelyekben a nyugdíjak mértéke az aktív keresők nominális jövedelmével arányosan növekszik, a nyugdíjból származó jövedelmeket – minden kedvezmény nélkül – a többi jö-

vedelmekkel összevontan lehet adóztatni. Ha ez a feltétel nem teljesíthető – és erre a mi viszonyaink között most és előreláthatóan sokáig nem kerülhet sor –, akkor szükség van a nyugdíjasoknak nyújtott adókedvezményekre. A törvény arra az elvi alapra helyezkedik, hogy a nyugdíjakat nem, de a nyugdíjakat kiegészítő többi jövedelmet progresszíven adóztatja. A progresszivitás mértékének megállapításánál azonban a nyugdíj nem „adómentes sáv" módjára veendő tekintetbe, hanem úgy, hogy az is része a jövedelemnek. A kedvezmény lényege, hogy 96 000 Ft összjövedelemig nincs adó, e fölött annyit adót kell csak fizetni, amennyi az összevont jövedelmek után felszámítható adó és a 96 000 Ft-ra eső adó különbsége. Ha maga a nyugdíj összege meghaladja a 96 000 forintot — például évi 120 000 forint —, akkor az e mellett megszerzett jövedelem utáni adót úgy kell meghatározni, hogy az összevont jövedelemre kiszámított adóból a 120 000 forintra eső adórészt le kell vonni, és csak a különbséget kell befizetni.

A lakásépítés, lakásbővítés, lakásvásárlás céljára gyűjtött megtakarítások, továbbá más – a törvényjavaslatban részletezett – célokra fordított összegek felhasználása vagy azokra történő céltakarékosság ugyancsak adókedvezményben részesül. A lakásra való takarékosság adókedvezményének az a lényege, hogy ha valaki deklarált és a bank által igazolt módon lakásra gyűjt (saját maga vagy gyermekei, illetve egyenesági hozzátartozói részére), akkor évi 36 000 Ft-ig a megtakarított összeg százalékának megfelelő összeggel csökkentheti befizetendő adóit. Mivel az első adóköteles sáv 20 százalékkal adózik, ez a rendelkezés azt jelenti, hogy a levonható adó összegével kiszélesedik a 0 százalékos sáv. E kedvezmény csak a céltakarékosságot illeti meg, ezért ha később a megtakarító személy ezt az összeget más célra használná fel, akkor nemcsak a kedvezményt veszti el, hanem még szankcionálják is a felhasználást.

A jövedelmeknek *két olyan alaptípusuk* van, amelyet nem a többi jövedelemmel összevontan és nem progresszíven adóztatnak. E jövedelmeket nem kell bevallani, mert azokat keletkezésük időpontjában a folyósító azonnal adó alá vonja. Nem progresszívek, mert a jövedelmet képező összeg nagyságára való tekintet nélkül azonos kulccsal számolják el az adót, és nincs adómentes sáv sem.

A két alaptípus *a pénzmegtakarításból származó jövedelmeké* (takarékbetét-kamatok, kötvénykamatok, részvények, szövetkezeti cél-részjegyek stb, után folyósított osztalékok, járadékok) és kisebb, egy-egy megállapodáson alapuló bevételeké (esetenként 2000 Ft).

Az előbbi valójában nem is személyi jövedelemadó, hanem a közvetett (forgalmi) adók egy típusa: forrásadó. Indoka: a megtakarítások névtelenségéhez fűződő érdek, továbbá – és ez a mi mostani körülményeink között különösen fontos –, hogy a progresszív adóztatás alól való kivonással ösztönözzük a megtakarításokat a jövedelmek azonnali felhasználásával szemben.

A kis értékű (2000 Ft-ot meg nem haladó) *esetenkénti bevételek* különálló adóztatásának kizárólag technikai indoka van.

Az adómentes jövedelmek pontos és kimerítő felsorolására és magyarázatára a törvény 16. §-ához fűzött indokolás részletesen kitér. A mentesítés elvi alapja a legtöbb esetben valamilyen szociálpolitikai meggondolás (pl. egészségügy, oktatás, nevelés, szociális gondozás, lakással kapcsolatos egyes bevételek vagy kiadások) vagy a kettős adóztatás elkerülése (örökség, nyeremény, ajándék) vagy bizonyos természetbeni juttatások és költségtérítések, amelyeket az adóköteles személy már korábban is élvezett (gépkocsihasználat, telefonköltség-térítés stb.).

■ ■ ■

A társadalmi-gazdasági kibontakozás programjának, a stabilizációs időszaknak a céljai, feladatai ismertek, eszközei formálódnak. *Az eredményes végrehajtás feltétele ezeken túl olyan társadalmi légkör, közhangulat kialakítása, amelyre a magabiztosság, a vállalkozóképesség, a változtatni akarás a jellemző. Ehhez igényes, meggyőző erejű politikai, ideológiai, propaganda- és agitációs munkával kell hozzájárulni.*

„Vesszen a monarchia, éljen a köztársaság" jelszóval tüntető katonák a cárizmus megdöntésének napjaiban. Petrográd, 1917. február

Balogh Ernő

„VÁLTOZTASD MEG ÉLTED!"

Az irodalom társadalmi szerepéről

A címmé emelt Rilke-verssor Lukács György egyik legkedveltebb idézete volt. Mindenekelőtt azért, mert az osztrák költő híres zárószavaiban szinte szállóigévé vált műve *(Archaikus Apolló-torzó)* maradandó esztétikai érvénnyel fogalmazza meg számunkra a valódi, jelentős műalkotások bonyolult hatásrendszerének talán legáltalánosabb törvényszerűségét. Rilke szonettje, melyet magyarul Tóth Árpád fordításában olvashatunk, egy antik istenszobor kiváltotta mély élmények fölvillantásával, a reánk maradt klasszikus szépségű torzó változatlan s ennyiben időtlen üzenetével tudatosítja bennünk azt, hogy minden igazi mű – noha eltérő mértékben és a lehető legkülönfélébb formában – életünk teljesebbé, humánusabbá tételére int. Értékrendjével, eszményeivel az emberek jobbik énjére apellál, a tiszta ideálok és az ellentmondásos valóság közötti – teljességgel meg nem szüntethető – távolság csökkentésére szólít. Mindenféle elidegenedés, társadalmi megaláztatás, kiszolgáltatottság fölszámolására, arra, hogy világunkat az emberi értékek természetes közegévé, otthonává alakítsuk.

E hatás közelebbi sajátosságaiból bontható ki a művészetek, közöttük – miként erről a későbbiekben részletesebben is szó lesz – a megkülönböztetett státust kivívott irodalom társadalmi szerepe. A Rilke-költeményből vett idézetnek ugyanis akkor és *csak* akkor

van értelme, ha elvitathatatlan tényként fogadjuk el azt, hogy a műalkotások – fogantatásukból, hivatásukból, lényegükből fakadóan – szorosan kötődnek a társadalmi valósághoz. E kapcsolat általános természetét a marxista esztétika – közismerten – úgy definiálja, hogy a művészet, az irodalom az objektív valóság sajátos visszatükrözése révén tölti be különös, semmi máshoz nem mérhető hivatását. A hangsúly e tézisen belül magától értetődően a *sajátosra* is tevődik. Mert – csak egész röviden utalva itt e rendkívül összetett viszony alkatára – a műalkotások önnön koruk emberi lényegét (törekvéseit, érdekeit, értékeszményeit, konfliktusait) jelenítik meg. A jelenségek közül azt emelik ki, azt avatják a művészetek szerves részévé, ami az emberiség fejlődése, sorsa szempontjából meghatározó erejű.

Ezáltal magasodhat a művészet – Lukács György nevezetes elméletét idézve – az emberiség „öntudatává" és „emlékezetévé". Lukács György fontos művében, *Az esztétikum sajátosságá*ban arról szól, hogy a valóban kiemelkedő művek „az egy meghatározott időben, meghatározott viszonyok között lehetséges (sőt tipikus) jellemek, jellemvonások, tettek, kollíziók stb. végtelen számából azokat választják ki, és a kiválasztottakat kompozicionálisan úgy rendezik el, hogy együttesük érzékletessé tegyen olyasmit, amely méltó és képes arra, hogy az emberiség emlékezetében tovább éljen, amit az emberek időben és térben messzire eltávolodva és történelmileg teljesen megváltozott körülmények között azzal az érzelmi hangsúllyal élhetnek át, hogy »nostra causa agitur«". Lukács e sorai egyben arra a sokakat foglalkoztató kérdésre is meggyőző választ adnak, hogy miért lehetnek fontosak számunkra a régmúlt korok alkotásai.

A művek különös hatásának mechanizmusát, ennek többrétű jellemzőit az esztétika a *katarzis* fogalmával, elméletével ragadja meg – Arisztotelésztől kezdve a legjelentősebb marxista gondolkodókig. E kategória gazdag jelentéstartományában – szintén Lukács György

alapvető fontosságú kutatásai nyomán – az kapja a legnagyobb nyomatékot, hogy az igazi művek befogadásakor az olvasó, a néző vagy a hallgató – az előbbiekből eredően – mintegy kiszakad mindennapjainak folyamatából, az emberiség egészének ügyével szembesítődik, a *van* mellett a *legyen* körei is föltárulnak előtte. S mindez együttesen sugalmazza számára a Rilke-vers záróakkordjában kibomló humánus igényt: „Változtasd meg élted!"

□ □ □

Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy – mondjuk – egy vers elolvasása, egy koncertélmény vagy egy múzeumlátogatás után, visszatérve a hétköznapokba, a befogadó valóban megváltoztatja életét, feladja korábbi szokásait, normáit, átalakítja világnézetét. Noha elméletileg persze teljességgel nem zárhatók ki az ilyen „saulusi" fordulatok sem. A műalkotások hatása a legritkább esetekben direkt erejű, a legtöbbször rendkívül közvetett, szinte észrevétlen természetű. (Igen távoli analógiaként megemlíthető, hogy az erkölcs legelemibb normái csaknem évezredek óta közismertek, ennek ellenére napjainkban is bárki a tisztességtelenség megannyi példáját tapasztalhatja.) A *katarzis* esélyeinek föltérképezésekor mindenképp figyelembe kell venni azt, hogy „az Előtt is hat a befogadásra; a korábbi tapasztalatoknak és a mű világképének, a belső iránynak és a korábbi célkitűzéseknek az ellentéte gyakran gátat vethet az általában vett hatásnak". (Lukács György)

Az úgynevezett „ötvenes évek" művelődéspolitikájának egyik komoly tévedése éppen abból eredt, hogy a műveknek, elsősorban az irodalmi alkotásoknak már-már közvetlen, a valóságosan létezőnél jóval nagyobb hatáslehetőségeket, *ideológiai-pedagógiai* szerepet tulajdonított. Súlyos torzulások, igazságtalanságok okozójaként, hiszen az irodalommal szemben támasztott aránytévesztő igények, intoleránsan kép-

viselt egyoldalú követelmények – a velük társuló kirekesztő törekvések – egész irodalmi csoportokat, irányzatokat kárhoztattak méltatlan kálváriára. Természetesen hiba lenne pusztán ebből a tényből levezetni a dogmatikus irodalompolitika károsnak bizonyuló döntéseit. De annyi bizonyos, hogy ez az elméleti-gyakorlati tévedés *is* része volt a mind negatívabbá fajuló tendenciáknak.

Az akkori kulturális irányítás szemléletében egy-egy mű, maga az irodalom szinte a legnyilvánvalóbb ideológiai, sőt politikai ügyek szférájába került. Híven tükrözi ezt Révai József egyik – az úgynevezett „irodalmi vita" lezárásaként mondott – beszédének befejező szakasza is: „Nem kötjük meg íróink kezét a téma és a hős megválasztásánál, de semmi esetre sem orientáljuk őket olyan alkotásokra, amelyeknek központi hőse az ellenség vagy holmi proletár-Hamlet. Pozitív hősökre orientáljuk őket és olyan témákra, amelyeknek anyaga lehetővé teszi a pozitív hősök teljes emberi kibontakozását, nehézségeken, hibákon, konfliktusokon át. Az új magyar szocialista-realista irodalom pozitív hőse az ötéves tervet megvalósító dolgozó ember legyen, közéleti munkájának, érzelmi világának teljes gazdagságában. Csak ilyen irodalom teljesíti nagy feladatát: népünk, ifjúságunk nevelését munkára, önzetlenségre, hősiességre, hazaszeretetre." Révai József szavai azért igen jellemzőek, mert – ellentétben a korszak kulturális politikájának számos képviselőjével – vitathatatlan intellektuális erővel, elméleti igényességgel, színvonalasan (így persze nem lebecsülhető hatással) szólaltatta meg az eredendően téves nézeteket. Ma már – sőt évtizedek óta – a művelődéspolitikai elvekben is valljuk: semmilyen nagy mű *sem képes* arra, hogy – például – *közvetlenül* segítse a gazdasági terv teljesítését, nem feladata a direkt nevelés. S a pozitív hős felmutatása sem az egyetlen esélye az egyébként progresszív, humánus ügyeket szolgáló irodalomnak.

Ebből azonban nem vonhatjuk le azt a következ-

tetést, hogy a műveknek végül is nincs *számottevő* társadalmi szerepük, nem alakítják az egyén és a közösség tudatát. Akik ilyen nézeteket vallanak, voltaképp nem tesznek egyebet, mint egyszerűen megfordítják a dogmatizmus tarthatatlan érvelését, s ezzel ellenkező előjelű, de ugyanolyan tévedést követnek el. A művészet, az irodalom *tényleges* hatáslehetőségeit a legszemléletesebben a nemrég elhunyt irodalomtörténész-kritikus, Pándi Pál mutatta föl egyik könyvének utószavában: „A művészet a társadalom életműködésének, a társadalom közérzetének létfontosságú eleme, feltétele. Egy szonett, egy regény vagy egy dráma nemigen alkalmas arra, hogy lefogja a botot emelő kezet, a gázcsapot megnyitó őrületet. De a szonett, a regény, a dráma alkalmas arra, hogy hozzájáruljon egy olyan társadalmi kultúra, öntudat, köztudat kialakításához, amely megnehezíti az ütni készülő helyzetét, s elszigeteli a közveszélyes őrültet. Megfogalmazhatjuk mindezt pozitív oldalról is. A művészet virágzása növeli a jóra való emberi készségeket." Egy-egy mű merőben alkalomszerű befogadása aligha vezethet érzékelhető egyéniségbeli változásokhoz, de a rendszeres és igényes olvasás (zenehallgatás, színházlátogatás stb.) – az állandó kulturálódás – már mindenképpen alakítja a személyiséget. S ez az összefüggés közösségi méretekben is igaz. Ha mind többen olvasnak, művelődnek, akkor az előbb-utóbb az élet más területein sem lehet hatástalan: a társadalom egésze, viszonyainak teljes rendszere fokozatosan *emberibbé*, kulturáltabbá formálódik. E változások – a társadalmi mozgások legnagyobb részéhez hasonlóan – csak tendenciaszerűen képzelhetők el.

Nincs igazuk tehát azoknak, akik – napjainkban, gazdaságunk nehézségei, valóban nyomasztó súlyú gondjaink hatására, az elháríthatatlan kényszerhelyzetek szorításában – *kultúraellenes* „ideológiákat" gyártanak. A művészetek „megtakaríthatóságáról" vagy a piaci viszonyoknak való teljes kiszolgáltatásuk előnyeiről elmélkednek, akik a művészetet, az iro-

dalmat, a kulturális intézményeket, állami mecénálásukat afféle – könnyen nélkülözhető – fényűzésnek vélik. Az ilyen típusú torz nézetek cáfolataként nem szabad *csupán* a művészetek – egyébként létező – „utilitáris" jelentőségére, ennek görcsös bizonygatására (a többi között nyelvművelő, ismeretnyújtó, fantázianövelő, a kreativitást fejlesztő szerepére) összpontosítani a figyelmet. Nem, mert ezzel valójában belemennénk abba a zsákutcába, melyet az előbb említett – eleve téves – vélekedések alakítottak ki. Más szavakkal: a vita a művészetek védelmezőinek szempontjából eleve *hátrányos* terepen bontakozna ki. Mert nem kétséges, hogy a közvetlen hasznossági kritériumokat egyéb területek többnyire hatékonyabban érvényesíthetik: új ismereteket például a tudományos népszerűsítés sokkal adekvátabb módon közvetíthet.

Az utilitáris szemlélet változataihoz kötődve végül is a művészetek hasonlíthatatlan különösségét, sajátos – sokféle funkció *eredőjeként* létrejövő – lényegi hivatását veszítenénk szem elől. Azt, amit nem lehet sem a direkt napi politikum, sem a közgazdasági mutatók vagy statisztikai adatok „nyelvére" lefordítani. Azt tehát, amit Pándi Pál szavai is oly híven jeleznek: a művészeti alkotások befogadása, szeretete a humánus létezés nélkülözhetetlen komponense.

S e ténynek *épp nálunk* kell kiemelt nyomatékot adni, hiszen a szocializmus eszményei, céljai *minden eddiginél emberibb* társadalmat igérnek. Ehhez pedig szervesen hozzá tartozik a civilizáció, a kultúra – benne megkülönböztetett helyen: a művészetek – értékeinek minél szélesebb körű elsajátítása. Ezért válhat nélkülözhetetlen feladattá az, hogy *védelmezzük* – s nemcsak szavakban; hanem hatékony cselekvéssel – a művészetek érdekeit, az alkotás és a befogadás társadalmi feltételeit, a kultúra intézményeit. Ezért kell olyan társadalmi légkört teremteni, olyan közösségi értékrendet kialakítani, mely a jelenlegi kényszerek

ellenére nemcsak megőrzi, hanem növeli is a művészetek, az irodalom életünkben betöltött fontos szerepét.

□□□

Külön kell beszélni az irodalomról, mert a művészeti ágak rendszerében az irodalom különleges helyet vívott ki. A többi művészeti ágnál jóval nagyobb lehetőségei vannak *az eszmények, az értékek, a világképek* fölmutatására. Az irodalom – történelmi körülményeinkből eredően – nálunk kivételes mértékben élt is ezzel az esélyével. Literatúránk – szinte a kezdetektől fogva – más népek irodalmánál sokkal intenzívebben vállalta a közösségi ügyek szolgálatát, a mindenkori progresszió, a haza és a haladás legátfogóbb érdekeinek magas művészi szintű képviseletét. Rendkívül szemléletesen példázza ezt a közéleti küldetést reformkori alkotóink életműve. Az sem véletlen, hogy köztudatunkban máig Petőfi jelenti *a* költőt. De említhetnénk Ady, József Attila vagy a népi írók munkásságát is. A társadalmi, nemzeti elkötelezettség, a szociális érzékenység a magyar irodalom történetének, így szinte önazonosságának egyik lényegi vonásává, karakteradó sajátosságává vált. Ennek folytonossága olyan érték, amelyet mindenképpen meg kell őriznünk. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy minden egészséges irodalom – ekként napjaink magyar literatúrája is – igen sokszínű, ezáltal sokféle olvasói igényt tud kielégíteni. Mélyen humánus küldetést teljesít tehát az olyan költészet is, mint például a Weöres Sándoré, mely szép, önfeledten gyönyörködtető formáinak lenyűgöző gazdagságával, nyelvi játékosságával nyújt feledhetetlen élményeket. Hiányérzetünk mindig akkor támad, ha egy-egy kor irodalmában valamilyen létező, fontosnak ítélt „társadalmi megbízatást" a művészek nem – vagy csak töredékesen – vállalnak.

A művészetet, az irodalmat több ezer éves művelése, hivatásteljesítése során számtalanszor ítélték

fölöslegesnek, sokszor jósolgatták közeli megszűnését, különböző műfajainak „halálát". Az irodalom ennek ellenére él és virágzik – s mindig újratermelődik a jó művek, a maradandó hatású alkotások iránti igény is. Persze, ez semmiképp sem jelentheti azt, hogy itt merőben spontán folyamatokról van szó. Természetesen tudatos cselekvést követel az, hogy az irodalom minél jobban betölthesse társadalmi szerepét, hogy emberformáló lehetőségei mindinkább kiteljesedhessenek. De kellő perspektívákat, történeti gyökerű reményeket ad tetteinkhez, vitáinkhoz, ha tudjuk: amíg az emberiség létezik, addig – szinte bizonyosan – az irodalom is vele együtt fog létezni. Mert – József Attila szép szavaival – „szükséges, hogy vers irassék, különben *meggörbülne a világ gyémánttengelye...*"

Tüntetés Petrográdon az ideiglenes Kormány ellen. A jelszavak: „Hatalmat a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek szovjetjeinek", „Vesszenek a kapitalista miniszterek". 1918. június 18.

PÁRTMUNKÁS – PROPAGANDISTA VÉNÁVAL

Beszélgetés Barsi Tomajjal

– Barsi Tomajnak, a VI. kerületi pártbizottság első titkárának alapvégzettsége közgazdász. Volt pedagógus, dolgozott KISZ-vezetőként, aztán függetlenített pártmunkás lett. Mióta végez propagandamunkát?

– A hatvanas évek második felétől, a gazdaságirányítási reform előkészítésének és bevezetésének idejétől. Akkor a közgazdaság kérdései kezdtek napi beszédtémává válni. A gazdaságpolitikai propaganda is egyre inkább megtelt élettel; sok minden változott a politikai gazdaságtanban. Az emberek tele voltak bizonytalansággal, de bizakodással és bizalommal is. Akkor lettem a párt propagandistája társadalmi aktivistaként.

– És mikor lett hivatásos propagandista?

– Ez a Központi Bizottság ifjúságpolitikai határozatához kapcsolódik; 1970-ben választottak meg városi KISZ-titkárnak Dunaújvárosban. Attól kezdve már foglalkozásomhoz tartozott, hivatásommá is vált a párt eszméinek és politikájának képviselete, terjesztése: ilyen munkát végeztem jó néhány éven át a KISZ Központi Bizottságában is. Utána is ideológiai területen, a Társadalmi Szemle szerkesztőségében dolgoztam.

– Mióta dolgozik a budapesti pártmozgalomban?

– 1981-ben lettem az Oktatási Igazgatóság helyettes vezetője, volt alkalmam megismerni a budapesti pártbizottság, az apparátus, a kerületek munkáját, a pártszervezetek életét – igaz, sajátos, de politikailag sokat mutató szemszögből: a káderképzés oldaláról. 1983 nyarán bíztak meg a budapesti pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának vezetésével.

– Idén kapott Lenin-emlékplakettet propagandamunkájáért. Ma a VI. kerületi pártbizottság első titkára. Politikai munkájában látja-e hasznát a propaganda területén szerzett tapasztalatainak?

– Igen, határozottan látom. A propagandamunka hatására ugyanis kialakult bennem egyfajta érzékenység és reagálóképesség a társadalmi jelenségek, a gazdasági folyamatok, a közvélemény változásainak politikai mozzanataira. Ez most is nagyon jól jön. Természetes számomra, hogy politikai gyakorlatunkat, lépéseinket és azok következményeit igyekszem társadalomelméleti, ideológiai háttérben elhelyezni, megkeresni a szélesebb összefüggéseket s beilleszteni azokat az értékek rendszerébe. Nekem úgy tűnik, hogy a pártmunkásnak mindinkább szüksége van a propagandista erényeire. S végül: a párt kerületi ideológiai munkájának sem árt – úgy érzem –, ha eddigi tapasztalataimat is felhasználom a tudatformálás, a tájékoztatás, az agitáció, a propaganda lehetőségeinek bővítésében és korlátainak felszámolásában.

– Mit lát ma a propaganda döntő feladatának?

– A gazdasági-társadalmi kibontakozás programjából most a közgondolkodás átalakítását érzem döntő láncszemnek nemcsak a propaganda, hanem a pártmunka egésze számára is. Le kell rombolnunk azokat a gondolkodásbeli sémákat, amelyek akadályozzák a helyes cselekvés lehetőségeinek felismerését, s gyors ütemben kell elsajátítanunk megváltozott társadalmi viszonyaink törvényszerűségeit, megértetni törekvé-

seink valóságfedezetét és elfogadtatni értéktartalmaikat. Ez feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a párttagság a feladatok egyes elemeiben is egyetértsen a KB állásfoglalásával, s a helyi teendők kimunkálásának és megvalósításának ki-ki a maga posztján aktív részese legyen.

– Mely pontokon látja legerősebbnek a gondolati gátakat? Hol kell a tudati „átépítésre" a legtöbb erőt fordítani?

– Először is számolni kell – tömegméretekben – történelmietlen felfogással gazdasági és társadalmi helyzetünket illetően; aztán azzal, hogy a hazai és a nemzetközi feltételeket, összefüggéseket is sokan figyelmen kívül hagyják. Ennek okai között legfontosabb a tájékozatlanság, az ismerethiány a gazdaság alapfogalmait, törvényszerűségeit, mai folyamatait illetően, valamint az a létező, mondhatnám neovoluntarizmus, amely szerint minden úgy alakul a gazdaságban, ahogy a társadalom vezetői eldöntik és ahogy szabályozzák, ezért tehát a hibák és negatív hatások kiküszöbölése csak szándék dolga. A gazdasági közgondolkodást reális és objektív alapokra kell helyezni. Meg kell küzdeni azzal az ellenállással, ami a szocialista gazdaság árutermelő jellegének s az ebből következő törvényszerűségeknek az elismertetését kíséri, mert ebből is fakad a gazdaságirányítás ma alkalmazott eszközeinek, módszereinek lebecsülése, a reformfolyamat fékezése. Tisztázni, rendezni kell az emberek fejében a munka szerinti, a szociális indítékú és a tulajdon szerinti elosztás összegabalyodott viszonyait. Jobban meg kellene értetnünk, hogy a gazdaság és a politika kölcsönhatásban áll egymással, az egyik szférában zajló folyamatok óhatatlanul hatnak a másikra.

– Mi a véleménye azok aggodalmairól, akik napjaink gazdasági törekvéseit, társadalmi jelenségeit látva szocialista utunkat féltik?

– A párt a reform folytatásával nem engedi szabadjára az árutermelés, a piacgazdálkodás minden spontaneitását; politikájának nem egyetlen „racionalitás", a gazdasági hatékonyság szab irányt. Amikor az MSZMP a vállalkozásnak, a piacnak, a versenynek bővülő teret nyit, társadalmi összteljesítményünk növelése érdekében nem valamiféle (egyébként ilyen soha a világon sehol sem volt) „igazi szabadversenyes gazdaságot" akar létrehozni. Pártunk koncepciója: tervszerűen szabályozott árutermelés, szocialista piacgazdaság.

A gazdasági-társadalmi kibontakozás programja a stabilizáció szakaszára is szocialista megoldásokat ír elő: a gazdasági konszolidáció terheit elsősorban gazdasági teljesítményünk növelésével kívánja fedezni, illetve azokat a köztehervíselés elve alapján szétosztani. Egyúttal szociálpolitikai intézkedések egész sorával igyekszik javítani a méltánytalanul hátrányos helyzetbe kerülők pozícióját. Persze tudjuk, az életszínvonalra nehezedő nyomás, az életszínvonal csökkenése senkiből sem vált ki örömet. Nehéz próbának veti alá a párttagságot, a párt és a pártonkívüliek kapcsolatát.

– Érzékeli-e már, és ha igen, milyen formában ezt a feszültséget?

– Igen, érzékelem, s nem is tegnap óta. Nem indokolatlanul, de a valóságos helyzethez képest túl rossz a hangulat. Ennek oka még nem elsősorban a lakosság tényleges helyzetének romlása – ez is persze, de csak egy elemként –, hanem sok más: az indokolt vagy indokolatlan társadalmi különbségek fokozódása, ideológiai nézeteink tisztázatlansága, zavarai, a régihez való merev ragaszkodás, az új helyzet nem értése, a tetten érhető demagógia, a felfokozott és túlzó várakozások megjelenése, illetve a korábbi döntéseink meg nem valósulásában gyökerező bizalmatlanság. Sokan fölemlegetik, hogy sorra helyes határozatok születtek, mégsem valósultak meg. Miért nem? Úgy

gondolom, elsősorban azért, mert a gazdaságpolitikai döntések végrehajtásáért való politikai és kormányzati, illetve az eredményes vállalati gazdálkodásért való jogi és anyagi felelősségi rendszer részben kialakulatlan, részben eddig nem érvényesült. Így azok a csoport- vagy rétegérdekek, amelyeket például egy testületi döntésben, vitában a társadalmi érdek megfogalmazásakor hátrább soroltak, netán kiszelektáltak, a végrehajtás folyamatában, az érdekképviselők közvetítésével újra felbukkanhattak, s eltorzíthatták a politikai szándékot, esetleg elodázva vagy végleg meghiúsítva a társadalom egészének előnyös, de az adott érdekcsoportnak hátrányos döntések valóra váltását.

– Lát-e garanciát arra, hogy a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjával ez nem történik meg?

– Formális garancia nincs, de bizakodó vagyok, több okból is. A Központi Bizottság már tavaly novemberben – kritikusan és önkritikusan – rámutatott határozatai végre nem hajtásának okaira. Jelenlegi helyzetünk további hátrálást vagy helybentopogást nem enged meg. Cselekednünk kell – lépni és előre. Folyik a feladatok, a döntési, a szervezeti, a felelősségi rendszer feszesebbé tétele, a gazdasági reformfolyamat további kibontakoztatása, ezt a kormányprogram is tartalmazza. A kormányzati munka társadalmi ellenőrzése, a politikai intézményrendszer működésének javítása ugyancsak forrása bizakodásomnak. A szocialista demokrácia fejlesztésében a nyilvánosság kiterjesztését, a társadalmi ellenőrzés erősítését célzó lépések sorát tesszük.

– Vannak-e a pártpropagandának olyan belső tartalékai, amelyeket most a kibontakozás szolgálatába állíthatunk?

– Megítélésem szerint vannak. Mindenekelőtt a propagandának helyére kell kerülnie a pártmunkában s ehhez először is a párt tisztségviselőinek gondol-

kodásában. Ez a pártéletben észlelhető lapos praktikizmus visszaszorításával, a politikai tevékenység elméleti megalapozottságának, ideológiai igényességének növelésével érhető el. Szilárd társadalomelméleti tudást kell elsajátítani, ideológiai tisztánlátásra, politikai biztonságra szert tenni s ez következetes, rendszeres, fáradságos tanulás árán lehetséges.

SZÁNTÓ I. PÉTER

Barikádok Petrográdon, a Marinszki téren.
1917. október 25.

IV. RÉSZ: 1917. DECEMBER – 1918. JANUÁR

Ebben a számunkban befejezzük sorozatunkat, amelyben a nagy októberre emlékezve Lenin-műveket és eddig magyar nyelven még nem publikált dokumentumokat adtunk közre.

A régi időszámítás szerint az október 25-én, az új naptár értelmében pedig a november 7-én felülkerekedett, forradalom történetében van egy nagyon rövid szakasz, amelyet általában a békés országépítés jellemzett. Soha nem működött addig Oroszországban olyan képzett emberekből álló kormány, mint a Lenin vezette Népbiztosok Tanácsa, amely képes lett – a hivatalnokok hetekre elhúzódó általános sztrájkja ellenére is – úrrá lenni a helyzeten. És sohasem született addig annyi, a dolgozók érdekeit szem előtt tartó konstruktív rendelet és törvény, amelyek közül most néhányat bemutatunk.

1917 novemberében és decemberében egyébként lényegében koalíciós kormány állt Oroszország élén. A parasztság körében rendkívül népszerű baloldali eszer párt részt vállalt a központi és az országos hatalom gyakorlásában. Az ellenzékbe szorult többi szocialista pártnak is megvolt ehhez a lehetősége, ha elismerték volna a bolsevik dekrétumokat. Erre azonban nem voltak hajlandók.

Egy ideig úgy tűnt még október győzelme után, hogy Oroszországban ismét kettős hatalom alakul

majd, amelyet a Népbiztosok Tanácsa meg a bolsevik többségű szovjetek, másrészt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés képviselői gyakorolnak – „kiegyezésük" esetében. Erre azonban szintén nem került, sőt nem kerülhetett sor. Az alkotmányos demokrata, jobboldali eszer és mensevik képviselők a bolsevikek kizárásával képzelték el az ország kormányzásának a jövőjét. Ezért is működhetett csupán egy napig az 1918. január 5-én megnyílt orosz parlament, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés. A társadalom legmozgékonyabb rétegei, a munkások és a forradalmi érzelmű katonák addigra már a szovjeteket tekintették az igazi képviselőtestületnek. Lenin így utalt erre 1922 februárjában: „Megteremtettük a szovjet típusú államot, és ezzel új világtörténelmi korszakot nyitottunk, a proletariátus politikai uralmának korát, amely felváltja a burzsoázia uralmának periódusát. Ezt sem vehetik már vissza tőlünk, bár a szovjet típusú államot csak több ország munkásosztályának gyakorlati tapasztalatai alapján sikerül majd kialakítani."

1

A legfelsőbb főparancsnok felhívása a forradalmi népi szocialista hadsereg létrehozására[1]

Elvtársak!
Közeledik a döntő pillanat. Fegyverszünetet kötöttünk, majd megkezdtük a béketárgyalásokat. Ismeritek a németek első válaszát. A német burzsoázia rablói, akiknek mindegyike boldogan darabokra tépne bennünket, kénytelenek voltak meghajolni a háborútól meggyötört népek akarata előtt. Elismerték: a békét minden nép teljes egyenjogúságának alapján kell megkötni, minden elfoglalt földet vissza kell adni, semmiféle hadisarcot nem szabad szedni, s kárpótlást

kell nyújtani a háború folyamán okozott károkért. A németek kénytelenek voltak elfogadni ezt, és az orosz forradalom teljes joggal ünnepelte győzelmét. Mérhetetlen szenvedésük és küzdelmük jutalmául az orosz forradalmi csapatok meg kell hogy kapják a régóta várt békét, a tisztes békét, a demokratikus békét. Azt a békét, amelyet ők maguk valamennyi nép számára elhoztak. S mégis, úgy tűnik, még nem ürítettük fenékig a szenvedések kelyhét.

Elvtársak! A béke ügye veszélybe került. A németek kikötötték azt, hogy valamennyi harcban álló nép és kormány ismerje el a békének ezeket a feltételeit. Ámde Európa burzsoá kormányai hallgatnak, ennek megfelelően változik a németek hangja is Oroszországgal szemben. A béke ügye veszélyben van. A németek csakis annexiók és területszerzések árán hajlandók különbékét kötni Oroszországgal. Ezzel kapcsolatban többek között az Ukrán Radára hivatkoznak. Azt mondják, hogy nem egyeznek bele a korábbi feltételekbe, mivel a legfőbb főparancsnok képtelen az összes frontot irányítani, s mivel ily módon fennáll annak lehetősége, hogy a déli frontokon tovább folytatódik a háború. A Rada meghiúsítja a békét. Ebben a helyzetben egyedüli lehetőségünk, hogy akár területi áldozatok árán is kielégítsük a német burzsoázia rabló étvágyát. A Szovjetek Oroszországi Köztársaságát minden oldalról ellenség veszi körül. Az amerikai és a francia kapitalisták pénzt adnak Kalegyin felfegyverzésére. A német burzsoázia kész szövetséget kötni vele, hogy megfojtsa az orosz forradalmat. Az országon belül pedig a független Ukrajna megvédelmezésének jelszavával a szovjethatalom és a népbiztosok kormánya ellen Kalegyin valamennyi segítőtársa összefogott a Központi Radával, a dezertált tisztekkel, a lázadó Dmitrij Scserbacsevval és a román kormány hóhéraival együtt. Ők a román fronton saját katonáikat lövették agyon, akik az ő védelmükben ontották vérüket.

Elvtársak! Ilyen körülmények között az a feladat

áll Oroszország munkásai és parasztjai előtt, hogy megvédjék a forradalom valamennyi vívmányát, és folytassanak szent háborút annak valamennyi ellenségével szemben: szent forradalmi háborút az oroszországi, a német, az angol–francia burzsoázia ellen. Ha a burzsoázia győzedelmeskedik, nem ismer majd könyörületet. Vérrel fogja öntözni a földet a népi hatalom minden percéért, amelyeket kénytelen volt elviselni. Olyan kegyetlenkedésekkel és kivégzésekkel fog leszámolni velünk, amelyek mögött eltörpülnek a cári népelnyomók kivégzései. Mert nincs vadállatiasabb és kegyetlenebb hóhér a burzsoáziánál, amikor bosszút akar állni a népen vereségének perceiért. A fronton és a hátországban fenyegető forradalmi háború tehát szörnyű és elkerülhetetlen. Ezért a népnek fegyveres erőt kell létrehoznia a veszély elhárítására.

Elvtársak! A hadsereg elfáradt, a hadsereg tehetetlen. A régi hadsereg képtelen e feladat megoldására. Ezért új hadsereget kell létrehozni. Fel kell fegyverezni a népet, olyan hadseregre van szükség, amelynek csíráit már látjuk is a munkások vörös gárdájában. Mindenkit, akinek fontos a szabadság, felhívok, hogy járuljon hozzá e hadsereg megszervezéséhez. A fronton és a hátországban mindenütt hozzátok létre a Szocialista Forradalmi Népi Gárdát. Tegyétek lehetővé, hogy mindenki belépjen oda, aki őszinte harcosa a szabadságnak és a forradalomnak, és akit az ezred- és századbizottságok ajánlanak. Felszólítok minden ezredet és minden egyes katonát, a századokat és a zászlóaljakat, hogy jelentkezzenek a gárdába, és a front mögötti övezet meghatározott pontjain fogjanak hozzá a gárda forradalmi osztagainak megalakításához. Nemcsak a tartalékegységek katonáit, hanem mindenkit fegyverbe szólítunk. Mindenkinek, aki e népi, szocialista, munkás-paraszt gárda tagja lesz, tudnia kell, hogy olyan harcosok soraiba lép, akikre az vár, hogy győzzenek vagy meghaljanak a harcban. A legszilárdabb forradalmi fegyelem uralkodik majd az egységeknél. A közkatonákból alakított forradalmi

bizottság szoros összhangban működik a szocialista gárda valamennyi harcosával, és megtorolja a fegyelem akár legcsekélyebb megsértését is.

Elvtársak! A Nyugat népei reménykedve tekintenek ránk. Olaszországban, Spanyolországban, Németországban és Franciaországban, Ausztriában és Svájcban a kimerült népek csak a saját burzsoájuk ellen harcba hívó felszólításra várnak, és ezredeik nem fognak felvonulni a forradalmi Oroszország ellen. Lépjetek be valamennyien a szabadság védelmezőinek Népi Gárdájába. Hozzatok létre egy új, hatalmas erőt, a forradalom és a szocializmus bástyáját. A Népbiztosok Tanácsa már földet adott a népnek. A munkások és parasztok kormánya már elrendelte, hogy állami tulajdonba kell venni a bankokat. Most azon van a sor, hogy a gyárakat és üzemeket vegyük népi tulajdonba, de itt még erősebb elszántság kell hozzá, hogy megvédjük a megkezdett ügyet. Éhező, fázó, ruhátlan, mezítlábas, minden oldalon ellenségtől körülvett katonák! Mutassátok meg, milyen kimeríthetetlen erőforrást rejt magában a forradalmi proletariátus és a szegényparasztság.

Ezekbe az ezredekbe senkit sem kényszerítenek. Akik nem képesek harcolni, akik nem éreznek magukban erőt ehhez, ne jöjjenek. Nekünk a harcosok forradalmi hadseregére van szükségünk, nem pedig a csak saját javukra gondoló emberek gyülekezetére. Amíg a hátországban alakított zászlóaljak meg nem érkeznek, a frontokon csak a jelentkezés folyjon. Ha elérkezik az ideje, a frontövezetbe fogjuk irányítani őket. Mindenkit kitartásra és ereje végső megfeszítésére szólítunk föl.

Ukrán elvtársak, testvérek! Nem hinném, hogy süket fülekre találna köztetek a szabadság ügyének védelmében elhangzó felhívás. Hiszem, hogy kéz a kézben, ti is velünk és más népekkel, Oroszország munkásaival és parasztjaival együtt haladtok a harcban.

Mindenkit, akiben csak forradalmár szív dobog,

fegyverbe szólítunk a hátországban. A lövészárkokban harcoló elvtársak támogatást és erősítést kapnak tőletek, és már nem is látjuk olyan szörnyű nagynak a burzsoá hadsereg erejét. A szocialista kormányt és szocialista hatalmat védelmező szocialista népi gárda legyőzhetetlen.

Nyikolaj Krilenko
legfőbb parancsnok

Gazeta Vremennovo Rabocsevo i Kresztyanszkovo Pravityelsztva, 1917. december 29.

2

Rendelet a 12 millió 520 ezer rubel folyósításáról a néptanítók egyszeri javadalmazására

A Népbiztosok Tanácsa az oktatásügyi népbiztosság jelentése alapján a következő határozatot hozza: noha ezzel nem kívánja befolyásolni a néptanítók 1918. évi javadalmazásának mértékére vonatkozó döntést, az oktatásügyi népbiztosságnak 12 millió 520 ezer rubelt folyósít, amelyet egyszeri juttatásként kell szétosztani a néptanítók között, akik mindegyike kapjon havi 100 rubelt novemberre és decemberre (vagyis összesen 200 rubelt).

V. I. Uljanov (Lenin),
a Népbiztosok Tanácsának elnöke

A. V. Lunacsarszkij
oktatásügyi népbiztos

Vlagyimir Boncs-Brujevics,
a kormány irodavezetője

N. Gorbunov,
a tanács titkára

1918. január 2.

Gazeta Vremennovo Rabocsevo i Kresztyanszkovo Pravityelsztva, 1918. január 3.

3

Az igazságügyi népbiztosság és a helyi önkormányzati népbiztosság utasítása házasságkötéseket és születéseket nyilvántartó osztályok létrehozásáról

A „polgári házasságról, a születésekről és a családban bekövetkezett állapotváltozásról" december 18-án hozott dekrétum végrehajtása céljából a járási zemsztvókban, ilyenek hiányában a területi zemsztvókban, a városi elöljáróságokon, Pétervárott és Moszkvában a kerületi elöljáróságokon a házasságok és a születések nyilvántartását végző osztályok kezdik meg működésüket.

Ha az adott közigazgatási terület túlságosan nagy, körzetekre kell osztani.

A kormányzósági zemsztvókban a városi elöljáróságokon (Pétervárott és Moszkvában a központi városi elöljáróságokon) statisztikai osztályokat kell kialakítani, amelyek minden születést, házasságkötést, halálozást és válást nyilvántartanak.

A házasságkötéseket nyilvántartó anyakönyvi hivatal feladatai a következők:

Az anyakönyvi hivatalt az elnök vezeti, aki együttműködik az osztály titkárával és annak munkatársaival.

A hivatal elnöke a közigazgatási egység zemsztvoelnöke, városokban a polgármester, Pétervárott és Moszkvában a körzeti elöljáróságok elnöke. A házasságokat az előre megállapított napon és órában az osztály titkára vagy munkatársa jegyzi be, az elnök és helyettese jelenlétében. Az elnök helyettese az adott közigazgatási egység elöljáróságának valamely tagja lehet. Nevét közzé kell tenni a helyi szovjetben, továbbá ki kell függeszteni az elöljáróság épületében.

A titkár távollétében feladatát bármelyik munkatársa elláthatja, nevét azonban minden alkalommal nyilvánosságra kell hozni. A házasságkötés csak abban az esetben érvényes, ha az azt tanúsító okiratot az osztály elnöke (vagy annak helyettese) és az osztály titkára (vagy annak helyettese) is aláírja.

Minden egyes közigazgatási egység, város, kerület, elöljáróság csak egyetlen „házassági anyakönyvet" vezethet. Ezt a kormányzósági elöljáróságnak, Pétervárott és Moszkvában a központi városi elöljáróságnak kell nyitnia. Az anyakönyvi hivatal elnöke a bejegyzés előtt ellenőrzi a házasulandó felek személyazonosságát. Ennek során az anyakönyvi hivatal elnöke felteszi a házasságra lépőknek azokat a kérdéseket, amelyekből kiderül, hogy azok eleget tettek-e a kiadott dekrétum 2. pontjában felsorolt feltételeknek; ezeket az elnök a házasság bejegyzése előtt érthetően felolvassa a házasulandók előtt. A hivatal elnöke ezenkívül felteszi a kérdést, hogy a házasulandók nem kényszer hatására cselekszenek-e, és önként, nem pedig erőszak vagy fenyegetés következtében óhajtanak-e házasságra lépni.

A házasságkötés bejegyzése nyilvános.

Ha a házasságra lépő személyek nyilatkozata alkalmával vagy azt követően, de még a bejegyzés előtt megjelenik egy vagy több tanú, és olyan adatokat közöl, amelyek megcáfolják a házasulandó felek által közölt tényeket, a hivatal elnökének meg kell őket hallgatni. Hogyha ezeknek a tanúknak a vallomásai az elnök szerint figyelmet érdemelnek és nem látszanak nyilvánvaló valótlanságoknak, az elnök félbeszakítja a házasságkötést és az ügyet átteszi a helyi bírósághoz, amely azt soron kívül, három napon belül kivizsgálja. Azokat a személyeket, akik a valóságnak meg nem felelő adatokat közöltek, és ezzel megakadályozták a házasságkötés bejegyzését, hamis tanúzásért felelősségre kell vonni, és polgári úton is felelőssé kell tenni a hazug adatok közlése miatt az érintetteket ért veszteségekért.

Miután a feltett kérdésekre az anyakönyvi hivatal vezetője kielégítő választ kapott, és a dekrétum 3. pontja értelmében megtörténtek a szükséges aláírások, az elnök megkérdezi az ifjú házasoktól, milyen nevet kívánnak használni (érdeklődik a férj és a feleség neve, illetve a közös név iránt). Ezután kiadja nekik a házasságkötést tanúsító okmány másolatát, és a házasságot törvényesnek nyilvánítja (lásd: a dekrétum 4. cikke 1., 2., 3. §). Ezután már semmiféle tanúvallomásnak nincs helye. Ha a bejegyzéssel kapcsolatban bárki kifogást akar támasztani, azt rendes bírósági úton teheti meg (lásd a dekrétum 3. cikke).

Ha az egyik házasuló fél analfabéta, szóban kell kinyilvánítania szándékát, helyette a bejegyzés időpontjában az anyakönyvi hivatal elnökének jelenlétében egy másik személy is aláírhatja az okmányt, amennyiben a hivatal elnöke személyesen ismeri vagy igazolta személyazonosságát. Az analfabéta helyett semmi esetre sem írhatja alá az okmányt a másik házasuló fél, a hivatal elnöke, titkára vagy valamelyik munkatársa.

I. Z. Stejnberg
igazságügyi népbiztos

J. J. Trutovszkij,
a helyi önkormányzat népbiztosa

Gazeta Vremennovo Rabocsevo i Kresztyanszkovo Pravityelsztva, 1918. január 4.

4

Dekrétum az állami könyvkiadásról

(Elfogadták a Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottságának 1917. december 29-i ülésén)

Minthogy egyfelől a nyomdászok körében különböző okoknál fogva igen nagy a munkanélküliség, másfelől

az országban könyvéhség tapasztalható, a művelődésügyi népbiztosságot megbízzuk, hogy kiadói osztályán keresztül fogjon hozzá széles körű kiadói tevékenység megszervezéséhez. Segítségére lesz ebben az iskolán kívüli művelődés osztálya, az iskolai osztály, a tudományos és művészeti osztály, a munkába bevonhatja a nyomdász szövetség képviselőit és belátása szerint más érdekelt közösségek képviselőit, elsősorban szakembereket.

Mindenekelőtt az orosz klasszikusok olcsó, népszerű kiadását kell megszervezni. Azokat, akiknek a szerzői joga már lejárt, újra ki kell adni.

Mindazon írók műveit, akiknek életműve ily módon kikerül a magántulajdon köréből és közkinccsé válik, a művelődésügyi népbiztosság minden egyes esetben külön rendelettel, maximálisan ötéves időtartamra állami monopóliummá nyilvánítja.

A bizottság ezt a jogát az irodalom nagyjaival szemben is érvényesíti; ennek a törvénynek megfelelően az ő alkotásaik is a nép tulajdonába mennek át.

Műveikből kétféle kiadást kell előkészíteni.

Egyrészt a teljes tudományos kiadást, amelynek szerkesztését (miután Oroszország új államrendjével és társadalmi életével összhangban demokratizálták az akadémiát) a Tudományos Akadémia orosz nyelvi és irodalmi osztályára kell bízni.

Másrészt meg kell jelentetni a válogatott művek rövidített kiadását. Ezek a gyűjtemények egy-egy önálló kötetet alkossanak. A szerkesztőségek a válogatás során egyéb megfontolások mellett elsősorban azt tartsák szem előtt, hogy az egyes művek mennyire állnak közel a dolgozó néphez. Mind a gyűjteményeket, mind az önállóan kiadott, különösen jelentős műveket tekintélyes kritikusok, irodalomtörténészek előszavával bocsássák közre. A népszerű kiadás koordinálására külön kollégiumot kell alakítani pedagógiai, irodalmi és tudományos társaságok képviselőiből, meghívott szakértőkből és a munkáskollektívák képviselőiből. A szerkesztők ennek az ellenőrző-

szerkesztő bizottságnak mutatják be, és vele hagyatják jóvá kiadási terveiket és a művekhez fűzött kommentárokat.

A klasszikusok népszerű kiadását önköltségi áron kell forgalomba hozni, és ha ez anyagilag megoldható, kedvezményes áron terjeszteni, sőt ingyen is hozzáférhetővé tenni a munkás könyvtárakban.

Az állami könyvkiadó ezenkívül tűzze napirendre a tömeges tankönyvkiadást. A régi tankönyvek ellenőrzését és kijavítását, illetve az új tankönyvek megalkotását külön-külön tankönyvbizottság végezze el, amely a pedagógiai, tudományos, demokratikus szervezetek képviselőiből és külön erre a célra meghívott szakemberekből áll. Az állami könyvkiadásnak jogában áll, hogy anyagi támogatásban részesítsen társaságok vagy egyes személyek által ajánlott kiadványokat, folyóiratokat és könyveket, amelyeket közhasznúnak nyilvánítanak. Itt az a megfontolás vezesse az állami könyvkiadást, hogy a támogatás a kiadványok közkinccsé válása nyomán elsősorban az államnak fog megtérülni.

A Népbiztosok Tanácsa e fontos össznépi ügy mielőbbi megvalósítása érdekében javasolja, hogy a művelődésügyi állami bizottságnak bocsássanak rendelkezésére másfél millió rubeles hitelt. A nyomdai megrendeléseket a nyomdász szövetség útmutatásai szerint osszák el; a szövetség az egyes nyomdáknál működő autonóm bizottságain keresztül ellenőrizheti a végrehajtást.

A. V. Lunacsarszkij népbiztos
D. T. Ljascsenko titkár

Gazeta Vremennovo Rabocsevo i Kresztyanszkovo Pravityelsztva, 1918. január 4.

5

Vlagyimir Antonov–Szaratovszkij: Találkozás október vezetőjével

Úgy emlékszem, mintha ma lenne: szinte látom a Szmolnijt az óvatosan előremeredő ágyútorkokkal, a hosszú zeg-zugos folyosót, amelynek végén a Népbiztosok Tanácsa elnökének fogadószobája volt. Az előtérben egy kényelmetlen kis szobában hatalmas termetű lett vörösgárdista járkál, és figyel, nehogy valaki is engedély nélkül belépjen az ajtón. Bemegyek. Kicsiny szoba. Az íróasztal olyan, mintha konyhaasztal lenne, rajta össze-vissza dobált újságok, könyvek, kéziratok. Egy félig megevett fekete kenyérszelet. Néhány egyszerű tonettszék... A környezet csaknem szegényes. Sok esetben még egy munkáslakás szobája is különb, mint az államfőé a Szmolnijban, a forradalom palotájában.

Iljics a felöltőjébe burkolózva az asztalnál ül. A munkások vezére nem dicsekedhetett túlságosan megragadó vagy impozáns külsővel, mint a volt uralkodó osztályok vezérei. Hétköznapi volt, ahogyan hétköznapiak a proletárok és a muzsikok. Csupán mindörökre az emlékezetbe vésődő koponyája és különleges pillantásának leírhatatlan kifejező ereje lepte meg az érkezőt...

Az első üdvözlő szavak után szerettem volna elmondani a szaratovi események történetét. De jóformán még ki sem nyithattam a számat, amikor Iljics máris elárasztott a kérdéseivel: „Hát, hogy vannak? Mi van a szaratovi muzsikokkal? Arrafelé maguknál olyan mihaszna a nép?" Ezekkel a záporozó kérdésekkel összezavarta a gondolataimat és szépen felépített mondókámat. Válaszolni kezdtem a kérdéseire és hamarosan rájöttem, hogy egyáltalán nem azt mondom, amit én akarok, hanem arról beszélek, amiről mesteri kérdezőpartnerem tudni akart. Egész sor kérdést tett föl a helyi parasztmozgalomról. Tudni

akarta, merre fejlődik; sok birtokot égettek-e föl; mi, bolsevikok számíthatunk-e a muzsikok támogatására, adnak-e gabonát; végül pedig mit teszünk annak érdekében, hogy a parasztságot a magunk oldalára vonjuk. Amikor elmeséltem, hogy helyi dekrétumot adtunk ki a földosztásról, és ennek már be is értek az első gyümölcsei a kormányzósági parasztkongresszuson, akkor szívből nevetni kezdett, eltakarta arcát a kezével, mintha mosakodna, majd az ismerős mozdulattal kiegyenesedett, mosolyogva rám nézett, és ezt mondta: „No nézd csak, milyen bölcsek, ez remek! Ezzel kétségtelenül aláásták az eszerek befolyását."

Mielőtt utamra bocsátott, két utasítást adott: 1. „Nagyon komolyan foglalkozzunk a parasztokkal; a munkás mindenképpen magukkal tart, de a muzsik még sok vesződséget okozhat... Fordítsanak rá még több figyelmet, agitáljanak a szegényparasztok között... Igyekezzenek megnyerni a középparasztot..." 2. „Szerezzenek gabonát, és hozzák nekünk Moszkvába... Ne riadjanak vissza semmitől sem..."

Ez a beszélgetés a szovjetek III. kongresszusa alatt zajlott. Iljics ezen a kongresszuson is felszólalt, és mint máskor is, egyszerű, éles, meggyőző és magvas beszédével visszaverte Martov rekedt kiabálását és az eszerek vad, hisztérikus ordítozását. Jellemző, hogy amíg beszélt, a kongresszus egész hatalmas, ezer fős tömege önmaga számára is észrevétlenül odanyomult az emelvényhez, hogy egyetlenegy szót se mulasszon el. A Lenin testi épségéért felelős lelkes, odaadó emberek az emelvény mögül előrejöttek, és szoros gyűrűbe fogták Iljicset. Mély kapcsolat kötött össze bennünket Iljiccsel. Néha úgy tűnt, mintha valami mágneses áramkör kapcsolna össze bennünket, valami, már szinte kézzel tapintható tárgyiasult összeköttetés létesült volna.

Az Iljiccsel való találkozás után a hadügyi népbiztosságra mentem, hogy pénzt szerezzek a hadseregszervezésre. Ebben az időben a népbiztosság az egész országnak (!) összesen 15 millió rubelt folyósított erre a

célra. Először az akkori hadügyi népbiztoshoz, Podvojszkij elvtárshoz mentem, és tőle kértem pénzt. Ezt azzal indokoltam, hogy óriási veszélyt jelent a köztársaságra, ha Szaratov elfoglalásával a doni, az asztrahányi és az urali kozákok egyetlen lázadó frontban egyesülnek. Podvojszkij, aki minden porcikájában józan ember volt, elutasította a kérést, és nem fogadta el érvelésemet, hogy a népbiztosság által folyósított nyomorúságos összegből nem lehet hadtestet építeni. Újra elmentem Iljicshez, és elpanaszoltam: akadályokat állítanak az elé, hogy hadsereget szervezzünk egy olyan veszélyes helyen, mint Szaratov. „Ne fortyogjon, ezek apróságok" – nyugtatott meg Iljics, és vékony tollvonásokkal néhány sort írt egy cédulára. „Fogja csak, és menjen gyorsan Podvojszkijhoz." A papíron az állt, hogy adjanak nekem 5 millió rubelt, azaz a teljes összeg egyharmadát. Amikor Podvojszkij elolvasta a cédulát, kétségbeesve Iljicshez rohant. Lenin elvtárs azonban határozottan kitartott a döntése mellett, és én megkaptam az ötmilliót. Hazautaztam, és telefonon köszöntem meg Iljicsnek az intézkedést. Amikor azt mondta, hogy „magának csak arra legyen gondja, hogy Szaratovot ne adják fel a kozákokkal szemben", én az egész bolsevik szervezet nevében kijelentettem, hogy inkább mindannyian elpusztulunk, de a várost nem adjuk fel.

Iljics nagyon mélyen a dolgok lényegébe hatolt, és a szó szoros értelmében előre látta, ha Szaratovot elfoglalja az ellenség, akkor a polgárháború legnehezebb pillanatában ennek a körzetnek igen nagy katonai és élelmezési szerepe lesz. Ezért hozzásegített bennünket, hogy számottevő katonai erőt hozzunk létre...

Proletarszkaja Revoljucija, 1924. 3. sz.

6

V. I. Lenin: Forradalmunkról (Nyikolaj Szuhanov feljegyzéseivel kapcsolatban)[2]

I.

A napokban átlapoztam Szuhanov feljegyzéseit a forradalomról. Különösen szembeötlő, hogy összes kispolgári demokratáink mennyire vaskalaposak, éppúgy, mint a II. Internacionálé összes hősei is. Már nem is beszélve arról, hogy hihetetlenül gyávák, hogy még legjobbjaik is fenntartások mögé sáncolják el magukat, amikor a német mintától való legcsekélyebb eltérésről van szó, már nem is beszélve az összes kispolgári demokratáknak erről az egész forradalom folyamán elég világosan megnyilvánult tulajdonságáról. Szembeötlő, milyen rabszolga módra utánozzák a múltat.

Valamennyien marxistáknak nevezik magukat, de a marxizmust hihetetlenül vaskalaposan fogják fel. Azt, ami a döntő a marxizmusban, vagyis a marxizmus forradalmi dialektikáját, egyáltalán nem értették meg. Egyáltalán nem értették meg Marxnak még azokat a félreérthetetlen útmutatásait sem, hogy forradalmi pillanatokban a lehető legnagyobb rugalmasságra van szükség[3], s még csak észre sem vették Marxnak azokat az útmutatásait, melyeket például levelezésében adott – ha jól emlékszem, 1856-ban –, amikor kifejezte azt a reményét, hogy Németországban a parasztháború, amely forradalmi helyzetet teremthet, egyesülni fog a munkásmozgalommal[4] – még ezt a világos útmutatást is megkerülik és úgy kerülgetik, mint macska a forró kását.

Egész viselkedésükkel elárulják, hogy gyáva reformisták, akik nem mernek eltávolodni a burzsoáziától és még kevésbé mernek szakítani vele, s ugyanakkor a

legféktelenebb frázispufogtatással és kérkedéssel takargatják gyávaságukat. De tisztán elméleti szempontból is valamennyiüknél szembeötlő, hogy teljességgel képtelenek megérteni a marxizmus következő meggondolásait: ezek az emberek eddig azt látták, hogy a kapitalizmus és a polgári demokrácia fejlődése Nyugat-Európában bizonyos meghatározott úton haladt. És most nem tudják elképzelni, hogy ez az út – mutatis mutandis* – csak bizonyos (a világtörténelem általános menete szempontjából teljesen jelentéktelen) módosításokkal szolgálhat mintaképül.

Először: az első imperialista világháborúval kapcsolatos forradalom. Ebben a forradalomban új vonásoknak vagy éppen a háborútól függően módosult vonásoknak kellett felszínre kerülniük, mert ilyen háború ilyen körülmények között még sohasem volt a világon. Mind ez ideig azt látjuk, hogy ez után a háború után a leggazdagabb országok burzsoáziája nem képes helyreállítani a „normális" burzsoá viszonyokat. Reformistáink pedig, ezek a forradalmár szerepében tetszelgő kispolgárok, a normális burzsoá viszonyokat tartották és tartják a végső határnak (a netovábbnak), s ezt a „normát" a végletekig sablonosan és szűken értelmezik.

Másodszor: teljesen távol áll tőlünk minden olyan gondolat, hogy bár a fejlődés az egész világtörténelemben általános törvényszerűség, ez egyáltalán nem zárja ki, sőt feltételezi a fejlődés egyes olyan szakaszait, amelyekben sajátszerű e fejlődés formája vagy rendje. Még csak eszükbe sem jut például az, hogy Oroszország, amely a határvonalon áll egyfelől a civilizált országok, másfelől olyan keleti, nem európai országok közt, amelyeket ez a háború vont be először véglegesen a civilizáció körébe, hogy Oroszország éppen ennélfogva bizonyos sajátszerűségeket mutathatott fel és kellett hogy felmutasson, amelyek természe-

* a megváltoztatandók megváltoztatásával.

tesen a világfejlődés általános vonalán fekszenek, de mégis megkülönböztetik Oroszország forradalmát a nyugat-európai országok minden előző forradalmától, és néhány részleges új vonást visznek a forradalomba a keleti országokra való átterjedés során.

A végletekig sablonos például az az érvelésük, amelyet a nyugat-európai szociáldemokrácia fejlődése idején szóról szóra bemagoltak, és amely abban áll, hogy mi nem értünk meg a szocializmusra, hogy a szocializmusnak nálunk – ahogy a közülük való különféle „tudós" urak mondani szokták – nincsenek meg az objektív gazdasági előfeltételei. És egyiküknek sem jut eszébe, hogy feltegye magának a kérdést: hát nem történhetett-e meg, hogy egy nép, amely forradalmi helyzetbe került, abba a forradalmi helyzetbe, amely az első imperialista háborúban alakult ki, hogy ez a nép, helyzete kilátástalanságának hatása alatt, belevetette magát egy olyan harcba, amely legalább némi esélyt nyújtott neki ahhoz, hogy nem egészen szokásos előfeltételeket vívjon ki magának a civilizáció további fejlesztéséhez?

„Oroszország még nem érte el a termelőerők fejlődésének olyan magas fokát, amelyen lehetséges a szocializmus." A II. Internacionálé összes hősei és köztük természetesen Szuhanov is, ennek a tételnek úgy örülnek, mint majom a farkának. Ezen a vitathatatlan tételen kérődznek szüntelen, s azt hiszik, hogy ez a tétel döntő jelentőségű forradalmunk értékelése szempontjából.

No, és ha úgy adódott, hogy a helyzet sajátszerűsége belesodorta Oroszországot először is az imperialista világháborúba, amelybe minden valamennyire is befolyásos nyugat-európai ország belekeveredett, és ha a helyzetnek ez a sajátszerűsége Oroszország fejlődése számára a Kelet kezdődő és részben már meg is kezdődött forradalmainak határán olyan viszonyokat teremtett, hogy módunkban volt megvalósítani a „paraszthábornak" éppen azt a szövetségét a munkásmozgalommal, amelyről mint az egyik lehetséges

perspektíváról nem kisebb „marxista" írt, mint Marx, 1856-ban Poroszországgal kapcsolatban?

És ha úgy adódott, hogy a helyzet teljes kilátástalansága megtízszerezte a munkások és a parasztok erejét, és ezáltal lehetővé tette számunkra, hogy másképp térjünk át a civilizáció alapfeltételeinek megteremtésére, mint valamennyi többi nyugat-európai államban? Megváltoztatta-e ez a világtörténelem általános fejlődési vonalát? Megváltoztatta-e ez az alapvető osztályok alapvető viszonyát az egyes államokban, amelyek bekapcsolódnak vagy már be is kapcsolódtak a világtörténelem általános menetébe?

Ha a szocializmus megteremtéséhez meghatározott kulturális színvonalra van szükség (bár senki sem tudja megmondani, melyik ez a meghatározott „kulturális színvonal", mert ez a színvonal különböző mindegyik nyugat-európai államban), akkor miért nem szabad nekünk azzal kezdeni, hogy előbb forradalmi úton kivívjuk e meghatározott színvonal előfeltételeit, s *azután*, már a munkás-paraszt hatalom és a szovjetrend alapján indulunk el utolérni a többi népet?

1923. január 16.

II

A szocializmus megteremtéséhez – mondják önök – civilizáltságra van szükség. Nagyon helyes. De miért nem teremthetjük meg mi idehaza előbb a civilizáltságnak olyan előfeltételeit, mint a földesurak kiűzése és az oroszországi tőkések kiűzése, azután kezdve meg a haladást a szocializmus felé? Milyen könyvekben olvasták önök, hogy a történelem megszokott rendjének ilyen módosulásai megengedhetetlenek vagy lehetetlenek?

Emlékszem, Napóleon azt írta: „On s'engage et puis... on voit." Szabad fordításban ez azt jelenti: „Először fogjunk bele az igazi harcba, aztán majd

meglátjuk, mit teszünk." Nos, mi bele is fogtunk először az igazi harcba 1917 októberében, s akkor aztán láttuk a fejlődésnek olyan apró részleteit (a világtörténelem szempontjából ezek kétségtelenül csupán részletek), mint a breszti béke vagy a NEP stb. S ma már nem fér hozzá kétség, hogy alapjában véve győzelmet arattunk.

A mi Szuhanovjaink, hogy a náluk is jobboldalibb szociáldemokratákról ne is beszéljek, még csak nem is sejtik, hogy másképp egyáltalán nem is lehet forradalmat csinálni. A mai európai nyárspolgáraink még csak nem is sejtik, hogy a további forradalmak a Kelet országaiban, amelyek mérhetetlenül nagyobb népességűek, s amelyeket a társadalmi viszonyok mérhetetlenül nagyobb változatossága jellemez, kétségkívül még több sajátszerűséget fognak elébük tárni, mint az orosz forradalom.

Szó se róla, a Kautsky módjára írott tankönyv igen hasznos dolog volt a maga idejében. De mégiscsak ideje már szakítani azzal a gondolattal, hogy ez a tankönyv a világ további történelmének minden fejlődési formáját előre látta. Azokat, akik így gondolkoznak, ideje volna már egyszerűen tökfilkóknak nyilvánítani.

1923. január 17.

„Pravda", 1923. május 30.
Aláírás: Lenin

LÖM. 4. kötet

JEGYZETEK

1 A békepolitikát hirdető bolsevikoknak igen súlyos kérdésben kellett megváltoztatni álláspontjukat a hatalomátvétel után. Addig ugyanis az azonnali leszerelés állott jelszavaik előterében. A belső ellenforradalom zászlóbontása meg a világháborús helyzet azonban már igen korán felvetette a Vörös Hadsereg létrehozásának fontosságát. Krilenko felhívása egyike volt az első lépéseknek ezen az úton.

[2] Lenin a „Forradalmunkról" c. cikkét az internacionalista mensevik Szuhanov „Feljegyzések a forradalomról" (Berlin–Pétervár–Moszkva, Z. I. Grzsebin kiadása, 1922) c. könyvének harmadik és negyedik kötetére reflektálva írta.

[3] Lenin ehelyütt arra gondol, hogy Marx „A polgárháború Franciaországban" c. művében úgy jellemezte a párizsi kommünt, mint „minden ízében rugalmas politikai formát" (Marx–Engels Művei. 17. köt. Budapest, 1968. 312. old.)

[4] Lenin itt Marxnak Engelshez intézett 1856. április 16-i levelének következő megállapítására utal: „Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges-e proletárforradalmat a paraszthábornak valamiféle második kiadásával támogatni." (Marx–Engels Művei. 29. köt. Budapest, 1972. 38. old.)

Összeállította:
KUN MIKLÓS

Felfegyverzett moszkvai munkások az 1917. októberi forradalom napjaiban

Zányi Jenő

AZ INNOVÁCIÓ ÉS GAZDASÁGI FELTÉTELEI

A gazdasági fejlődés és a műszaki haladás közötti összefüggések elméleti és gyakorlati problémái régóta foglalkoztatják a közgazdaságtudományt. A közgazdászok véleménye – mint számos más kérdésben – ebben is megoszlik. Közös álláspont viszont, hogy az innovációs ciklusok, a műszaki fejlődés döntő jelentőségének kellő időben való felismerése meghatározó a gazdasági fejlődés szempontjából. A kérdés azonban az, hogy az új termékek bevezetése a fejlődési folyamat kísérő jelensége-e, vagy pedig annak érdemben figyelembe vehető, kiváltó oka.

A műszaki innováció hatását egyes vélemények összefüggésbe hozzák a gazdasági fejlődésben megfigyelhető ciklikus változásokkal. A Kondratiev által képviselt „új technika" elmélete szerint a technikai forradalom a fejlődési folyamatok hajtóereje, mivel megteremti azoknak a jövedelmező beruházásoknak a lehetőségeit, amelyek lendületet adnak a tőkés gazdaság fejlődésének. Ez az elmélet ezzel magyarázza a második világháború után kialakult gazdasági fejlődést, amely kétségtelenül az új technikára alapozott iparágak gyors növekedésének következménye volt. Ezt azonban az új iparágak fejlődésének meghatározott szintjén a verseny kiéleződése már lefékezte. A nyereségráták csökkenése jellemzi ezt az időszakot,

és megjelenik az innovációs folyamat jellegének változása is. A fellendülés szakaszában az *új termékek* megjelenése dominál, a későbbi időszakaszban viszont a meglevő termékek újabb, sok szempontból fejlettebb, de mégis azonos műszaki színvonalon álló változatai szaporodnak.

A műszaki innovációk általában csoportosan, egymásra épülve jelennek meg a gazdaságban. Erre hatással van a depresszióból való kijutás kényszerítő ereje, valamint az a körülmény, hogy a fellendülés időszakában az alapvető innovációk jelentkezésére kedvezőtlenebbek a lehetőségek. Az elmélet tehát, úgy tűnik, egy sor hasznos felismeréssel segítheti a műszaki haladás gyakorlati megvalósítását.

●●●

A gyakorlat az innováció fogalmának differenciált értelmezését igényli. Viszonylag széles a választéka azoknak a jelenségeknek, amelyek a műszaki haladás fogalomkörébe sorolhatók. A ciklikus változások okai között is fellelhetők az alapvető megújulást eredményező tényezők, de nem hanyagolhatók el az ezek továbbfejlesztését és gyakorlati alkalmazását szolgáló folyamatok sem. Ez utóbbi *követő innovációnak* minősíthető. Bizonyos, hogy nem minden fejlődési ciklus kapcsolódik a technikai forradalomnak megfelelő változáshoz, a radikális és a kevésbé nagy jelentőségű lépések azonban együtt vezetnek a fejlődés meggyorsulására. Ezek a változások kétségtelenül a gazdaság adott körülményei között érlelődnek, és ennek következtében a műszaki innovációnak a gazdasági fejlődés szempontjából való előzetes megítélése nehéz feladat.

Nem könnyű megállapítani, hogy hová kell sorolni napjainkban például a műszaki fejlődés legfontosabb irányai között szereplő biotechnológiát vagy az atomenergia ipari felhasználását. A biotechnológia kutatási eredményei között olyan megoldások is szerepel-

nek, amelyek egyes biológiai rendszereken belül a teljes körforgást látszanak megvalósítani, de ebbe a fogalomkörbe tartoznak olyan eljárások is, amelyeknek gyakorlati alkalmazása több emberöltővel ezelőtt, a sörgyártás terén, a mai tudomány felismeréseit messze megelőzve történt meg. Ma még nehéz megjósolni, hogy a biotechnológia előidézhet-e forradalmi változásokat a műszaki és gazdasági fejlődésben, és ha igen, mikor valósul ez meg. Talán még ennél is nehezebb választ adni *az atomenergia ipari hasznosításának jövőjét* illetően. Ha ezekben a problémákban elmélyedünk, azt kell mondanunk, hogy az egyre bonyolultabb műszaki innovációs folyamatok kialakulásának és értékelhetőségének korábban tíz év körül becsült „átfutási ideje" lényegesen meghosszabbodik.

Mai ismereteink és felismerési lehetőségeink inkább a korábbi hasonló folyamatok tapasztalatainak általánosítására alapozódnak. Például arra a folyamatra, amelyet a műszaki és gazdasági fejlődés *információs forradalom* néven írt be a történelembe, és amelyet a mikroelektronika és a számítógépes technika alapozott meg. Az általánosítás azonban elsősorban arra alkalmas, hogy azokra a feladatokra próbáljunk felkészülni, amelyek ma még bizonytalan időpontban és meglehetősen bizonytalan körülmények között fognak felmerülni. A felmerülés időpontjában azonban rendkívül sürgőssé válnak, megoldásuk gyorsasága befolyásolja az ennek révén elérhető gazdasági eredményeket. Ezen a ponton tehát a műszaki haladás valóban okozati összefüggésbe kerül a gazdasági fejlődéssel vagy annak elmaradásával.

●●●

Az új technika létrehozása, alkalmazásba vétele és eredményeinek kiaknázása feltételezi a *műszaki innováció* gyakorlatban alkalmazható megoldásainak számbavételét. Maga ez a folyamat változásokat igényel a vezetési stílusban, a vezetési rendszerekben, de

hosszabb távon hatnia kell az intézményi rendszerekre és a teljes társadalmi környezetre. Ez azt jelenti, hogy a műszaki innováció számottevő szervezeti innováció nélkül nem képzelhető el. Ez az összefüggés már a műszaki haladás megalapozásánál megjelenik, de fokozottabb szerepet kap a gazdasági fejlődés kereteibe való beilleszkedés során.

Az elmúlt évek világszerte tapasztalható gazdálkodási problémái, ennek keretében saját gazdálkodási körülményeink alakulása, döntő mértékben hívják fel a figyelmet erre a kapcsolatra. A sok vonatkozásban jól felismerhető és tartósnak mutatkozó válsághelyzet felveti a kitörés szükségességét. Szükség van azokra a hatásokra, amelyeket a műszaki haladás az alapvető viszonyok módosításán keresztül képes előidézni a gazdaságban.

Hazai körülményeink között a kibontakozás lassúságát sokan a megfelelő iparpolitika hiányával magyarázzák. Látni kell azonban azt is, hogy „megfelelő" iparpolitikát csak helyes elgondolások birtokában lehet kidolgozni. Kérdés, hogy a gazdaságban jelentkező válságjelenségek mennyiben tekinthetők az elgondolások válságának. A műszaki innovációk kifejlődése ugyanis hosszú folyamat. A változások meggyorsításához tehát fel kell használni azokat az innovációs lehetőségeket, amelyek a meglévő termelési kultúrákban alkalmazhatók. Ebből a szempontból kell tehát minősíteni a gazdaságban működő termelési folyamatokat, és ki kell emelni azokat, amelyek a termelési kultúra rangjára valóban méltóak. Nem kevesebbről van itt szó, mint azokról a folyamatokról, amelyek mindazokkal az emberi, technikai és kutatási feltételekkel és hagyományokkal rendelkeznek, amelyek a műszaki innováció megalapozását és alkalmazását szervezhetővé teszik. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a szervezés csak az anyagi erők megfelelő rendezésére vállalkozhat, nem pedig azok létrehozására.

Az e téren megoldandó feladatok rendkívül sokirányúak. A tudomány eredményeinek bevonása nem

képzelhető el a *kutatási munka megfelelő koordinálása* nélkül. A kutatómunka helyes szervezése és irányítása tehát napjaink egyik legjelentősebb feladata.

A megoldandó feladatok pedig egyre inkább a *gyakorlat* területén vetődnek fel élesen. A megoldást kereső vállalatnak tehát megfelelő csatornán keresztül kell eljutnia ahhoz a tudományos bázishoz, amely képes a korszerű eljárást kidolgozni. E kapcsolatteremtéshez megfelelő szervezetre van szükség mindkét oldalon, mégpedig olyan szervezetre, amely alkalmas a külső és belső információk kezelésére és továbbítására is. A kölcsönösen kiépült és azonos hullámhosszon működő adó-vevő rendszer megteremtése tehát elsőrendű feladat.

●●●

Az innováció a régiek helyett *új termékeket és eljárásokat* igényel még akkor is, ha az újdonságot nem minden esetben értelmezzük egyformán. Gyakran elfogadható az is, ami ugyan nem eredeti, de a feltételeket mégis megváltoztatja. Szélesebben kell tehát alkalmazni az új termék fogalmát. Ezen ugyanis nemcsak anyagi javakat kell érteni, hanem mindazokat az *eszmei értékeket is,* amelyek az alapvető célok megvalósításában részt vehetnek. A cél alapvetően gazdasági jellegű. Az innováció igényét kiváltó helyzetben olyan követelmények támaszthatók, mint a piaci veszteségek felszámolása, a gazdasági pozíciók erősítése, a pénzügyi problémák megoldása, és ezekhez valóban sokfajta „új termékre" van szükség. Néhány ilyen kategóriát és a hozzájuk tartozó követelményeket próbálom a következőkben megjelölni.

Új árucikkekre van szükség, amelyek jobbak, szebbek, használati értéküket tekintve is meghaladják a korábbi színvonalat, és kisebb fajlagos ráfordítás mellett állíthatók elő. Át kell értékelni azokat a fogalmakat, amelyeket a takarékosság elveinek meghatározásánál alkalmaztunk. A termékek minőségének javí-

tása a cél, és ennek megfelelően *nem* a felhasznált anyag értékét kell csökkenteni, hanem a meglevő anyagértékből kell *magasabb* termékértéket produkálni. A fajlagos anyagfelhasználás tehát az anyag jó hasznosítása révén javulhat. Mindezekhez újabb eszközökre van szükség a *gyártmánytervezés* területén.

Az új eszközök közül csak két megoldást említek. Az első: megfelelő helyet kell kapnia az *értékelemzési* tevékenységnek, amely nem valamiféle közgazdasági elemzési funkciót, hanem alapvető műszaki tervezési szerepet tölt be. A műszaki gondolkodás és ennek az értékkategóriákban való kifejezése teremti meg az összhangot a ráfordítások és a megtermelt érték között. A második: fokozottan kell alkalmazni a *formatervezést*. Ipari termékeink megjelenése gyakran elmarad az esztétikai és használhatósági követelményektől. Ez nemcsak a meg nem felelő anyag felhasználásának, hanem az új termékekkel szembeni követelmények elhanyagolásának is következménye. E két alapvető tervezési módszer alkalmazásában igen nagy az elmaradásunk. Sem a vállalati, sem a népgazdasági gondolkodásban nem foglalja el azt a helyet, amely megilletné.

Új termelési módszerek bevezetésével meg kell teremteni a lehetőséget *új anyagok* alkalmazására. Ennek feltétele olyan szellemi és fizikai munkásgárda, amely rövid időn belül képes a megfelelő begyakorlottság elérésére. Az új technológiák hatékony alkalmazása ugyanis csak kellő tapasztalatok megszerzése után lehetséges, ezt viszont – legalábbis részben – pótolhatja, illetve a folyamatot meggyorsíthatja a sokoldalú, korszerű szakképzettségű munkásgárda kinevelése.

Hasonlóan felkészülést igényel az új folyamathoz tartozó *munkaszervezés* kialakítása. A szervezésnek a gyakorlatba vételt megelőzően kell megkezdődnie és érdemi stádiumig eljutnia. Nem a már bevezetett folyamatot kell tehát szervezési eszközökkel javítani, hanem alapjaiból kell az új megoldást felépíteni. Ennek során az élőmunka-termelékenység és a gépi

termelékenység szempontjaitól kezdve a gyártási ciklus és a kisegítő, kiszolgáló tevékenység valamennyi összefüggését meg kell vizsgálni. Káros, ha az egyes részfolyamatok között technikai, illetve szervezettségi színvonal szempontjából érdemi különbség alakul ki.

Új piacok, illetve új piaci pozíciók megteremtésére kell vállalkozni annak érdekében, hogy az értékesítés terén a vállalatnak választási lehetőségei legyenek. Ebből a szempontból a hazai és a külföldi orientációban különös szerepet játszhat a *nemzetközi munkamegosztásba* való intenzív bekapcsolódás. Ez a jelenlegi közvetlen ráhatásokat messze meghaladó jelentőségű késztetést eredményez, amely az innováció folyamatosságának biztosítéka.

A piaci kapcsolatok visszahatnak a gyártás során felhasználható anyagra, annak beszerzési forrásain és gyakran minőségi paraméterein keresztül is. A piac így meghatározóvá válhat a műszaki színvonal és az innováció szempontjából kitűzhető célokat illetően is. Ehhez ismerni kell a szóba jöhető piacok fejlődési irányait mind a felvevőképességet, mind az ár- és elszámolási viszonyokat illetően. Igen lényeges annak elbírálása, hogy a vállalat képes-e a piacra hatást gyakorolni. Az új piacokhoz számos érdek fűződik, ezek azonban gyakran jelentős ráfordításokat is igényelnek. Így számolni kell a kereskedelmi beruházások, az értékesítési hálózat kiépítésének és fenntartásának költségeivel, el kell látni a vevőszolgálat magas szintű megszervezésének feladatát, és gondoskodni kell az adott piac szokásainak megfelelő színvonalú és mértékű reklámról.

Az új szervezeti és irányítási rendszer követelményei is megjelennek az új „termékek" között. Az említett feladatok ellátására csak olyan szervezeti rendszer képes, amely ösztönzi az innovációs folyamatokat. E tekintetben talán az egyik leglényegesebb követelmény a rugalmas szervezeti és működési rendszer, amely a sokirányú feladatokhoz, problémákhoz is alkalmazkodik. Az innovatív vezetés

új személyi kapcsolatok, kapcsolattípusok kialakítását is igényli.

A szervezet nyitottságának növelése az innováció fontos feltétele. A nyitottság együtt jár a kockázat fokozódásával is és a nagyobb kezdeményezéssel, ami a vállalatok mozgásterének bővülését is eredményezi. Eközben központi kérdéssé válik a rátermett szakemberek képzése és kinevelése, akik a korszerű innovációs eljárások alkalmazásában és hasznosításában is jártasak.

A felgyorsult gazdasági folyamatok gyakran nem adnak lehetőséget arra, hogy a felmerülő kérdéseket hagyományos módszerekkel kezeljük. Gyakran nincsenek ugyanis megfelelő tapasztalatok az új megoldásokkal kapcsolatban, s nem mindig megfelelőek ehhez a meglevő szervezeti keretek. Ezen a valóban minden területre kiterjedő megújulás segíthet, amelynek kifejezésre kell jutnia – egyebek között – a gondolkodásban, a vállalat vezetésében érvényesülő műszaki-gazdálkodási szemlélet egységében. Korábbi vezetési módszereink gyakran tükrözték azt a hibát, hogy elkülönítették a műszaki vezetést a gazdasági vonaltól. Valójában azonban látnunk kell, hogy a műszaki szemléletnek – hasonlóképpen a gazdaságihoz – a hatékonyság érvényesülését kell szolgálnia. A két megközelítés egysége jelenti a gazdálkodás valódi tartalmát.

●●●

Az innovációs folyamatok előrehaladását számos tényező nehezíti. Az emberek nagy része ragaszkodik a megszokotthoz, s nemegyszer az érdekeltség is ebben az irányban hat. Erre példa a nem megfelelő kutatói érdekeltség vagy a hosszabb távú eredmények elismerésének háttérbe szorulása.

A változtatások akadályai a *szervezeti innováció* területén különösen jelentősek. Ennek okai között említést érdemelnek a következők.

● Sok sikertelen szervezés zajlott le az elmúlt években, amelyek a gazdálkodási folyamatokat korszerű eszközök és megoldások alkalmazása mellett sem gyorsították. Ügyvitelszervezési tevékenységünk gyakran mérhetetlen adathalmazt eredményezett, s nem célraorientált információt, hanem az alapadatok özönét szolgáltatta. A sok pontatlanság gyakran egymásra halmozódott, az információk megbízhatatlanná váltak. A számítástechnikai kultúra hiánya tehát kudarcokra is vezetett, s ez a bizalmat és a vállalkozó kedvet is megingatta.

Sok a megkötöttség gazdálkodási előírásainkban és elszámolási szabályainkban. Ennek oka egyrészt a központi adatigények indokolatlan, túlzott mértéke, a gazdálkodási szabályok bonyolultsága, a sokirányú és részletes beszámolási kötelezettség. Ezek az észszerű szervezésnek sokszor áthághatatlan akadályai.

Döntő kérdés, hogy gazdaságunk műszaki elmaradottsága ne növekedjék tovább, a technológiai rés szűkítése alapvető társadalmi feladat. Ehhez olyan intézményesített formák működtetése is szükséges, amelyek az innovációt előmozdítják. Mind a vállalati, mind az állami intézményrendszerben változásokra van tehát szükség. Csakis ily módon oldható meg, hogy a vállalaton belül folyó kutatási és szervezési munka és az erre szakosodott intézmények ez irányú tevékenysége összehangolódjék és hatékonyabbá váljék. Ehhez változtatni kell az irányítási módszereken is, ki kell jelölni a megfelelő fejlesztési irányokat. Még kell valósítani az innováció érdekeltségi rendszerét, amelynek összhangban kell lennie a vállalati érdekeltséggel. Meg kell ragadni azokat a lehetőségeket is, amelyeket a külföldi működő tőke bevonása jelenthet a technológiai fejlődés meggyorsításában.

A megoldandó feladatok tekintetében az egyes iparágak és vállalatok között lényeges eltérések vannak, az innováció megvalósítása azonban mindenütt elsősorban a vezetés feladata, és a siker feltételei is többnyire azonosak. Ebből a szempontból lényeges, hogy mind a

népgazdasági, mind a vállalati stratégiában megfelelő szerepet kapjon az innováció; rugalmas irányítási szervezetek jöjjenek létre mind állami, mind vállalati szinten, amelyek képesek és alkalmasak is a kockázat vállalására. Szükséges az is, hogy az innováció megvalósítása egyszerűsítse a műszaki és gazdasági folyamatokat. Csakis ily módon érhető el a gazdaságnak minden olyan célja, amely helyzetünk megszilárdítását, a társadalom továbbfejlődését, életszínvonalunk javulását eredményezi.

Vörösgárdisták a forradalom napjaiban. Jekatyerinburg, 1917. október

A SZERKEZETVÁLTÁS: FOLYAMAT

A több mint másfél ezer dolgozót foglalkoztató Magyaróvári Timföld- és Műkorundgyár az ország legöregebb timföldgyára. 1934-ben kezdte meg működését, innen számítható a magyar timföld–alumíniumipar kialakulása, fejlődése. A gyár a Magyar Alumíniumipari Trösztnhöz tartozik, sajátos termékstruktúrája révén a műszaki fejlesztésben meglehetősen független, a döntések zömét önállóan hozza meg. Ahogy GEREZDES JÁNOS igazgató mondja, itt a szerkezetváltás nagy múltra tekint vissza, hiszen a váltás az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején kezdődött, és azóta is tart. Ma azon dolgoznak, hogy az alumínium-oxid – ismertebb nevén a timföld – minél magasabb feldolgozottságú termékként kerüljön ki a gyárkapun. A kohászati részarány „leépítése" tovább folyik – az évi 2,3 milliárdos termelési értéknek most már csak 10–12 százalékát képviseli a hajdan szinte egyeduralkodó termékcsoport.

– Gyakorlatilag monopolhelyzetben van a cég, hiszen termékeinek zömét – a különböző tűzálló anyagokat, az elektrokorundot és a többit – egyedül itt gyártják az országban. Ugye, kényelmes így az élet?

– Kétségtelenül van előnye annak, hogy nincs belföldi versenytárs, gazdaságosan termelni azonban így sem könnyű. Tudniillik akkora mennyiséget gyártunk, amekkorára a hazai piacnak nincs szüksége, így nálunk kényszer az export! Mi azért is exportálunk, mert különben lakat kerülne a gyárkapura. Ha viszont exportálnunk kell, akkor meg is kell felelnünk a szigorú követelményeknek minőségben, ha-

táridőben, korszerűségben. Ez pedig kihat egész szemléletünkre, fejlesztői munkánkra. Magyarán: ha nem fejlesztünk – nincs piacunk; ha nincs piacunk – nem tudunk termelni.

– *És fejlesztésre van kapacitás?*

– Évente 15–16 millió dollárt hoznak termékeink kb. 2–3 milliós importszükséglet mellett. Nyereségünk az árbevétel 10–15 százaléka. Az árbevétel 3–4 százalékát költjük műszaki fejlesztésre, s ez kiállja a nemzetközi összehasonlítás próbáját is. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mekkora e pénz megtérülési sebessége, illetve a hozama, jócskán lemaradunk.

– *Miért?*

– Szerepet játszottak ebben eddig a szabályozás anomáliái, a „pántlikázott pénzek" merev elkülönítése, a lassú ügyintézés. Vannak például modern műszerek, amelyek csak dollárért szerezhetők be, s ennek a gyárnak ugyanazt az engedélyeztetési útvonalat kell bejárnia, mint egy olyan üzemnek, amelyik alig exportál. Hiányzik az a mechanizmus, amelyben – ha vállaljuk, hogy egy dollár importból csinálunk három dollár exportot – választhatunk a „zöld és piros folyosó" között.

A hazai monopolhelyzet a nemzetközi versenyben semmi előnyt nem jelent, ezért *létünk a fejlesztésen áll vagy bukik*. Erős a műszaki apparátusunk, és a fejlesztési tevékenység sem osztályok dolga, hanem átfogja az egész vállalatot. Gyárunkban a műszaki fejlesztési osztálynak elsősorban irányító, koordináló, elemző szerepe van, a célfeladatok megoldását az erre összeállt teamek végzik; magyarán az adott témához keresünk szakértőket. Már csak azért is, mert a feladatok zöme alig-alig modellezhető laboratóriumban, kevésbé lehet félüzemi kísérleteket lefolytatni, maga a termelés ad választ a fejlesztők kérdéseire. Emiatt a termelés közvetlen résztvevői is helyet kapnak a csapatban. Ennek az a fő előnye, hogy így mindenkinek

személyes érdekévé válik egy-egy téma mielőbbi megoldása, gyakorlati megvalósítása. Fontos az is, hogy ezen a mechanizmuson keresztül nagyon hamar be tudjuk vonni a munkába a pályakezdőket is, akiknek magas az elméleti felkészültségük, a tapasztalatoknak azonban híjával vannak.

A team-rendszer másik előnye, hogy könnyebb az ösztönzés. A csoport egyösszegű ajánlatot kap a munka valamennyi fázisára, a pénzt ők osztják el maguk között. Szeretnénk elszakadni attól a honos gyakorlattól, hogy többnyire a beosztáshoz jár a vastagabb boríték. Nem zavar senkit, ha egy-egy nagyobb munka és jó eredmény után a csoport több százezer forintot kap vagy különböző szabadalmi díjakat.

– A másik csoportot sem, amelynek tagjai mondjuk csak tízezreket kaptak szétosztásra?

– Konfliktus nélkül nincs döntés, de még hatékony fejlesztés sem. Én úgy látom, hogy egy ésszerű belső mechanizmus szinte automatikusan hozza magával a reálisabb értékítéleteket. Puszta kinyilatkoztatások nem elegendőek a szemlélet átalakulásához, a szerkezetváltáshoz.

– Ön szerint ma a vállalatvezetők érdekeltek a fejlesztésben?

– Hosszú távon még nem eléggé. Nézzük a közvélemény oldaláról. A vezetésnek – nagyon helyesen – el kell számolnia arról, hogy mit miért tesz, mire menynyit költ. Arról nehéz meggyőzni az embereket, hogy az éves nyereségből ne 4–5 milliót, hanem nyolcvanat csípjünk le műszaki fejlesztésre, azért, hogy 3–4–8 év múlva is prosperáljon a cég. Ez először csak egy ígéret. Ha azonban nem számolunk el pontról pontra, évről évre visszaigazolva kudarcot, sikert egyaránt – akkor előbb elmaradnak a voksok, később pedig szükségszerűen az eredmények is. Tehát először a dolgozókat kell megnyerni annak, hogy ma fektessünk be a jövő érdekében.

A gyárat a kényszermegoldások is hátráltathatják a versenyben. Előfordul, hogy azt is ki kell fejlesztenie, amit már meg lehetne venni. Ez többletpénz és többletidő. Erre pedig a piac nagyon érzékeny. A fejlesztésre költött pénzt mindenki gyorsan vissza akarja kapni. Kétségtelen, hogy vannak olyan fejlesztések, amelyeket hamar követ az aratás. De csak ezekre építeni egy vállalatot, nem más, mint felelőtlen hazardírozás. Ha idén nem költenénk 80 milliót fejlesztésre, hanem ennek csak tizedét, jó pontokat kapnék, mivel 72 millióval automatikusan nőne az eredményünk – ennek pedig „fent" is, „lent" is örülnének. Hosszabb távon persze más a helyzet. Ehhez azonban formálnunk kell a szubjektív és az objektív körülményeket is.

– A gyárból jelenleg 35 országba szállítanak különböző termékeket, s kb. 200 vevővel vannak állandó kapcsolatban. Nyilvánvalóan kemények a feltételek, gyors a technológiai-technikai fejlődés, így az avítt gondolatok talán hamarabb megbuknak önöknél, mint másutt.

– Ez annak a milliónyi információnak is köszönhető, amit exportőrként szerzünk. *A marketinget nagy tévedés elválasztani a fejlesztő munkától,* hiszen a két tevékenység sok ponton kapcsolódik egymáshoz. Fontos például, hogy a fejlesztés ne öncélú legyen, hanem keresletvezérelt. Fejlesztéseink zöme az ún. követő fejlesztés, technológiai-technikai felszereltségünk csak ezt engedi meg. Ehhez viszont létszükséglet az információ. Termékeinket mi szervizeljük, ezért viszonylag sokat utaznak szakembereink, tapasztalataik gyakran szabnak új irányt, finomítanak a fejlesztés menetében. A mi ismereteinket a vevők, a megrendelők minősítik, folyamatos megújulásra késztetnek.

– A tröszti szerveződés nem akadályozza az önálló műszaki fejlesztést?

– A tröszti forma önmagában még nem egyenlő a rugalmatlansággal, a vállalkozási szabadság megkur-

tításával. Ha jó mechanizmusban dolgozunk, akkor a tröszti szervezet is teret ad a fejlődésnek, az önállóságnak. Ha ez a mechanizmus hiányzik, illetve a külső szabályozás nem ezt segíti, valóban fékké válhat a nagy méret. A mi trösztünk vertikális felépítésű, a bauxittól az alumíniumfóliáig mindent átfog, ezért nem működhetne jól egy egyközpontú vezérléssel. Ráadásul a mosonmagyaróvári termékszerkezet speciális. A tröszthöz való kötődésünk jobbára a bauxit vásárlására szorítkozik, meg a nagyobb horderejű központi fejlesztések egyeztetésére. Gyári önállóságunkhoz partnerünk a tröszt.

– Azt mondta, hogy a gyárban a fejlesztés folyamatos. Hogyan fest ez a gyakorlatban?

– Folyamatosan fejlesztünk és tervezünk. Éven belül, közép- és hosszú távon is. A fejlesztés három részből áll. Az egyik feladat a normál folyamatokat zavaró akadályok elhárítása, a gyors diagnózis és terápia. Itt a gyorsaságon van a hangsúly. A másik fontos teendő a gyártásfejlesztés, amikor is a már meglévő egyik termékünk minőségének a javítása vagy éppen gazdaságosabbá tétele a cél. A harmadik fejlesztési irány az új cikkek keresése, kialakítása, gyártásba vétele. Ennek megfelelően e három feladat előkészítése is másképpen történik. Az utóbbinál lényegessé válik az előkészítő szakasz, az első esetben viszont szinte nincs is ilyen.

Érdekes és nehezen megválaszolható kérdés, hogy egy-egy témával meddig szükséges foglalkozni, azaz hol vannak azok a döntési csomópontok, ahol határozni kell: folytassuk-e vagy ne a kísérletet? Van olyan kutatás, amelyet zsákutcába visz egy új felfedezés vagy a kereslet megváltozása. Ilyenkor veszni kell hagyni az addigi ráfordítást, mert a téma halott, hiba tovább erőltetni. Az emberek többsége ezt kudarcnak érzi, holott szervesen hozzá tartozik a munkához. Előfordul, hogy a fejlesztést nem állítjuk le a szükséges időpontban, halogatjuk a döntést, ezzel a keresett

termék fejlesztésétől vonjuk el a pénzt. Szemléletbeli változásra van szükség ahhoz, hogy mindenki felismerje a folyamatos szelekció szükségességét. Ha tíz témából három bejön, annak a hozama fedezi a tíz kiadásait! Igyekszünk rugalmasan váltani, de véleményem szerint most is van olyan munka, amelyet a kelleténél tovább cipelünk magunkkal. Egyáltalán: bizonyos határon belül ésszerűbb kevesebb témán, koncentráltabban dolgozni. Persze kockázat mindig van, volt, mármint hogy félretettünk egy témát, másutt meg üzletet csináltak belőle.

– *Említette a hozamot. Vannak-e számítások, mennyi a műszaki fejlesztésnek köszönhető nyereség?*

– A fejlett tőkés országokban két-háromszoros, nálunk eleddig 1,3 és 1,7 között mozog. Van tehát min javítani... Hathatósabban kellene szelektálnunk a témák között, és főleg gyorsabban piacra lépnünk egy-egy új termékkel.

De az okoknak csak egy része fakad a belső, vállalati mechanizmusból. A hozam nagyságába belejátszik az illető ország gazdasági ereje, potenciális piaci helyzete. Mi általában olyan termékeket vásárolunk, amelyeket máshonnan nem kapunk meg, vásárlóink pedig olyan cikkeket vesznek, amelyeket több helyről is beszerezhetnek, versenyképesek tehát árainkkal, a szállítási határidővel, netalántán a minőséggel vagyunk. Van egy termékünk, az üvegolvasztó kemencék, kádak bélésanyaga; nos, ezzel kissé mi is tudunk árakat befolyásolni, mivel Európában – Franciaországon kívül – a miénk a legjobb, s ezt a piac azonnal honorálja. Persze az lenne az igazi, ha több ilyen termékünk lenne. Azon vagyunk, hogy így legyen.

– *Mit kell tenni ezért?*

– Például azt, hogy a legfejlettebbek legyenek számunkra az etalon, ne pedig a már lepipáltak. Európán kívül az Egyesült Államok és Japán gyárt még kitűnő bélésanyagot, s mi most mindent megteszünk

azért, hogy termékünkkel ez utóbbi országba is betörjünk. Ha a bélésanyag öt-hat évig problémamentesen használható, bizalmi termékként kezeli a világ, ha viszont egy kemencét a bélésanyag miatt két-három éven belül le kell bontani, nincs olyan olcsó ár, amennyiért eladható lenne. Megpróbálunk referenciát teremteni ebben az országban is.

– És miért kell magyar bélésanyag a japán vevőnek, ha van saját gyártmányuk?

– A japán üveggyáros is kiszolgáltatottnak érzi magát, ha csupán egyetlen szállítótól függ. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy országon belül vagy külföldről diktálnak neki. Monopolhelyzetével mindenki visszaél; fejlesztők serege dolgozik azon, hogy cége valamilyen cikkel egyeduralkodó lehessen a piacon. A vásárló ez ellen védekezik.

– Senki sem vitatja, hogy a műszaki fejlesztéshez sok pénz kell. De gondolom, a pénz nem minden.

– A műszaki fejlesztés az egész ipari kultúra tükre. Valószínűleg nem hozna arányosan megfelelő produktumot, ha egyik napról a másikra megtriplázná az erre szánt összeget. Ez viszont nem jelenti azt, hogy amennyi jelenleg van, az elég. A fejlesztések egymásra épülnek, két-három lépcsőben is hozhatnak hasznot, hiszen – maradva a bélésanyagnál – az üvegipar nyeresége is nő, ha csak hét-nyolc évenként kell lebontani a kemencét, a kifejlesztett termék a vásárló számára is lehetővé teszi a nagyobb iramú műszaki fejlesztést, a minőségi ugrást. Ezt kell látnia mindenkinek, a gazdaság minden szintjén: a műszaki fejlesztést hiba a többi tevékenységtől elszakítva kezelni, leszűkíteni néhány megszállott mérnök munkájára, és szem elől téveszteni a láncot, amely messze a gyárkapun kívül ér véget.

– A műszaki fejlesztés elképzelhetetlen együttműködés nélkül. Milyen a vállalat kapcsolata a hazai és a külföldi kutatókkal?

– A hazaiakkal meglehetősen intenzív, hiszen valamennyi jelentős kutatási irányba bevonjuk az abban érdekelt egyetemi tanszékeket, intézeteket. Tőkés cégekkel is van kontaktusunk, ez célraorientáltabb, de gyakran még így sem tudunk mit kezdeni lassúságunkkal; elképzelhetetlennek tartják, hogy egyetlen mérési eredményre heteket várjanak. Hogy mennyire fontos a gyorsaság, arra mondok friss példát. Belekezdtünk egy munkába, amelynek célja, hogy kifejlesszünk a dízelmotorokhoz is egy – kipufogógáz tisztítására alkalmas – szűrőt. Néhány héten belül a műegyetemen megjelent egy kipufogókat gyártó olasz cég azzal a szándékkal, hogy szívesen beszállna a fejlesztésbe. KGST-beli partnereinkkel kereskedelmi jellegű kapcsolataink vannak, ez ma még alig terjed át innovációs területre. A nemzetközi fejlesztési és termelési együttműködésre alkalmas nemzeti mechanizmusok még nem jöttek létre, illetve fejletlenek, a gazdaság szervezeti felépítésének különbözőségei megnehezítik egy-egy konkrét témában az együttműködést.

– Mi a dolga az első számú vezetőnek a műszaki fejlesztést illetően?

– Ne vesszen el a részletekben, de kollégái a nap minden percében érezzék, hogy az igazgató stratégiai fontosságú kérdésként kezeli a műszaki fejlesztést. Ha egy témát „leír", tudja mindenki, hogy ezzel nem a team munkáját értékeli, magyarán nem szakmai, hanem piaci leírásról van szó.

Ami a legfontosabb: ütőképes csapatot verbuváljon, de legyen a kollektívában is igény az egészséges rivalizálásra, anyagi, erkölcsi, szakmai sikerre. Fontos, hogy a pályakezdők legalább alapfokon ismerjék a számítástechnikát, és legalább egy idegen nyelvet beszéljenek, mert ezek nélkül ma már a hátrány csak halmozódik. Ezért létesítettünk számukra külön ok-

tatási kabinetet; mielőtt beállnának dolgozni, fizetésért tanulnak, pótolják azt, amit valamilyen okból elmulasztottak.

– *Miért nem munka közben teszik ezt?*

– A vállalat olyan hatásfokú teljesítményt vár el alkalmazottaitól, amely mellett lehetetlen a hiányok pótlása. Egy műszakinak időt kell arra hagyni, hogy lépést tartson a fejlődéssel, ismeretei naprakészek legyenek. Ha pedig az aktív pihenéstől fosztjuk meg, előbb-utóbb nem lesz egy életrevaló ötlete sem.

■■■

Kérdezhetik: miért foglalkozik ilyen jellegű kérdéssel folyóiratunk, mit keres egy műszaki fejlesztésről szóló beszélgetés a Propagandista hasábjain. Azt hisszük, hogy Gerezdes János szavai igazolják: a műszaki fejlesztés nem kezelhető önállóan – gazdaságtól, társadalomtól, politikától függetlenül. Az pedig fejlődésünk, a kibontakozás egyik kulcskérdése, hogy miként dinamizálható a gazdaság, a műszaki-technológiai lépésváltás milyen sebességgel zajlik le. Gerezdes János műszaki emberként is vallja, hogy az innovációtól a modernizálásig minden összefügg az ország teherbíró képességével, polgárainak tudati állapotával, képzettségi szintjével, a gazdaságirányítás tervszerűségével, a belső piaci verseny fejlődésével, külső versenyképességünk növekedésével. Mindezt elérni pedig csak úgy lehet, ha mindent elkövetünk a párt gazdasági-társadalmi kibontakozási programjának és az azt konkretizáló kormányintézkedéseknek valóra váltásáért. Ezt segítenie kell az agitációs és propagandamunkának is.

TAMÁS ERVIN

Szabolcsiné Benedek Ágnes

A MARADANDÓ ÉRTÉKEKRŐL

Aki valaha filozófiát tanult, emlékezhet arra, hogy kétféle időt ismerünk. Az objektív idő – amit naptárral és órával mérünk – megfordíthatatlan egyformasággal halad előre. A szubjektív idő pedig saját időérzetünk, amely gyakran becsap minket. Ha jól múlatjuk az időt, az órák perceknek tűnnek, ha pedig unatkozunk valahol, akkor a percek is csigalassúsággal telnek el. Időérzetünket tehát a velünk történő események befolyásolják.

A múlt század emberének időérzete egészen más volt, mint a miénk. A tudományos-technikai forradalom következtében azonban a tér és idő összezsugorodott. A televízió jóvoltából a Föld bármelyik, tőlünk távoli pontján történt eseményről kevéssel annak bekövetkezte után értesülünk, a repülőközlekedés pedig lerövidíti az irdatlan távolságokat. Sűrűsödnek körülöttünk az események, az újdonságok tömegeit időnként befogadni sem vagyunk képesek, nemhogy feldolgozni. Életritmusunk is néha már fárasztóan felgyorsult. Ennek egyik lélektani hatásaként azt érzékeljük, hogy a gyors változásokkal nem tudunk lépést tartani, növekszik bizonytalanságérzetünk.

Nyugodtabb történelmi korszakokban az emberek alkalmazkodóképességét kevésbé teszik próbára a külső változások. Ilyenkor az egymást követő nem-

zedékek úgy lépnek elődeik örökébe, hogy jóformán változtatás nélkül átveszik a korábban kialakult szokásokat, erkölcsi normákat és értékeket. Századunkban viszont a meglódult Időgép viharos tempójú változásai sokkolnak minket. Az emberek – érthetően – jobban kedvelik az élet kiszámítható voltát, amelyben nagyobb biztonsággal lehet tervezni, előrelátni. Keresik a biztos pontokat, az útjelző táblákat. Ezek az életet eligazító támpontok az „örök" alapértékek. Érdekes társadalmi jelenség, hogy rég volt dolgokat is néha újra fel kell fedezni, lefújva róluk a rájuk rakódó port. A filozófia, illetve etikatörténet ősrégi dilemmájával, *a cél és eszköz viszonyával* állunk szemközt.

Mi az élet célja, értelme, tartalma? Milyen életmodell (társadalommodell) felel meg az ember természetének, aki nemcsak *homo oeconomicus,* hanem *homo moralis* is. Ez utóbbiról pedig gyakran elfeledkezünk. Az egyénnek a biofiziológiai léte mellett társadalmi létét is folytonosan újra kell termelnie. Ez a folyamat nem zökkenőmentes, és nem nehézségek nélküli. Állandóan a megismerés és a tévedés közötti szűk mezsgyén haladunk előre, ezért gyakran megesik, hogy az eszközt összetévesztjük a céllal. Törekvéseinket olykor felerősítik az éppen esedékes divatáramlatok is, amelyektől a marxista eszméket vallók sem mindig mentesek. Annak idején Engels leveleiben hadakozott a kortársi marxizmusnak azokkal a képviselőivel, akik nézeteit félreértelmezték. Lenin is vitázott az orosz vulgármarxistákkal a leszűkített magyarázatok ellen.

A „csőlátó", leegyszerűsítő szemléletnek mindig is voltak, ma is vannak hívei. Csakhogy a társadalmi problémák sokrétűek, ezért az egyoldalú megoldások nem célravezetőek. A technokrata minden baj orvoslására technikai megoldást kínál; a „haszonelvű" a nem közvetlenül termelőmunkát végzőket haszontalannak, improduktívnak nyilvánítja és így tovább. Valójában a társadalomban mindig minden előtérben

van, minden szférát a maga természete szerint és súlyának megfelelően kell kezelni, mert az egyoldalú kiemelések más területeken elmaradásokat, hiányokat és feszültségeket keltenek. A marxista megközelítés lényege éppen az *egészben gondolkodás és látás* képessége, törekvés a sokirányú megközelítésre.

Az utóbbi évtizedek közgondolkodásában – érthetően – túlsúlyossá váltak a gazdasági szempontok; háttérbe szorult viszont a társadalmi viszonyokat mozgató ember a maga lelki–érzelmi–erkölcsi habitusával és szükségleteivel. Ez hiba, ami összefüggésben van az emberi, erkölcsi értékek körüli zavarral.

Ezért visszatérve kiindulópontunkhoz, az értékekhez, úgy véljük, hogy a társadalmi mozgások és változások ellenére is vannak olyan fontos és viszonylag állandó értékek, amelyek állják a történelem viharait, és akkor is érvényben vannak, ha társadalmi tapasztalataink néha cáfolni látszanak létezésüket. Múlhatatlanul szükségünk van rájuk, mert nem élhetünk valódi emberi életet nélkülük. Példáinkat a szellemi értékek tartományából vesszük. Noha a szubjektum szabja meg követendő értékeit, ezek tárgyiasulnak az emberi magatartásban, és a tetteken, cselekedeteken keresztül beépülnek a társadalmi gyakorlatba. Létjogosultságukat éppen az adja, hogy egyének és közösségek szükségleteit, igényeit elégíti ki, ezért bizonyos mértékig függetlenek a konjunktúráktól, divatáramlatoktól.

Szándékosan olyan értékeket hozunk fel példának, amelyek több vonatkozásban rokoníthatók egymással. Mindegyiknek van lélektani és erkölcsi mozzanata, s jellegzetességük, hogy olyan tartósan fennmaradó értékek, amelyeket minden társadalom alapértékei közé sorol.

□ □ □

A *tudás* az újkortól kezdődően növekvő társadalmi elismerést kapott. Francis Bacon, a 17. században élő

angol materialista filozófus egész életművét a tudomány, a tudás elismertetésének szentelte. Kimutatta a tudomány fejlesztésének óriási lehetőségét az emberi nem fejlődése szempontjából. Tőle származik az a szállóigeként ismert gondolat, hogy „a tudás hatalom". Korunkban, a tudományos-technikai forradalom századában ennek igazságalapja nem kérdéses. Még akkor sem, ha jelenlegi társadalmi gyakorlatunk – noha felismerte – még nem honorálja eléggé a tudást. Nyilvánvaló azonban, hogy a hibás gyakorlat nem teszi kétségessé a tudás értékét sem az egyén, sem a társadalom számára. Nemcsak az egész eddigi történelmi fejlődés demonstrálja az ismeretek, a tapasztalat, a tudás értékét, hanem jövőnk is ezen alapszik. Felismert tény, hogy hazánkban fő tartalékunk a felhalmozott szellemi potenciál, a tudás, a tehetség, a kreativitás. Ez a legfőbb termelőerő. Nélküle nincs ítélő- és cselekvőképesség, fejlődés és haladás. Szélesebb és mélyebb ismeretek nélkül nem tudunk helyesen tájékozódni, dönteni, erkölcsi magatartásunkat tudásszintünk is befolyásolja.

□ □ □

A *hűség* az emberi kapcsolatok fontos eleme. Kifejezi a ragaszkodást, a kitartást mind a személyes, mind a csoportkapcsolatokban. A valahová tartozás érzete és tudata minden ember számára fontos, mert növeli, erősíti a biztonság és a stabilitás érzetét, bizonyítja az ember társas természetét. Csak azok az emberek képesek kiegyensúlyozott életvitelre, teljes értékű munkavégzésre, akik gyökeret eresztenek családi, baráti, munkahelyi társas kapcsolataikban. Nem véletlen tehát az a növekvő érdeklődés, ami jelenleg a szervezetek, szövetségek, társaskörök alakítása iránt megnyilvánul. Az emberek keresik helyüket a különféle közösségekben a közös érdeklődés vagy éppen az érdekképviselet alapján. A gyakran emlegetett azo-

nosságtudat, az identitás megalapozása csak közösségi keretekben lehetséges.

A munkahelyhez való hűség még akkor is érték, ha a pillanatnyi gazdasági szükségszerűség azt megingatni látszik. A józan ésszerűség beláttatja velünk, hogy egy ráfizetéssel gazdálkodó egységet fel kell számolni még akkor is, ha oda évtizedek óta kötődnek a dolgozók. A törzsgárda vagy a szocialista brigádhoz tartozás azonban igazi értéket jelent, a hűség értékét, ha az adott gyár vagy üzem hatékonyan, eredményesen működik. Ha nem így van, akkor éppen az a cél szenvedett kudarcot, amiért az a termelőegység létrejött: hogy hasznot hozzon a társadalomnak. Ha a célnak nem tud megfelelni, akkor az odatartozásnak sincs értéke, még akkor sem, ha a dolgozó személyesen nem hibás a gazdálkodási fogyatékosságokért.

A hazához való hűséget több évszázados költészetünk szebbnél szebb versekben énekelte meg. Az egyén sok-sok szállal kötődik közvetlenül és közvetve is a a hazához. Családi, lakó- és munkahelyi közösségek, baráti, ismerősi – tehát emberi – kapcsolatok szövedékével. A szülőföld, a táj, ahová az ember születik és ahol felnövekszik, olyan tényező, amely az emberek érzelmein és magatartásán keresztül válik élővé, és megtestesíti az egyén számára a nemzeti közösséget is. „Az ember azért születik a világra, hogy valahol otthon legyen benne" – írta Tamási Áron. Nos, ezt az otthonosságérzetet a hűség kovácsolja ki és tartja meg.

A hűség tartalma *a párkapcsolatokban* sok tekintetben átértékelődött az utóbbi évtizedekben, elsősorban a szexuális magatartást illetően. A hatvanas évek szexuális szélsőségeit (kommunák, hippimozgalmak) a világ sok országában kezdi felváltani az újromantika, sőt napjainkban a szexuális visszafogottság hulláma, jórészt az AIDS-betegségtől való félelem következtében. Ehhez sokan ideológiát is keresnek. A kicsapongás divatáramlata a párkapcsolatokban nem tette

érvénytelenné a hűség értékét. Sokkal inkább a társhoz (baráthoz, házas- és élettárshoz) való viszonyban tanúsított helytállást, a nehezebb életszakaszokban a kölcsönös segítségnyújtást, támaszt jelenti ma a hűség.

Aki a hűség követelményét önzően, könnyelműen és felelőtlenül megszegi, az erkölcsi törvényt is sért, és egyben szolidaritásra, emberségre gyengének és alkalmatlannak minősíti önmagát.

□ □ □

A tolerancia, a másik iránti türelem, megértés a társadalmi érintkezésnek, kapcsolatteremtésnek talán legfontosabb erkölcsi-politikai értéke, amely szorosan összefügg a demokratizmussal. Lényege a türelmes, rugalmas magatartás a tőlünk eltérő, de szintén emberséget képviselő gondolkodásmód, vélemény, magatartás, kultúra, vallás, etnikum iránt. A társadalmi-erkölcsi érettség fokmérője az, ha tudomásul vesszük a másféleséget, azt a tényt, hogy a világ sokarcú. Eltérő történelmi-kulturális fejlettség ugyanis más-más magatartásmódot eredményez, eltérő társadalmi-családi helyzet, életút másfajta gondolkodást és magatartásmódot alakít ki egy-egy emberben. Ez nem a minden nézet és magatartás iránti engedékenység elve: mindig szembenállunk az embertelenség, a gyűlölködés, az elnyomás ideológiájával és gyakorlatával. De az utópiák torz karikatúrája az uniformizált, manipulált „egydimenziós" ember. A türelem rászoktat arra is, hogy képesek legyünk a másik emberre figyelni, meghallgatására, segítésére időt szánni.

A tolerancia mértéke egy társadalomban érzékeny mérceként jelzi a *demokratizmus* fokát is. Nem új jelenség ez a történelemben, még ha időnként háttérbe szorul is. Vegyük a magyar történelmet: mindazok a felvilágosult uralkodók, államférfiak, közéleti emberek, akik például a vallási türelem álláspontján álltak, és felléptek minden nemzetiségi, vallási meg-

különböztetés ellen, a toleranciát gyakorolták. A tolerancia nem elvtelenség, hanem demokratikus gondolkodásmód, a mások véleményének tiszteletben tartása.

A toleranciához nélkülözhetetlen bizonyos fokú empátia is, az, hogy megpróbáljuk beleélni magunkat a másik ember helyzetébe és egy kicsit az ő szemszögéből megítélni a helyzetét. Lenin nagyszerű példáját adta a toleráns magatartásnak Gorkijhoz való viszonyában. Hozzá írott leveleiből kitűnik, hogy noha világszemléletük több ponton ellentétes volt, ez nem zárta ki, hogy Lenin a nagy íróhoz a barátság, a megértés, a türelem, sőt a szeretet és aggódás hangján szóljon. Megértette az érzékeny művész bonyolult lelkiállapotát. A politikus, az államférfi toleranciáját mutatta az is, hogy nem az *ellenfelek,* hanem *nézeteik* ellen lépett fel.

□ □ □

A *szeretet* erkölcsi-érzelmi fogalom, fontos jelzője az emberi kapcsolatok minőségének. Noha minden ember igényt tart rá, mostanában hiánycikknek számít, és társadalmi presztízse leértékelődött. Olykor rideg, érzelemmentes világunkban gyakran figyelmen kívül hagyjuk, lebecsüljük az emberek érzelmi életét, érzelmi kultúráját. Ma a gazdasági viszonyok egyre inkább az áru- és pénzkapcsolatokra épülnek, és az emberek gondolkodásmódját szintén mindinkább a cserekapcsolat hatja át. Ennek lényege: „Csak akkor adok, ha visszakapom, és pontosan annyit, amennyit én kapok." Ez az üzleti szellemű, anyagias nézet mélyen beivódott gondolatvilágunkba, pontosan tükrözve az áruvilágban szokásos eljárást. Csakhogy az érzelmek világában ez a módszer életképtelen. Itt nem lehet méricskélni, mert egy sajátos minőségről van szó.

A szeretetre való képességre is nevelni kell, mindenekelőtt a *családban.* A családtagok közötti érzelmi

kapcsolat mintát jelent a gyermeknek a családon kívüli kapcsolatokra, erkölcsi magatartásra is. A család intim légköre a legalkalmasabb közeg az érzelmi élet kifejlesztésére. A fejletlen, eltorzult érzelmi életű ember nehezen illeszkedik bármely közösségbe, és tudatába nem épülnek be az erkölcsi normák sem. Az érzelmi érzéketlenség többnyire közömbösséggel vagy devianciával jár együtt.

A szeretethiány az emberi kapcsolatok betegsége. Ahogy az emberi szervezet megsínyli a vitaminhiányt, hasonlóan megszenvedi az ember a kötődés, a valahová-valakihez tartozás, az érzelmi anyagcsere hiányát is. Általában azok sodródnak a társadalom perifériájára, akik nem részesültek gyermekkorukban a családi élet szerető melegében. Ideggyógyászok, pszichológusok a megmondhatói, hogy milyen gyakran vezetnek az érzelmi zavarok betegségekhez, deviáns viselkedéshez.

Az ember a maga mivoltában esendő, gyenge, kiszolgáltatott, egyúttal azonban erős, csodálatra méltó lény, attól függően, milyen szempontból vesszük szemügyre. Egyrészt kiszolgáltatott a természet és a társadalom erőinek, másrészt a tudományos eredmények csodálatra méltó teljesítményeit produkálja. Kiszolgáltatottságaink különfélék, de a legnehezebben elviselhetőek közé tartozik a velünk szemben megnyilvánuló közöny, nemtörődömség, lelkiismeretlenség. Szükségünk van a másik emberre, társaságára, munkájára, szolgáltatásaira, emberséges magatartására, jóindulatára, a kölcsönös egymásrautaltság jegyében. Ez erkölcsi érdekünk. Az anyagi kárnál is jobban bánt bennünket, ha elveszítjük bizalmunkat, ha becsapnak bennünket.

Az erkölcsi érték általános, közös egyenértékese *a bizalom* és *a jóakarat*. A szeretethez különböző lépcsőfokok vezetnek. Általában a hozzánk közelállókhoz fűz bennünket szeretetkapcsolat. Szeretni azonban nem tudunk felszólításra, parancsszóra. Érzelmeinket, rokon- és ellenszenveinket kevéssé tudjuk

befolyásolni és szabályozni. Nem mindenki méltó szeretetünkre, de mindenkinek kijár a bizalom és a jó szándék az emberi érintkezésben.

□ □ □

A jóakarat erkölcsi érték és követelmény a kölcsönösség elve alapján. A humán értékek érvényesítése a mindennapi kapcsolatokban jóakarat nélkül nem lehetséges. A szeretetkapcsolat a kisközösségi kötelékekben (család) adott leginkább; a tágabb kapcsolatokban, például a munkatársak között a jóakarat is elégséges a humánus, emberséges légkörhöz. Ez pedig egymás iránti figyelmet, törődést jelent.

A szeretet nem zárja ki az emberi konfliktusokat, csak igyekszik azokat feloldani. Ahol emberek élnek, ott a konfliktushelyzetek „maguktól teremnek", hiszen nem könnyű a „mikrovilágok" egyezkedése. De éppen a jóakarat segít megnyugtató megoldást, kívezető utat keresnünk.

A szeretetnek, jóakaratnak az emberi magatartáson, tetteken keresztül kisugárzó hatása van egész környezetünkre, és a cselekvésen keresztül beépül a külvilágba. Hozzájárul a harmonikus közérzethez, a humánus magatartáshoz. A humánum, az emberközpontú gondolkodás feltételezi a jóakaratot, jó szándékot. A humanizmus az ember önvédelme minden ellen, ami számára rossz és megalázó. A jóakarat olyan embereket is összeköt, akik sosem találkoznak személyesen, de mint az emberi nem tagjai becsülik és védik egymást és ezzel önmagukat is.

Fejtegetésünk lényege, hogy ma is szükségünk van tartós, állandó erkölcsi értékekre a társadalmi érintkezésben. Ezek az értékek léteznek; őket feltárni, megőrizni, ápolni és továbbörökíteni méltó kötelességünk.

AZ MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

Az intézmény 1984. január 1-jén jött létre Pécs székhellyel. Általános feladata: a magyar társadalomfejlődésben lejátszódó térbeli folyamatok feltárása és előrejelzése, közelebbről a magyar gazdaság térbeli rendjének, a településrendszernek, a társadalom és a természeti környezet viszonyának alapkutatás jellegű vizsgálata. Az intézet az MTA egyetlen, országos feladatokat ellátó vidéki társadalomtudományi kutatóhelye. Kérdéseinkre ENYEDI GYÖRGY, az MTA levelező tagja, az intézet főigazgatója válaszolt.

– A Regionális Kutatások Központja négy intézmény és csoport összevonásából jött létre. Mi indokolta a területileg egymástól távol működő intézmények és csoportok összevonását?

– Terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos alapkutatások két akadémiai kutatóhelyen folytak: az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében 1960-tól, az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében 1973-tól (ez utóbbiban kezdettől multidiszciplináris jelleggel). A két szervezet egyesítését és további bővítését az a rohamosan megnövekedett tudományos és kormányzati érdeklődés indokolta, amely a terület- és településfejlesztés iránt az elmúlt bő évtizedben megnyilvánult. A falvak és városok viszonyáról vagy az elmaradott területek fejlesztéséről kialakult viták a közvélemény előtt is ismeretesek. E vitákban sok volt az érzelmi hevület, ami persze a vitát élénkíti,

de nem volt elégséges a tényismeret, amelyet viszont megfontolt fejlesztési koncepció nem nélkülözhet.

– Bizonyára nem kevés gondot okozott a már kutatott témák egységes szervezeti keretbe és tervkoncepcióba történő tömörítése. Hogyan sikerült ezt megoldani?

– Alapjában ki-ki folytatta megkezdett témáját, azaz vállaltuk, hogy egy-két évig még vegyes lesz az intézeti profil. Ezalatt előkészültünk az egységes kutatásokra koncepcionálisan is, egy-két kisebb jelentőségű téma megszüntetésével és bizonyos személycserékkel is. A koncepcionális előkészítés vitákkal, tanfolyamokkal, a nézetek sok-sok ütköztetésével folyt. A Dunántúli Tudományos Intézetben például – amelyik a legnagyobb kutatóhelyünk – írásban közreadtam koncepcionális elképzelésemet, s felkértem a kutatókat, hogy aki óhajtja, maga is készítsen intézeti koncepciót – akár egészen eltérőt is –, s jelölje meg ebben a saját szerepét. A kisebb csoportok közösen is benyújtottak együttesen megoldandó kutatási elképzeléseket. Aztán 1985 végén megszüntettük az addigi tudományos osztályokat, s az új osztályokat jórészt ezekből a spontánul formálódó kutatási közösségekből alakítottuk ki. Sok fiatal került így kutatásirányítói, vezetői beosztásba: az osztályvezetők fele harmincas éveiben jár, ami igazán termékeny kutatói kornak számít.

– Az egységes intézeten belül hogyan tudják a „sajátos és az általános" összhangját megteremteni a tudományos kutatómunkában?

– Ez profilunkból viszonylag könnyen következik. Általános társadalmi folyamatok térbeli megnyilvánulásait vizsgáljuk. Például: a falusi településállomány átalakulását, amely *markánsan* eltér egymástól az Ormánságban, a Kiskunságban vagy Szatmárban. Mi úgy véljük, hogy a folyamatok „mély áramlatait" ezek a helyi vizsgálatok tárhatják fel, s csak így írható

le pontosan maga a folyamat. A sokszínűség megállapítása azért is nagyon fontos, mert az *átlagos* – amelylyel oly sokat operálunk – egyáltalán nem bizonyos, hogy jellemző, többségi; lehet szélsőségek absztrakt statisztikai középértéke is.

– Milyen módszerekkel történik az egymástól távol eső, szinte az egész országot átfogó kutatások irányítása? Hogyan sikerült a különböző kutatóhelyek közösséggé formálása?

– Az egyes kutatóhelyek nagy önállóságot élveznek kutatómunkájuk megszervezésében, káderpolitikájukban, gazdálkodásuk egyes területein. A közös ügyek: a középtávú kutatási program elfogadása és ellenőrzése, a publikációs terv (van folyóiratunk, a „Tér és társadalom", van angol nyelvű évkönyvünk, s hamarosan könyvsorozatunk is indul), az évi költségvetés elosztása, béremelések és jutalmazások. Ezeket az ügyeket az igazgatótanács tárgyalja, évente 4–5 alkalommal. Évente egyszer az egész intézmény összejön Pécsett, meghallgatni és megvitatni az igazgató beszámolóját az előző év munkájáról. Egy más alkalommal 2 napra kutatóink jönnek össze, hogy kutatási eredményeinket vitassuk meg.

Azt hiszem, az egyes kutatóhelyek, osztályok válhatnak közösséggé, műhellyé. Maga a Regionális Kutatások Központja inkább szövetség. Hiszem és remélem, hogy élő, jó szövetség, amelybe az egyes kutatóhelyek közötti verseny is belefér. Mi öt városban működünk: Pécsett (a központ), Budapesten, Békéscsabán, Kecskeméten és Győrött, alakulóban van a hatodik – utolsó – egységünk Miskolcon. Rettentően nehéz és költséges a kapcsolattartás.

– Milyen forrásokból teremtik elő a működésükhöz szükséges anyagiakat?

– Évi költségvetésünk 21 millió forint volt 1986-ban, ebből 11 millió a költségvetési juttatás, 10 milliót pedig meg kellett keresnünk. Pályázunk, külső meg-

bízási munkákat vállalunk; külső támogatást keresünk. Mi nem műszereket vagy gyógyszereket kísérletezünk ki, hanem társadalomtudományi gondolatokat. Ezek iránt nem valami nagy a piaci kereslet.

Nekem pályám során mindig kutatói ambícióim voltak, most időm túlzottan nagy részét üzletemberi tevékenység köti le. Igazán elismeréssel kell szólni azokról a megyei tanácsokról – Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén és Győr-Sopron megye tanácsa –, amelyek önzetlenül s jelentősen támogatják munkánkat. Együttműködési szerződésünk van Szolnok és Baranya megyével is. Az MTA nagy figyelemmel kíséri munkánkat, s minden lehető támogatást megad, de a lehetőségek szűkösek.

Mi lenne, ha csupán a 11 millió forint költségvetési támogatásból élnénk? Például 20 főt el kellene küldenünk, jóllehet mindössze 90 alkalmazottunk van (ebből 50 kutatónk) *az öt városban együttvéve.* Nem tudnánk folyóiratot megjelentetni. Az induló könyvsorozatról nem is álmodozhatnánk, pedig úgy érezzük, érdekes kutatási eredményeink vannak. Az Akadémiai Kiadó 1985-ben adta ki a Dunántúli Tudományos Intézet 1978-as évkönyvét, a többi, évek óta ott heverő kötet pedig talán sohasem lát napvilágot. (Mi 5–6 hónap alatt kiadunk egy könyvet.) Látnivaló hogy csak a többletforrásokkal vagyunk képesek, színvonalas működésünket fenntartani.

– Az intézmény alapvető kutatási profiljába tartozó témák – a többi között az agglomeráció-fejlődés, a vonzáskörzet, a területi irányítás, a helyi társadalom szerveződése, a megyék együttműködése, a környezetvédelem – mind-mind állami életünk, gazdasági-társadalmi viszonyaink egy-egy fontos területe. Ez feltételezi a tudomány és a gyakorlat szoros kapcsolatát, együttműködését. Sikerült ennek érvényt szerezni a kutatómunkában?

– Bár többször beszéltem „alapkutatás"-ról, valójában a társadalomtudományokban mesterkélt az

alap- és az alkalmazott kutatások elválasztása. Ha nekünk sikerül feltárni a társadalmi fejlődés valamely mozzanatának új jelenségeit s törvényszerűségeit – ez tudományos eredmény is, a társadalmi tervezésben vagy a politikában használható is. Úgy vélem, fontos problémákat kutatunk, amelyek a gyakorlatot – értve ezen elsősorban a településtervezést, a területfejlesztést – érdekelhetik, érinthetik. Kutatási programunk alapja az Országos Középtávú Kutatás-Fejlesztési Terv, amelynek egyik bázisintézete vagyunk. Ez a terv a felhasználó főhatóságokkal egyeztetve alakult ki. De kutatási megbízások formájában foglalkozunk kisebb térségek problémáival is: például Pécs peremterületeinek társadalmi helyzetével, Szolnok megye falusi térkapcsolataival, Aszód és vonzáskörzete kapcsolataival stb.

A kutatási eredmények csak közvetve hasznosíthatók. Mi nem készítünk terveket, nem végzünk közvetlen döntéselőkészítést. Megvizsgáljuk egy adott probléma sokféle összefüggését, a létrehozó folyamatokat, azok további alakulását s befolyásolhatóságát. A politikai döntéshozatal azonban más jellegű intellektuális folyamat, mint a kutatás, más célokat követ, s információi között nemcsak kutatási eredmények szerepelnek.

– Nyilván vannak különbségek a kisebb térségekre vonatkozó és a nagyobb térségeket átfogó, esetenként országos vizsgálatok között.

– Valóban, az országos vagy nagytérségi, illetve a kistérségi, helyi vizsgálatoknak eltérő a módszerük, felfogásuk. Az átfogó elemzések a KSH adatain alapulnak, az alapvető térfolyamatokat kívánják feltárni. A helyi vizsgálatokban sok az egyedi kérdőíves felmérés, interjúk készítése, a helyi adatgyűjtés. A kétféle megközelítés összefügg. A helyi vizsgálat nemcsak a helyben felvetődött problémákra keres választ, hanem az átfogó vizsgálatokkal feltárt folyamatok konkrét érvényesülésére is; célja a „társadalmi mélyára-

mok" kimutatása. Az egyedi esetek tapasztalatai az általános megállapításokat is módosíthatják. Egyik vizsgálati témánk például az ipari *vállalati központok* települési centralizációjának és az ipari termelés települési dekoncentrációjának ellentmondása. Ez országos vizsgálat, de egy-egy település (Aszód, Nagykanizsa) ipari telephelyeinek vizsgálata – amelyeket egyébként településfejlesztési céllal kezdtünk kutatni – az ellentmondás konkrét érvényesülési formáival ismertet meg.

– Az imént említett problémakörök nemzetközileg is előtérben álló kérdések. Vizsgálják ezek nemzetközi aspektusait is? Elsősorban a környezetvédelemre gondolunk.

– Sok nemzetközi összehasonlító vizsgálatot végzünk. Ezeknek egy része a hazai tapasztalatok reális értékeléséhez fontos, más részük kifejezetten közös kutatás külföldi kutatóintézettel, mivel egyes térfolyamatok átlépik a határokat. Például a környezetvédelem társadalomtudományi (jogi, közgazdasági, szociológiai és köznevelési) vizsgálatában széles körű a KGST-együttműködés; ebben *intézetünk a magyar bázisintézet.* Kétoldalú vizsgálatokat kezdeményezünk a határ menti térségek kutatásában. Részt veszünk több nemzetközi tudományos szervezet tevékenységében. Közülük a Nemzetközi Földrajzi Unió és a Regionális Tudományos Társaság a legfontosabb. Az intézet szerepe itt az, hogy menedzselje fiatal, tehetséges munkatársait a nemzetközi szervezetekben való részvételre, eljuttassa őket a rendezvényekre, esetenként vállalkozzunk a szervezetek egyes rendezvényeinek magyarországi megszervezésére.

– Milyen szerepet töltenek be ebben nemzetközi kapcsolataik? Működnek hasonló intézmények másutt is?

– Az együttműködő partnerek különböző intézmények. Vannak hozzánk hasonló profilú, tehát komplex regionális kutatóintézmények például Bécs-

ben vagy Varsóban. A diszciplináris jellegű együttműködő partnerek főleg földrajzi, közgazdasági és urbanisztikai kutatóhelyek.

– *Melyek voltak az 1985-ben lezárult kutatási időszak fő eredményei?*

– Mindenekelőtt megismétlem, hogy ezek a vizsgálatok még más intézeti keretek között folytak, részben az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének, részben az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének eredményei. Nos, az eredmények között elsőként a vonzáskörzetek, agglomerációk kutatását említem. Napjainkban a településhálózat együttélő településcsoportokból, nem pedig magános településekből épül fel. Ezeket a településcsoportokat egy központ köré szerveződő vonzáskörzet fogja össze. A központoknak és a vonzáskörzeteknek sok fokozatuk van. A legszorosabb a városi agglomeráció, amely funkcionálisan *egyetlen* településnek fogható fel; egyes részei más-más szerepűek. A fővárost leszámítva, a magyar városi agglomerációk még kevéssé alakultak ki, és sok sajátos vonásuk van. A városkörnyéki községek fejlődését a városi jogállásból fakadó számos – és részben igazságtalan – előny, a városok beolvasztási törekvései, az igazgatási együttműködés rendezetlensége gátolja. Több vizsgálatunk tárta fel, hogy milyen módon funkcionálhatnának közösen a településegyüttesek igazgatási, gazdasági és szolgáltatási szempontokból, milyen vonzáskörzeteknek (például az egészségügyi, közoktatási körzeteknek) kellene indokolt esetben elkülönülni az igazgatási körzetektől; hogyan alakultak a vonzáskörzetek az elmúlt száz évben a Dél-Dunántúl területén.

– *Tervükből úgy tűnik, nagy helyet kapnak munkájukban a településhálózati vizsgálatok.*

– Igen. A településhálózati vizsgálatok terén is jelentős eredmények születtek. Így például kidolgoztuk az intenzív gazdasági fejlesztés időszakának meg-

felelő magyar településfejlesztési modellt; ennek sok eleme épült be az Országgyűlés által 1985 tavaszán jóváhagyott hosszú távú településfejlesztési koncepcióba. Készült átfogó, számtalan tényező vizsgálatára alapozott, az ország valamennyi községére kiterjedő *falutipológia* is. Bebizonyosodott, hogy a falvak foglalkozási szerkezete meglehetősen kiegyenlített, gyakorlatilag nincsenek már tisztán agrárfalvak; a falvak között azonban növekszenek az életkörülmény-különbségek, s nem csupán a falvak *mérete*, lakosszáma szerint, mint a közvéleményben elterjedt, hanem jelentős mértékben a falvak fekvése, a városokhoz, urbanizált régiókhoz való közlekedési kapcsolata szerint is.

– Ez valóban érdekes és érthetően jelentősnek tekinthető kutatási eredmény. És a nagyobb régiók kutatásában?

– Ezek közül kiemelném azokat a vizsgálatokat, amelyek részletesen mutatták be az Alföld sajátos fejlődési pályáját. Az országnak mintegy felét kitevő, hagyományosan agrár jellegű nagytáj sorsa kissé hazánknak Európán belüli helyzetét példázza: hol megkísérel felzárkózni a fejlett térségekhez, hol leszakadóban van. Az Alföld már jó ideje nem tudja elmaradását mérsékelni, mivel a fejlődés fő fázisához képest késik vagy mesterségesen visszatartják. A késedelemre példa a régió kimaradása az extenzív iparosításból; ez csak az 1970-es években kezdődött el, akkor is rossz ipari szerkezettel s a tanulatlan munkaerő – félő, hogy csak átmeneti – foglalkoztatásbővítésével. A mezőgazdaság átmeneti konjunktúráját sem tudták kiaknázni az Alföld nagy részén tőkehiány, a vállalkozói kedv hiánya, a melléküzemágak kései létesítése miatt. Az életkörülmények az alföldi nagy- és óriásfalvakban is elmaradottak, mivel a központi tanácsi fejlesztési alapok elosztásánál az alföldi megyék évtizedek óta háttérbe szorultak. Ám nem minden különbség, az ország más tájaitól való eltérés

jelent elmaradottságot. Vannak olyan történelmi fejlődési sajátosságok – például a nagy területű, kertes jellegű mezővárosok –, amelyeket be lehet és be kell illeszteni a modern fejlődésbe.

– Mindez a szó legjobb értelmében társadalomkutatás. Nyilván ugyanez mondható el a környezetvédelemről is?

– Valóban így van. Úttörő jelentőségű vizsgálatokat kezdtünk a környezetvédelem társadalomtudományi megközelítésére. E szempontból nagy a hazai társadalomtudomány késedelme és adóssága. A környezetvédelem főleg az ökológusok figyelmét vonta magára, hiszen az ember ökológiai (létezési) feltételei romlottak meg. A környezetrombolást azonban társadalmi folyamatok idézik elő, s addig nincs is esély eredményes környezetvédelemre, míg a természeten esett sebeket utólag próbáljuk gyógyítgatni. *A romboló folyamatokat kell szabályozni.* A vizsgálatok számos jogi szabályozatlanságot, a környezetvédelem közgazdasági ösztönzésének hiányát hozták felszínre.

– Az 1986–1990-es tervciklusra már egységes tervkoncepcióval indult az új intézet. Melyek e kutatások fő irányai?

– Alapvetően három fő kutatási irányunk van: 1. az intenzív gazdasági fejlődési szakasz területi gazdasági folyamatai; 2. a településrendszer átalakulása; 3. a természeti környezet társadalomtudományi kutatása. E témákat az ország egészére átfogóan, egy-egy régióban a helyi sajátosságokat erősebben kiemelve kutatjuk, s a témák elméleti megalapozásával is foglalkozunk.

– Mit jelent „az intenzív gazdasági fejlődési szakasz területi gazdasági folyamatai" kifejezés?

– Az elmúlt néhány évtizedben az ország gazdasági térképét alapvetően az ipar mennyiségi növekedése és a nagyüzemi mezőgazdaság kibontakozása formálta.

A jelent s még inkább a jövőt a gazdaság szerkezeti átalakulása és technológiai megújulása jellemzi. Ez jelentős változásokat eredményezhet a gazdaság földrajzi elhelyezkedésében, a foglalkoztatottság területi egyensúlyában, sőt az egyes régióknak az ország gazdaságán belüli megítélésében is. Az ipar elhelyezkedése eddig alapvetően a nyersanyag- és erőforrásokhoz, másodsorban a bőséges munkaerőhöz kötődött. A korszerű iparágak kevésbé anyag- vagy energiaigényesek, tehát szabadon telepíthetők, s inkább tanult, mint sok munkást igényelnek. Az ország fejlett vidéki ipari körzeteiben hagyományos, visszaszoruló iparágak dominálnak. Ezek a korábbi fejlett vidékek kikerültek a fejlődés fő vonalából, és súlyos gazdasági-foglalkoztatási gondokkal küszködnek (például a borsodi iparvidék). Az ipar területi változásaira nem az új ipartelepek burjánzása, hanem a meglévők profiljának – s ezzel területi kapcsolatainak – átalakulása a jellemző. E változások zömét vállalati döntések irányítják, ezért vizsgáljuk a többtelephelyes vállalat területi szervezetként való működését. Bár erről alig esik szó, szerkezetváltás várható a mezőgazdaságban is, amire a külpiaci helyzet is szorít minket.

– Van-e új vonás a településrendszer átalakulásának vizsgálatában? Hiszen ezzel a kérdéssel az előző tervidőszakban is foglalkoztak.

– Korábban az ország településrendszerének átfogó vizsgálatát, a települések tipizálását, a fő településformáló folyamatok feltárását végeztük el. Jelen kutatásaink két szempontból újszerűek. Először: a településeket belső társadalmi rétegzettségükkel vizsgáljuk, különös figyelemmel a helyi társadalom működésére, a települések önfejlődésének lehetőségére. Ezeket persze csak néhány kiválasztott településben végezhetjük el, ám e „mélyfúrások" tárhatják fel mindazoknak a társadalmi folyamatoknak a bonyolultságát, amelyek településeink életét formálják.

A másik új kutatási irány egyes *településcsoportok* vizsgálata. Így például átfogó vizsgálat indult a *határ menti* települések helyzetének feltárására. A határ menti fekvés speciális helyzetet, többnyire hátrányt, helyenként előnyt jelent. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a határmentiség ténye hogyan befolyásolja a települések életpályáját, hogyan vehető figyelembe a tervezésnél. Elkezdtük a *kisvárosok* vizsgálatát. Fontos településcsoport ez, a kisvárosok látják el a környező falusi teret az elsőfokú városi szolgáltatásokkal. Bővülő településcsoport is: az urbanizáció elterjedésének fontos hordozója, ám eddig a kutatók figyelmét jórészt elkerülte. Folytatjuk a korábbi vonzáskörzetkutatásokat, kiterjesztve ezeket például a budapesti agglomerációra is.

– *Mit tudhatunk meg a környezeti kutatásokról?*

– Ez igen sokrétű kutatási program. Nem csupán a környezet védelme érdekel minket, hanem – szélesebben – a környezet ésszerű használata, amelybe a célszerű gazdasági kiaknázás is beletartozik. Csak érzékeltetésül néhány kutatási téma: a környezetromlás okozta egészségügyi károsodások gazdasági hatása; a környezeti problémák tükröződése a tömegtájékoztatásban; a környezetvédelmi igazgatás szervezete; a környezetvédelem és a hosszú távú gazdaságfejlesztési alternatívák. Természetesen az egész kutatási programból itt csak szemelvényeket adhattunk.

Herbai István

KÖZÖS DOLGAINK

(Tallózás a magyar–román kapcsolatok történetében)

Egy nemzet története nem írható meg a szomszédos népekhez fűződő kapcsolatának története nélkül. Túlzás? Közép-Kelet-Európa históriájára éppen e „túlzás" jellemző. A románokkal közös múlt legfontosabb színtere a közös haza egy darabja: Erdély, ahol a történelmi *együttélés* élő és tárgyiasult emlékeivel lépten-nyomon találkozhatunk. A legfontosabb színhely Erdély, de nem az egyedüli.

Hadd frissítsük föl emlékezetünket jó példákkal! A múlt század első felében két ízben is szíves meghívást kapott Bukarestbe *Déryné*. Noha e vendégjáték elmaradt, 1840-ben már magyar társulat vendégszerepelt a havasalföldi nagyvárosban, két évtizeddel később pedig magyar opera- és balett-társulat hódította meg a bukaresti vendéglátókat. Néhány évvel később viszont craiovai és bukaresti társulatok járják sikerrel Erdély nagyvárosait, s 1869–1870-ben *Matei Millo*, a román színjátszás legendás alakja vendégszerepel a Kárpátok innenső oldalán.

Nemcsak Erdélyben adatott hely *a közös létnek*. A 18–19. század fordulóján, a híres balázsfalvi gimnáziumból kikerülő ún. erdélyi triász, az újromán történelmi tudat alapjait megteremtő *Samuil Micu-Clain*,

Gheorghe Şincai és *Petru Maior:* a budai Egyetemi Nyomda (román) cenzorai, korrektorai. A román nemzeti tudat kialakítása szempontjából akkor progresszív dáko-román elmélet körvonalai itt fogalmazódtak meg, s láttak napvilágot e nyomda termékeiként. Şincai – miután összeütközésbe került egyházi elöljárójával – Vass Dániel grófnál, Szinnyén írja *„A románok és más népek krónikája"* c. művét. Joggal mutatott rá Veress Endre: „A budai román nyomdának e tevékenysége a román irodalomtörténet... különösen jelentős fejezetét képezi... a román Fejedelemségekben a román nemzeti érzés és a román nyelv nem hatolt be minden társadalmi rétegbe úgy, mint az erdélyi és magyarországi románoknál, akiknél a görög nyelv hatása nem érvényesült, s akiknek voltak nemzetiségi iskoláik és jó román tanítóik."

Folytathatnók a sort, időben *akár napjainkig* is. A magyar irodalom története éppúgy nem írható meg Nagyvárad nélkül, mint ahogy a román operatörténet Kolozsvár, az első román opera városa nélkül... A magyar költészet első román fordítói még jórészt a múlt század szülöttei. *Stefan Octavian Iosif* az első Petőfi-fordító; *Octavian Goga* az „Ember tragédiája"-t, *Adrian Maniu* pedig a „Bánk bán"-t ültette át. *Demostene Botez* figyelme az erdélyi magyar költők felé fordult, a már e században született *Mihail Beniuc*-ot pedig többek között Ady és József Attila román tolmácsolói között tartja számon mindkét ország irodalomtörténet-írása. *Eugen Jebeleanu,* akinek 75. születésnapját hazánkban is megünnepeltük, Petőfi, Ady, József Attila s Radnóti Miklós fordítója. A bukaresti földrengés áldozatául esett, s magyarul már felnőtt korában megtanuló *Veronica Porumbacu,* Vörösmarty és József Attila hű tolmácsolója volt.

A másik oldal legalább ilyen impozáns.

A romániai magyar költőket, írókat a közös sorsból fakadó természetes érdeklődés fordítja a román irodalom és költészet felé. *Dsida Jenő, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Franyó Zoltán, Deák Tamás, Berde*

Mária, Bajor Andor, Majtényi Erik, Szász János, Kiss Jenő, Kányádi Sándor, Szilágyi Domonkos..., és a sor még korántsem teljes. De az Erdélyből eltávozottak is nagy szerepet vállaltak a szomszéd kultúra megismertetésében; újfent a teljesség szándéka nélkül: *Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Páskándi Géza, Zirkuli Péter.*

A román költészet magyarországi megismertetői között a legnagyobbak nevei is szerepelnek. Mások mellett *József Attila, Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Rab Zsuzsa, Nagy László, Váci Mihály, Fodor András, Illyés Gyula, Garai Gábor, Tandori Dezső* fordításai olvashatók a román költészet *Köpeczi Béla* szerkesztette antológiájában – és ki ne tudná, hogy a „Szarvasokká vált fiúk" címen ismert román kolindát *Bartók Béla* ültette át a XX. század zenéjének egyik gyöngyszemeként számon tartott „Cantata Profana"-ba.

Bár a román királyi intervenció részt vállalt a Magyar Tanácsköztársaság leverésében és Horthy-uralomra segítésében, a békeszerződés a revízió szellemében Horthy Magyarországát szembefordította a királyi Romániával. A két világháború közötti fájdalmas korszakot a romániai nacionalista kisebbségi politika lépései s a hivatalos Magyarország birodalmi ábrándjai jellemzik. Sose feledjük el azonban, hogy a baloldal erői, a haladó, a valóban demokratikus szellemiség képviselői *mindkét országban ekkor* is keresik a közeledés, a megbékélés, az összefogás lehetőségeit. Gondoljunk csak (hogy egyetlen példát említsünk) a tervezett és soha létre nem jött biharfüredi román–magyar írótalálkozóra, amelynek hiteles történetét Ruffy Péter írta meg nekünk...

A második világháborút megelőző újabb diktátumok, paradox módon még élesebben szembeállították és ugyanakkor egy táborba kényszerítették a két szomszédos államot. *Petru Grozát,* a kiemelkedő államférfit idézhetjük, tanúként is. Észak-Erdély Magyarországnak juttatása után „románok és magyarok

vállvetve véreztek a német ostor kegyetlen suhogásai alatt, egymást gyűlölve, egymástól perelve az elveszett fél-Erdélyt, egymásra lesve, mint vadorzó, és várva a pillanatot, amikor ugyanazért a fél-Erdélyért egymás hátába döfhetik szuronyukat".

●●●

1944. augusztus 23-án, a néhány nappal korábban Iaşi–Kisinyov körzetében kibontakozott szovjet offenzívát követően Bukarest, majd az ország egész népe a németek ellen fordult, ami megnyitotta az utat a demokratikus átalakulás előtt.

Megkezdődött hazánk felszabadítása is, amelyben a Vörös Hadsereg mellett román, jugoszláv, bolgár katonai egységek is részt vettek. Az év végére a kommunista párt vezette belső, népfrontos jellegű folyamat bontakozott ki nálunk is. A *két ország demokratikus erői* őszinte nyíltsággal fordultak egymás felé. A december elején megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány „Nyilatkozata" is kimondta, hogy a környező demokratikus országokkal hazánk új vezetése jószomszédi viszonyra és szoros együttműködésre törekszik. A román kommunisták lapja, a *Scânteia* már 1945 januárjában megállapíthatja, hogy az új Magyarország s a demokrácia útjára lépett Románia kapcsolatai előtt új, nagy lehetőségek állnak.

És a szavakat tettek követik; az Ideiglenes Nemzeti Kormány közbelépésére térnek haza a Sztójay-kormány által internált erdélyi román politikusok, és hasonló módon segítik a Németországból hazatérő hadifoglyokat. Debrecenben több gyár és a vasút is romániai nyersanyaggal kezdi meg termelését. Romániában 1945. február 6-án életbe lépett a nemzetiségek egyenjogúságát deklaráló Nemzetiségi Statútum, amelyet az augusztusi, majd a következő év novemberi módosításokkal együtt még 1975-ben is érvényesnek tekintett a román hivatalos igazságügyi állásfoglalás.

(Ez a szabályrendelet általánosan foglalkozik a nyelvhasználattal s a közoktatás kérdéseivel is.) Nemzetiségi minisztériumot hoznak létre, amelynek élére Takáts Lajost jelölte a Magyar Népi Szövetség.

A *döntő változások* 1945. március 6-a után következtek be a Petru Groza vezette népi demokratikus kormány megalakulásával. S nem csupán Romániában, de nagyrészt a miniszterelnök példásan demokrata törekvései nyomán a két ország kapcsolatában is. Úgy tűnt, a remény végre valósággá válik: a két nép szembeállíthatósága megszűnik.

Újból Petru Grozát idézzük, egy 1947-ben Budapesten elhangzott beszédét: *„...Nekünk, román politikusoknak vigyáznunk kell arra, hogy az a magyar, aki odaát maradt, úgy élhesse le életét, hogy itteni magyar testvérei mindig nyugodtan gondolhassanak rá... Három éve hirdetem és továbbra is hirdetni fogom, hogy Magyarországot és Romániát elválasztó határokat nem szabad többé a gyűlölet és irigykedés homokjára építeni, hanem a szeretet és megbecsülés... betonjára."* A magyar kormányfő ugyanakkor kijelentette, hogy az ország tiszteletben tartja az új békeszerződést, nem lép fel területi követelésekkel Romániával szemben sem.

●●●

Gyors egymásutánban következtek a baráti s a kisebbségek helyzetét jobbító lépések.

1945 májusában *Romániában törvény* született magyar tannyelvű állami tudományegyetem feállításáról, amely később Bólyai János nevét vette fel, s e név alatt működött Kolozsvárott 1959-ig, a román tannyelvű Babes egyetemmel való összevonásáig. Az egyetemnek bölcsészet-, jog-, közgazdaságtudományi, természettudományi és orvostudományi szakágazata volt; az utóbbi Marosvásárhelyre került. A magyar tannyelvű iskolák magyar tanfelügyelőséget kaptak.

Magyar színházat és operát is létrehoztak, s egy

évvel később magyar nyelvű felsőfokú Zenei és Színművészeti Konzervatórium nyílt meg ugyancsak Kolozsvárott. Az új román politikai vezetés *imponáló határozottsággal* szándékozta megoldani a nemzetiségi kérdést. Petru Groza miniszterelnök nemcsak részt vett a Magyar Népi Szövetség 1945 májusában tartott kongresszusán, hanem ott – magyar nyelven ! – beszédet is mondott. A több százezer tagot mozgósító Magyar Népi Szövetség *a romániai népi demokratikus átalakulást,* az RKP demokratikus törekvéseit támogató s ezen belül a két ország közeledését, barátságát következetesen ápoló és szorgalmazó politikájával méltán nyert elismerést a román és a magyarprogresszió részéről.

A *demokratikus magyar közvélemény* is a megbékélés és a barátság szándékával fordult a szomszéd nép felé. Kulturális delegáció utazott Romániába, 1945 szeptemberében megalakult a Magyar–Román Társaság Kodály Zoltán elnökletével s Balázs Béla főtitkárságával. Fél évvel később a *Szabad Nép* arról számolt be, hogy hamarosan négy román anyanyelvű nép- és középiskola nyithatja meg kapuit.

1945 júliusában Bukarestben aláírták az ideiglenes román–magyar árucsereforgalmi egyezményt.

A két ország közötti *vámunió* a politikai eszmecserék gyakori témája lett. Román részről ennek maga Petru Groza volt legfőbb kezdeményezője, szorgalmazója. A vámunió várható előnyeit jelezte 1945 őszén, a debreceni vásár idejére és irányában a személyforgalom számára megnyitott román határ. Az év végén a két ország *a közlekedéssel* és *hírszolgálattal* kapcsolatos kérdéseket rendezte. 1946 áprilisában szorosabb gazdasági kapcsolatokat szorgalmazó *külkereskedelmi* megállapodás született. 1947 májusában Petru Groza kormányküldöttség élén hazánkban járt. Ekkor román képzőművészeti és népművészeti kiállításokat, népzenei hangversenyt rendeztek. Groza miniszterelnök nyitotta meg a Mocsáry Lajos Kollégiumot, amelyben magyar s román diákok közösen

tanulhattak. A látogatás újabb lendületet adott a „közös dolgok" rendezéséhez.

1947 tavaszán Balogh Edgár leírhatta, hogy Románia három megyéjének magyar főispánja s alispánja van, egynek pedig magyar alispánja, a magyar városokban magyar polgármester és közigazgatási személyzet látja el feladatát. Az erősödő népi demokráciának ez természetes velejárója volt, akárcsak az MNSZ központi magyar nyelvű lapjának, a *Romániai Magyar Szó*nak a megindítása. (Jogutódja az *Előre*).

Novemberben Dinnyés Lajos vezetésével *magyar kormányküldöttség* viszonozta Petrú Groza látogatását. Ekkor került sor a *kulturális együttműködésről* szóló egyezmény aláírására is. A magyar anyanyelvű oktatás javuló helyzetét és lehetőségeit jól illusztrálják a korabeli adatok. Az 1947–1948-as tanév elején 2071 magyar tannyelvű állami és felekezeti iskola és óvoda működött 4205 tanítóval és óvónővel. Állami és felekezeti középiskola és tanítóképző pedig több mint 250 létezett.

1948. január 22. és 24. között – tehát alig háromnegyed éven belül másodszor, kormányküldöttség élén Petru Groza újra Magyarországon járt. Ezúttal *a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés* aláírására került sor.

●●●

A nemzetközi helyzetben bekövetkezett *hidegháborús változások* nemcsak a kelet–nyugati viszonyra, de több szempontból a népi demokratikus országok kapcsolatára is kedvezőtlenül hatottak. Az antifasiszta nemzeti koalíciók felbomlása, a háborús fenyegetettség, a Tájékoztató Iroda ismert határozatai, Németország megosztása, majd a NATO létrejötte Kelet-Európában is lehűtötte a politikai időjárást. E cikknek nem lehet feladata a korszak belső és külső mozgásának elemzése – az azonban kétségtelen, hogy az immár a vámunió gondolatáig eljutott magyar–

román kapcsolatok is némileg veszítettek a korábbi intenzitásukból. Nem elhidegülést jelentett ez, de a kapcsolatok *más súlypont* felé tolódtak. Ez azonban még nem tette kérdésessé a nemzetiségek hídszerepét. (Romániában az 1949–1950-es tanévben 2500 magyar tannyelvű iskola működött, s az öt felsőfokú tanintézetnek, ahol magyar nyelven folyt oktatás, 3000 hallgatója volt.)

A kapcsolatok mindinkább *a gazdasági formák felé tolódtak* el. 1950 nyarán Budapesten a műszaki-tudományos együttműködést, ezen belül vegyes vállalatok alapítását is szorgalmazó okmányt írtak alá. Két év múlva megalakult a Romagchim vegyes társaság, amely mindkét országban vegyi kombinátot épített s üzemeltetett. Jól fejlődött a vegyipari együttműködés a szódagyártás területén is. Megegyezés született a villamosenergia-szállító rendszer összekapcsolására is, majd (húsz évvel később) újabb távvezeték kiépítésére és üzemeltetésére került sor.

A gazdaságorientált kapcsolatok erősödése idején sem veszített jelentőségéből a nemzetiségi kérdés szocialista megoldásának feladata. 1952-ben – a szovjet nemzetiségügyi tapasztalatokat is felhasználva – az új alkotmány Székelyföldön *Magyar Autonóm Tartomány* megszervezését irányozta elő. A következő évben, az új közigazgatási beosztással egyetemben, létrejött a Tartomány, amely 1960-tól megváltozott határok között Maros-Magyar Autonóm Tartomány néven működött tovább 1967 decemberében bekövetkezett felszámolásáig, amikor is megyei felosztást vezettek be Romániában.

1956-ban *Románia az elsők között nyújtott gazdasági és politikai segítséget* a szocializmus új útját, formáit s eszközeit kereső magyar vezetésnek és népnek.

Hosszú évek után, 1958 februárjában ismét *magyar párt- és kormányküldöttség* járt Romániában, *Kádár János vezetésével.* Ekkor újfent megerősítették, hogy a magyar fél szoros, baráti, jó kapcsolatokat kíván fenntartani szomszédjával, nacionalista, sovén indu-

latok nélkül, a békeszerződés maradéktalan tiszteletben tartásával. A tárgyalásokon a szervezettebb gazdasági együttműködés érdekében vegyes kormánybizottság létrehozásáról döntöttek.

Föllendült az *árucsereforgalom*, bár nagysága elmaradt a lehetőségektől; összértéke az 1950-es években 30–40 millió rubel volt évente, ez 1968-ig megduplázódott, s 1970-re csaknem 100 millió rubelre emelkedett. *Kulturális kapcsolataink* kereteit az évtized elején aláírt egyezmény szabta meg.

1966 januárjában *I. G. Maurer* miniszterelnök látogatott Budapestre. Egy évvel később *Nicolae Ceauşescu* vezetésével román pártküldöttség tartózkodott Magyarországon. E látogatások kedvezően hatottak kapcsolataink épülésére.

1969-ben *kishatárforgalmi* megállapodás, *vízügyi* együttműködési és növényvédelmi egyezmény született.

1972-ben, a majd negyedszázaddal korábban kötött *barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés újabb húsz évre szóló meghosszabbításának* aláírására magyar párt- és kormányküldöttség utazott Romániába. Ekkor megállapodás született az árucsereforgalom jelentős fejlesztéséről is. A küldöttség tiszteletére rendezett nagygyűlésen Kádár János arról is szólt, hogy „a nemzetek és a nemzetiségek boldogulását és reményteljes jövőjét csak a szocialista rendszer biztosítja végérvényesen".

Ezekben az években mindkét országban hivatalos fórumokon, tudományos konzultációkon, kétoldalú megbeszéléseken egyaránt hangsúlyosabban merültek fel a nemzetiségi kérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásai, kérdései.

A Románia Kommunista Pártja *XI. kongresszusán*, 1974-ben elfogadott *„Program"* kimondja: „Abból az igazságból kiindulva, hogy a jogegyenlőség mindenekelőtt az egész ország gazdasági-társadalmi fejlődési fokának emelésében tükröződik, a párt és a szocialista állam nagy figyelmet szentelt a termelőerők

minél ésszerűbb elhelyezésének a haza területén... a termelőerőknek az egész ország területén való feltartóztathatatlan fejlődésével mind jobb feltételek születnek nemzetiségi különbség nélkül minden állampolgár számára a társadalmi életben való érvényesüléséhez, a társadalom vezetésében való tevékeny részvételéhez."

Jóllehet *árucsere-forgalmunk* az 1970-es években dinamikusan fejlődött, a lehetőségeket a két ország mégsem használta ki. Szocialista partnereink sorában Románia csupán az ötödik, hazánk csak a hatodik volt a baráti ország szocialista külkereskedelmi felei között. Az elmaradás és hiány a termelési együttműködésben, közös vállalkozások létesítésében jelentkezett. 1976-ban Románia javaslatot terjesztett elő hosszú távú tudományos és műszaki egyezmény megkötésére. Kádár János és Nicolae Ceauşescu 1977-ben lezajlott találkozója s a következő évben kormányfői szinten folyt tárgyalások nyomán 1980-ban sor került az *egyezmény* aláírására. Gyors eredmény azonban nem mutatkozott: 1981–1982-ben kölcsönös kereskedelmi forgalmunk forintban mért értéke csökkent.

Kulturális kapcsolataink fejlesztését célozta az 1975-ben megkötött, három évre szóló munkaterv. Komoly lendületet adott ehhez az 1977-es felső szintű találkozó. Kádár János és Nicolae Ceauşescu *1977. június 15–16-án* találkozott *Debrecenben* és *Nagyváradon*. A tárgyalásokról kiadott közleményben „a felek megállapították, hogy a kulturális kapcsolatok kiszélesítése és továbbfejlesztése fontos szerepet tölt be a magyar és román nép barátságának erősítésében, a kölcsönös megismerés és bizalom elmélyítésében, a haladó történelmi hagyományok ápolásában."

„Megállapodás született arról, továbbra is bővítik együttműködésüket az ideológia, a kultúra, az oktatás, a tudomány és a művészet területén, a magyar–román barátság és együttműködés előmozdítása érdekében. Ebben a vonatkozásban a két fél értékelte

a magyar–román kulturális és történész vegyes bizottság tevékenységét is."

„Egyetértően úgy értékelték, hogy a Román Szocialista Köztársaságban élő magyar nemzetiség és a Magyar Népköztársaságban élő román nemzetiség létezése a történelem alakulásának, a sok évszázados szomszédságnak a következménye és a két ország baráti kapcsolatai fejlesztésének fontos tényezője."

„A nemzeti kérdés igazságos, marxista–leninista megoldása, a nemzetiségek jogegyenlőségének és sokoldalú fejlődésének biztosítása a két országban folyó szocialista építésnek, a népeink közötti barátság, a magyar–román kapcsolatok elmélyítésének lényeges eleme."

„Egyetértettek abban, hogy ez a megoldás megfelel a marxizmus–leninizmus szellemének és a nemzetiségi kisebbségek jogai érvényesítésére, védelmére vonatkozó, az ENSZ által elfogadott nemzetközi normáknak is."

„A nemzetiségek – az illető országok állampolgárai – problémáinak megoldása a két ország mindegyikének belső ügye és felelőssége. Ugyanakkor hangsúlyozták annak jelentőségét, hogy a két szomszédos állam nemzetiségei mind nagyobb mértékben töltsék be a híd szerepét a magyar és a román nép közötti közeledésben."

„Megállapították, hogy kölcsönös a készség és a szilárd elhatározás, hogy tovább erősítik a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Román Kommunista Párt, a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság együttműködését minden területen, s szorosabbra fűzik barátságukat népeik és a közös szocialista ügy javára."

A debreceni–nagyváradi találkozón döntés született arról is, hogy Debrecenben román, Kolozsvárott pedig magyar *főkonzulátust* létesítenek, továbbá a *turistaforgalom* számára kedvezően módosították a kishatárforgalom korábbi rendjét, kiterjesztették a sávot 20 km-re, s növelték az ott-tartózkodás időtar-

tamát. (Román részről 1984-ben beszüntették debreceni főkonzulátusuk működését.)

A turistaforgalom bővítésének lehetőségei roppant nagyok. Idegenforgalmunkban mégis jelentős ingadozások mutatkoztak az 1980-as években. Csak részben kereshetjük ennek okát a látogatók magánosoknál történő elszállásolását korlátozó romániai rendelkezésben. A szomszédos országba *szervezetten utazó* magyar állampolgárok száma az 1982-ben bekövetkezett erős csökkenés után, a következő évben már jelentős emelkedést mutatott (a Romániába szervezetten utazó magyar állampolgárok száma 39 947). Hasonló a növekedés a Romániába utazók összlétszámát tekintve is (680 000), bár ez még csak megközelíti az 1978-ban átlátogató magyar állampolgárok számát (683 000). A Romániából hozzánk utazók száma szintén csökkenő tendenciát mutat, s bár 1983-ban 483 000 vendéget fogadhattunk Romániából, ez még messze elmarad az 1979-ben érkezett 600 000 beutazó létszámától. (1986-ban a csökkenés jóval nagyobb mértékű.)

1986 tavaszán a romániai turizmus ügyeit intéző magas rangú küldöttség járt hazánkban. Tárgyalásaik során hangsúlyozták, hogy növelni kívánják a szervezett beutazási lehetőségeket.

●●●

A két ország kapcsolatában 1987 eddig eltelt hónapjai sem hoztak kedvező fordulatot. Sajnos nemcsak az idegenforgalom csökkent – ami egyben gyengítette a magyarok és romániai magyarok, sokszor vérrokonok, családok kapcsolatát –, de fokozatosan és nagymértékben beszűkültek a szellemi, a kulturális kapcsolatok is, a magyarországi sajtó és könyvkiadás termékei aligalig jutnak el a romániai magyar olvasókhoz. A magyar történészek tényértelmező állásfoglalásaira, tudományos értekezéseire — köztük a *kiemelkedő tudományos teljesítményt* jelentő „Erdély története" című

könyvre – magas szinten is indulatos válaszok fogalmazódtak meg Romániában. Ezek a magyar tudósoknak a hivatalos román szemlélettől eltérő vélekedései mögött területi igényeket, nacionalizmust, sovinizmust véltek felfedezni.

Az utóbbi időben a magyar politikai vezetés több ízben nyíltan kifejtette nézeteit kapcsolatainkról, érdekeltségünket együttműködésünkben. A lényeget azonban Dr. Petru Groza már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta: „Ez a két nép, a magyar és a román nép, csakis a tiszta demokrácia útján találhat magára. A demokráciának mindkét országban belülről való kiépítése, intézményesítése, megszilárdítása biztosíthatja a két nép egymásra utalását. Ki kell irtani a lelkekből a sovinizmus hínárját. Gyomlálnunk kell az ellentéteket, nem szabad újabb konfliktust csinálni, mert mindkét nép akarata ellen való, hisz a dolgozó nép akarata nem más, mint békében együttmunkálkodni az egész Dunavölgye javára."

Likinói munkások, akik részt vettek üzemük államosításában. A transzparens az üzemek és gyárak államosítását élteti. 1917. december

Lovassy Tamás, Szentesi György

JELENTŐS LÉPÉSEK A NEMZETKÖZI BIZTONSÁG MEGERŐSÍTÉSÉNEK ÚTJÁN

Sevardnadze szovjet és Shultz amerikai külügyminiszter washingtoni tárgyalásai eredményeként 1987. szeptember 18-án hozták nyilvánosságra *a Szovjetunió és az Egyesült Államok elvi megállapodását* az összes tulajdonukat képező szárazföldi telepítésű közepes hatótávolságú (1000–5500 km) rakéta és robotrepülőgép, valamint az 500–1000 kilométer közötti hatótávolságú, úgynevezett *megnövelt hatótávolságú hadműveleti-harcászati rakéta maradéktalan felszámolásáról.*

A megállapodások jelentősége

Október 30-án újabb jelentős lépés történt: megszületett a megegyezés a szovjet–amerikai csúcstalálkozóban, Mihail Gorbacsov decemberi washingtoni látogatásában s ott az említett rakétafelszámolási szerződés aláírásában, továbbá a két országot érintő globális, regionális és kétoldalú kapcsolatok áttekintésében. Előirányozták Ronald Reagan 1988 első felében lezajló moszkvai látogatását is, amely a hadászati támadófegyverek csökkentéséről szóló egyezmény aláírásával végződhet. A megállapodások továbbfejlesztik a két nagyhatalom kapcsolatait: pozitívan befolyásolhatják a kétoldalú funkcionális viszony további bővülését, kedve-

zően hathatnak a regionális konfliktusokról és a humanitárius kérdésekről folytatott párbeszédre. A legnagyobb lehetőség azonban abban rejlik, hogy az áttörés szilárd alapokat teremthet a fegyverzetkorlátozási folyamat továbbvitelére, és elősegítheti a két nagyhatalom kölcsönös bizalmatlanságának mérséklődését. Mindezek elengedhetetlen feltételei a fegyverzetkorlátozási folyamat további kibontakoztatásának: a hadászati atomeszközök csökkentésének, a fegyverkezési verseny visszaszorításának és a világűrre való kiterjesztése megakadályozásának, a vegyifegyverek világméretű betiltásának, a harcászati atomfegyverek felszámolásának, valamint a fegyveres erők és a hagyományos fegyverzetek alacsonyabb szintje kialakításának.

A szovjet–amerikai megállapodások különlegesen fontos mérföldkövet jelentenek az atomfegyverek leszerelésének, csökkentésének folyamatában. A megállapodások nyomán létrejövő egyezmény *az első* olyan atomfegyver-csökkentési szerződés, amely nemcsak korlátozza, befagyasztja vagy éppen ellenőrzi bizonyos atomfegyver-kategóriák állományát, hanem *konkrét csökkentést* eredményez, teljesen megszüntetve két, nem lebecsülendő veszélyességű rakéta-atomfegyver csoportot.

A megállapodás jelentőségét fokozza, hogy a megszüntetendő két atomfegyvercsoportba tartozó fegyvereknek csak igen kis hányada tartozik az egyébként is kiselejtezendő eszközök közé, a döntően nagyobb hányadot hosszú évekig, néhány típust évtizednél is hosszabb ideig szolgálatban lehetne tartani, sőt olyan típusok is akadnak közöttük, amelyeknek telepítése csak az elmúlt két-három évben kezdődött meg.

A mennyiségi csökkentést azonban *túlértékelni sem szabad.* A megegyezés konkrét hadászati vonatkozásait illetően ugyanis megállapítható, hogy az a két nagyhatalom között kialakult globális erőviszonyokat sem mennyiségi, sem minőségi vonatkozásaiban döntően nem változtatja meg, hiszen a szovjet–amerikai

1. táblázat

A szovjet–amerikai kettős nullamegoldású egyezmény szerint felszámolandó fegyverrendszerek főbb jellemzői

	Szovjetunió				Egyesült Államok		
	közepes hatótávolságú		hadműveleti–harcászati		közepes hatótávolságú		hadműveleti–harcászati
	SS–4	SS–20	SS–12	SS–22	Pershing–2	GLCM	Pershing–1/A*
Starttömeg (tonna)	28	12	7		7,2	1,443	4,66
Hossz (méter)	22,4	10,6	11,25		10	6,4	10,5
Átmérő (méter)	1,65	1,4	1		1	0,533	1
Legnagyobb hatótávolság (kilométer)	2000	4600	800	900	1800	2500	740
Atomtöltet							
– száma	1	3	1		1	1	1
– hatóereje (kilotonna)	1000	3×150	500–800		5–50	200	60–400
Rendszeresítés éve	1959	1977	1967	1985	1983	1983	1964

2. táblázat

A szovjet–amerikai kettős nullamegoldású egyezmény értelmében felszámolandó fegyverrendszerek indítóberendezéseinek és az egyszeri indítással célbajuttatható atomtölteteknek a mennyisége

Szovjetunió						Egyesült Államok						
közepes hatótávolságú		hadműveleti–harcászati		összesen		közepes hatótávolságú		hadműveleti–harcászati		összesen		
indító	atomtöltet	indító	atomtöltet	indító	atomtöltet	indító	atomtöltet	indító	atomtöltet	indító	atomtöltet	fegyvertípus
SS–4 kb. 80						108	108					Pershing–2
SS–20 kb. 400	kb. 1200					464	464					GLCM
SS–12/22		130	130					72	72			Pershing–1/A*
				kb. 610	kb. 1410					644	644	

* Az NSZK tulajdonában lévő Pershing–1/A rakétákat és az e rakétáknak az Egyesült Államok tulajdonában lévő atomtölteteit nem az elvi megállapodás szerinti egyezmény értelmében, hanem annak megkötése és végrehajtása nyomán számolják fel.

atomfegyver-állománynak mindössze 3,5–4 százalékára terjed ki.

A „kettős nullamegoldásnak" nevezett szovjet–amerikai egyezmény az említett két kategóriába tartozó rakétákon kívül természetesen az általuk célba juttatandó, más szóval a náluk rendszeresített atomtöltetekre is vonatkozik. Felszámolják ezenkívül e fegyverrendszerek földi berendezéseinek azon egységeit, melyek a felszámolandó hordozóeszközök és atomtöltetek ellenőrzésére, indításhoz való előkészítésére és indítására szolgálnak. (Nyilvánvalóan mellőzik a rakétarendszerek földi berendezései azon egységeinek felhasználását, melyek általános rendeltetésűek, más célra is alkalmazhatók.)

A fegyverrendszerek legfontosabb felszámolandó egysége az indítóberendezés, hiszen ezek szétszerelése esetén az esetleg megmaradó rakéták is bevethetetlenné válnak.

A felszámolásra kerülő atomeszközök

A megállapodás idején a felszámolandó rakéta- és robotrepülőgép-típusok főbb jellemzőit az 1. táblázat, a felszámolandó fegyverrendszerek mennyiségi adatait pedig a 2. táblázat tartalmazza. Az 1. táblázatba foglalt fegyverrendszerek ismertetését a következőkkel célszerű kiegészíteni.

A *szovjet fegyverrendszerek* közül az *SS–4* elavult, föld alatti silóból induló típus, indításához több óra előkészítési munkálatokat kell elvégezni. Töltetének nagy hatóereje pontatlanságával magyarázható. Az eredetileg sokkal nagyobb állományból megmaradt példányok a Szovjetunió európai részén helyezkednek el.

Az ugyancsak szovjet *SS–20* korszerűnek számító rakéta, fejrésze három, külön célrairányítható töltetet tartalmaz. Szovjet adatok szerint 243 indítóberendezést a Szovjetunió európai részére, a többit Szovjet-

Ázsiába telepítették. Indítóberendezése gumikerekes járműre van ráépítve.

Az *SS–12* régebbi, az *SS–22* újabb fegyverrendszer, az összmennyiségen belüli aránya nem ismert. Indítóberendezése gumikerekes járműre van ráépítve. E fegyverrendszerek nagyobb hányada a Szovjetunió európai területén települ, kisebb hányadát 1984-től előretelepítették az NDK-ba és Csehszlovákiába, az új amerikai közepes hatótávolságú atomfegyverek nyugat-európai telepítésének megkezdésére tett szovjet válaszintézkedések keretében.

Az amerikai Pershing–2 rakéta a fejrészében lévő pótirányító-rendszeréből következően napjaink legpontosabb rakétája. Indítóberendezését gumikerekes utánfutóra építették rá. Az összes példányt az NSZK-ban telepítették.

A *GLCM* robotrepülőgép lassú, de igen pontos, újszerű irányítású, a célt terepkövető repülésben alacsonyan megközelítő, nehezen felderíthető, pilóta nélküli repülőgép. Indítóberendezése nyerges utánfutóra szerelt, négy robotrepülőgép irányítására szolgáló szerkezet. A tervezett összmennyiség felénél mind ez ideig csak alig valamivel többet telepítettek, az NSZK-ban, Angliában, Olaszországban, Belgiumban és Hollandiában.

A *Pershing–1/A* elavulófélben lévő kettős tulajdonú fegyverrendszer. Az összes mennyiséget az NSZK légierő tartja szolgálatában. Leszerelésükre a szovjet–amerikai egyezmény megkötése és végrehajtása nyomán kerül sor.

A közös politikai akarat kialakításának jelentősége

Vitathatatlan, hogy *a két nagyhatalom nagy utat tett meg* a közepes hatótávolságú és a megnövelt hatótávolságú hadműveleti-harcászati atomfegyverek felszámolásáról kötött megállapodásig és a csúcstalálkozóig. Ebben *meghatározó szerepe volt a Szovjetunió rugalmas,*

az SZKP XXVII. kongresszusának és a szovjet kormány 1986. január 15-i leszerelési programjának útmutatásai alapján kialakított *tárgyalási pozíciójának*, amelynek során konkrét eredményekre, fegyverzetkorlátozási megállapodásokra törekedett.

Az SZKP XXVII. kongresszusa újszerűen közelítette meg napjaink nemzetközi viszonyrendszerének alapvető biztonsági vonatkozásait. A kongresszus leszögezte, hogy az atomkorban a biztonságot katonai eszközökkel már nem lehet szavatolni, az új helyzetben a politikai eszközök elsődlegességét kell elfogadni. Rámutatott, hogy a nukleáris korban a biztonságot nem lehet egymás ellenére erősíteni, a globális egyensúly fenntartásához szükséges hadászati stabilitást csak a felek magas szintű politikai dialógusának és sokoldalú együttműködésének erősítésével lehet biztosítani. Mindezekre tekintettel a kongresszus *átfogó* biztonságpolitikai megközelítésében a katonai, a politikai, a gazdasági és a humanitárius területek egymástól elválaszthatatlan, szoros kölcsönhatása érvényesül, ami az azóta eltelt időszakban a szovjet külpolitika gyakorlatává is vált. Az 1986. január 15-i, átfogó *leszerelési program* felvázolta az atomfegyverektől mentes világ kialakításához vezető konkrét program lehetőségét, amely által egyúttal szükségtelenné válnának a világűrbe telepített úgynevezett „védelmi eszközök", azaz az űrfegyverkezés keretébe tartozó erőfeszítések. Az 1985 novemberében megtartott genfi csúcstalálkozót követő nemzetközi sajtókonferencián az SZKP főtitkára hangsúlyozottan szólt arról, hogy az új biztonságpolitika alapján a Szovjetunió nem követel az Egyesült Államokénál nagyobb biztonságot, ámde érthető okokból kisebbet sem fogadhat el magára nézve. Mindezek az elvi tételek a tárgyalások folyamán váltak egységes rendszerré.

Mihail Gorbacsov 1985 októberében, a francia Nemzetgyűlésben elmondott beszédében megállapította, hogy a „nemzetközi biztonságot csak a békés egymás mellett élés, a feszültség csökkentése, a lesze-

relés útján lehet elérni". Ugyanakkor azt is kifejtette, hogy „hosszú és nehéz út ez... s mint minden út, ez is az első lépéssel kezdődik, melyet gyakran különösen nehéz megtenni". Valóban, két évnél is hosszabb idő kellett ennek az első, igen jelentős lépésnek a megtételéhez, melyet reményeink szerint újabb s nem kevésbé fontos lépések követnek. S ennek a hosszú és sokszor küzdelmes útnak a során a Szovjetunió a genfi és reykjavíki csúcstalálkozók szellemében *számos nagy jelentőségű lépést* tett a fegyverzetkorlátozási folyamat előbbrevitele érdekében. Hozzájárult, hogy az angol és a francia nukleáris eszközöket ne vonják be a tervezett megállapodás kereteibe. A reykjavíki csúcstalálkozót követően a Szovjetunió készséget mutatott az ott kialakított csomagterv felbontására, hogy ezzel is felgyorsítsa a megegyezés elérését. 1987 júliusában a Merdeka című indonéz napilap kiadójának és főszerkesztőjének adott nyilatkozatában az SZKP főtitkára bejelentette, hogy a Szovjetunió kész leszerelni ázsiai területén az összes közepes hatótávolságú rakétát, vagyis elállt attól, hogy megtartsa az ezekre a rakétákra felszerelhető száz nukleáris robbanótöltetet. A Szovjetunió a fegyverzetkorlátozási folyamat előmozdítása melletti elkötelezettségét azzal is kifejezésre juttatta, hogy a kettős nullamegoldás elfogadása keretében kész saját indítóeszközeinek és robbanótölteteinek nagyobb arányú megsemmisítésére.

A szovjet–amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások eddigi tapasztalatai megerősítik, hogy a leszerelés kizárólag *az egyenlő biztonság alapján* valósítható meg: minden ennek ellentmondó megoldási kísérlet a nemzetközi kapcsolatokban a bizalom és a stabilitás csökkenéséhez vezethet.

Mérföldkő a nukleáris leszerelés útján

A kettős nullamegoldást kimondó szovjet–amerikai egyezmény megkötésének és végrehajtásának *legfontosabb következménye* lehet, hogy javul a nemzetközi

légkör, erősödik a bizalom, s mindez jó hatással lehet a többi leszerelési fórum munkájára. A megállapodások mindenképpen kedvezően befolyásolják a két nagyhatalom közötti viszonyt, erősítik a fegyverzetkorlátozási folyamat továbbfejlesztésének esélyeit, s pozitívan érintik a regionális konfliktusokról és a humanitárius kérdésekről folytatott megbeszélések eredményességét. Mindez általában véve kedvező hatást gyakorolhat az európai politikai, gazdasági-kereskedelmi és kulturális-humanitárius együttműködés fejlesztésére is.

Bár a megállapodás elsősorban Európában teremt minőségileg új, kedvező helyzetet az atomfegyverek két teljes kategóriájának felszámolásával, elmondható, hogy a megállapodás jelentősége *az európai biztonságon túlmutató,* s mérföldkövet jelenthet a nukleáris leszerelés egésze szempontjából.

A hadászati stabilitást erősítő *jelentős lépésnek* a hadászati atomeszközök csökkentésének megkezdésében, az űrfegyverek telepítése megakadályozásában, a vegyifegyverek világméretű felszámolásában való megállapodás, valamint a nukleáris kísérletek betiltása és az ABM-szerződés megszilárdítása terén tett továbblépés tekinthető. Az ezeknek az eredményeknek az elérésére irányuló tárgyalásokra – éppen a szovjet–amerikai megállapodások eredményeként is – a korábbiaknál lényegesen kedvezőbb körülmények és nemzetközi feltételek között kerülhet sor.

G. Márkus György

A ZÖLD MOZGALMAK

A hetvenes évek közepe óta a kapitalizmuson belül számos változás történt; átrendeződtek folyamatok, módosultak erőviszonyok. Új technológiák – mint a mikroelektronika, robottechnika, biotechnológia – kerülnek szembe hagyományos termelési módszerekkel és ágazatokkal, új szakmák jelennek meg, meglevő foglalkozások közül egyesek fel-, mások leértékelődnek. Kudarcot vallanak megszokott gazdaságirányítási módszerek, s a keményebb versenyfeltételek mellett egyre nagyobbak a modernizáció társadalmi költségei. A legújabb technológiai vívmányokra támaszkodó tőke offenzívájának jegyében kiéleződik a politikai jobb- és baloldal küzdelme, ugyanakkor számosan, úgymond, „megcsömörlenek a politikától". Széttöredeznek, fragmentálódnak az érdekviszonyok, és bomlóban van az a „reformista konszenzus", amely a legfejlettebb tőkés országok többségében mintegy negyedszázados gazdasági prosperitás bázisán egyfajta osztálykompromisszumot lett volna hivatva garantálni.

A társadalmi küzdelmek éleződésével párhuzamosan egy új politikai erő színrelépése bonyolítja az erőviszonyok alakulását. Nemcsak megjelentek, de mintegy betörtek, berobbantak a politikai arénába a Zöldek. Befolyásuk három úton érvényesül: tömegeket mozgósító, parlamenten kívüli mozgalomként, a vá-

lasztásokon is fellépő önálló pártként, valamint a „hagyományos" pártok programjaira, stratégiájára és belső irányzataira ható, esetenként azokat megosztó ideológiaként. A szokásos „bal–jobb" skálán való elhelyezkedésük nem egyértelmű. A szakszervezetek és a munkáspártok oldaláról sokan romantikus kispolgároknak, a konzervatív és liberális pártok oldaláról általában lázadóknak, zavart keltő utópistáknak bélyegzik a zöldeket. Vannak viszont olyanok, akik úgy vélik, hogy elsősorban a Zöldektől, illetve a Zöldek felé való nyitás révén várható a pártrendszer megújulása.

■■■

A Zöldek – ahogy ezt a következőkben az NSZK-beli párt és mozgalom példáján bemutatjuk – *új és sajátos politikai-ideológiai erőt* jelentenek, vagy legalábbis jelenthetnek bizonyos társadalmi ellentmondások megoldása, a politikai élet megújítása tekintetében.

Átfogó és egységes „zöld ideológiáról" ugyan nem beszélhetünk, de kirajzolódik egy sajátos orientáció, amelynek meghatározó témája *a technika, a gazdasági növekedés és a bürokrácia kritikája.* Az iparosodás, az urbanizáció, a társadalomszervezés és az emberi kapcsolatok kialakult modelljei és pusztító–önpusztító formái az emberi élet természetes alapjait veszélyeztetik – állítják a zöldek. Alapvető problémájuk az, amit *J. Habermas* nyugatnémet szociológus az „életvilág gyarmatosításának" nevez. Ez egyrészt a természeti környezet tönkretételében, másrészt az emberek életformájának torzulásaiban ölt testet. A természet kizsákmányolása és az ember kizsákmányolása egymástól elválaszthatatlan – állítják. Azt hangoztatják, hogy a technológia és a tudomány emberellenes orientációjának végletességét az atomhalál kézzelfogható veszélye példázza, részben a fegyverkezés és az elrettentés politikája, részben az atomerőművek, az atomenergia előállítása és alkalmazása révén.

Ezért az ipari társadalmakat radikálisan kritizálják, kettős leszerelést követelve: *ipari és katonai leszerelést,* amit összekötnek a „harmadik világ" nyomorának problémájával. *Petra Kelly,* a Zöldek egyik ismert nyugatnémet képviselője cselekvésük elveit így foglalta össze: „Az emberiségnek összesen három, a létezését fenyegető káros fejleményt kell elhárítania: 1. Azonnal le kell állítania a fegyverkezést, akár fel- vagy utánfegyverkezésről legyen szó, és meg kell tanulnia a leszerelést. 2. Békét kell kötnie a természettel, és életszükségleteit az ökológiai feltételek keretei között kell kielégítenie. 3. Fel kell tartóztatnia az élelmiszerek újraelosztása révén az éhhalál terjedését."

■■■

A Zöldek mint párt megalakulását az *„új társadalmi mozgalmak"* készítették elő. Már maga az elnevezés is elhatárolódást fejez ki a munkásmozgalomtól és hagyományos szubjektumától, az ipari munkásságtól, valamint annak szervezeti formáitól: a szakszervezetektől és a munkáspártoktól, továbbá hagyományos problémáiktól, a kizsákmányolás, az elosztás és a munkakörülmények középpontba állításától.

Az „új társadalmi mozgalmak" *heterogén csoportosulások laza hálózatából* álltak. Ezen belül egy-egy kezdeményezés, egy-egy irányzat más és más problémákra, területekre specializálódott.

Első helyen az *ellenkultúrákat,* az ún. *alternatív projekteket* említjük, azokat az élet-, lakó és tevékenységi közösségeket, amelyeket a „kiszállók" alapítottak. Ők az 1968-as tiltakozó, anarchisztikus, parlamenten kívüli ellenzék nemzedékéhez tartoztak, amely a hetvenes évek közepére már reménytelennek látta a frontális támadást a fennálló tőkés rendszer ellen. E célból új típusú szövetkezeteket, kisebb kollektívákat hoztak létre. (Legtöbbjük – mintegy háromnegyedük – a szolgáltatásokra specializálódott, s 1984-ben az NSZK-ban 100 000-re tették a mintegy 14 000 alter-

natív projektben részt vevők és több mint egymillióra a velük szimpatizálók számát.) Kézműves üzemeket; kiskocsmákat, vendéglőket; vegyileg nem szennyezett élelmiszereket termelő és forgalmazó kooperatívákat; terápiás, pszichoterápiás, gyermeknevelő, színjátszó, művészeti csoportokat; önsegélyező, önellátó csoportokat, szabadegyetemeket alapítottak. Ide tartoztak a házfoglalók és más politikai csoportok, így a „harmadik világ" segélyezésére összeállt közösségek, a katonai szolgálatot megtagadó pacifisták, de ide sorolhatók egyes vallási jellegű szekták is.

Ezzel egy időben bontakoztak ki az *állampolgári kezdeményezések* mint erőszakmentes *engedetlenségi akciók*, amelyeket például nagyobb ipari létesítmények, autópályák, repülőterek, kifutópályák, a lakó- és élettér „bebetonozása" stb. ellen szerveztek a közvetlenül érintettek. (Ennek formái voltak: tüntetések, építkezési helyek elfoglalása, adómegtagadás, aláírásgyűjtés, valamint polgári elégedetlenségi akciók.) Az állampolgári kezdeményezések közül a „legforróbbnak" az *atomerő-ellenes,* a radioaktív hulladék tárolása elleni tiltakozások bizonyultak. Természetesen kapcsolódott össze az atomenergia békés felhasználását az élővilág fenyegetéseként elutasító tiltakozás az időnként százezreket is megmozgató, a lakosság többségének együttérzésére támaszkodó *békemozgalommal,* amely az amerikai rakéták európai telepítése ellen, illetve a nukleáris leszerelésért bontakozott ki.

Az alternatív projektek, az állampolgári kezdeményezések és a békemozgalom köreiben a hivatalos szervek represszió és az ellenséges közhangulatot szító propaganda gyorsította meg helyzetük közös voltának, céljaik rokonságának felismerését. Ez először a laza csoportosulásokat *koordináló bizottságok* alakításához vezetett, majd *pártalakítási kísérletekhez* helyi, tartományi és szövetségi szinten; sőt a nyugati országokat tömörítő Európai Parlament keretében *regionális frakciójuk* is alakult.

1980 elején alakultak a zöldek *szövetségi párttá.*

Néhány hónap múlva a párton belül már küzdelmet vívtak a konzervatív és a határozottan antikapitalista erők, s ez az előbbiek kiszorulásához vezetett.

Dokumentumaikban a nyugatnémet zöldek *négy alapérték* mellett kötelezik el magukat.

1. *Ökológia.* Az ember és környezete a természet része; „az ipari rendszer saját alapjait falja fel". „A gazdaság nő, és vele együtt nőnek a negatív következmények." Az ipari társadalom átépítése nemcsak egyes ágazatok (például: atomipar és személygépkocsi-gyártás) leépítését, egyáltalán a nagyipar decentralizálását és új, környezetkímélő ágazatok, szolgáltatások kiépítését jelenti, hanem az életmód megváltoztatását, tehát önmagunk, szükségleteink átalakítását is feltételezi.

2. *Szociális irányultság.* A zöldek a munka és a munkamegosztás elidegenedettségének megszüntetéséért szállnak síkra, azért, hogy „a munkát ismét a dolgozók sajátíthassák el". A gazdaságpolitikában drasztikus munkaidő-csökkentést követelnek a munkanélküliség megszüntetésére. A szociálpolitikában munkaviszonytól független alapellátás bevezetését, valamint decentralizációt tűznek ki célul.

3. A *„bázisdemokrácia"* elvét önmagukra mint politikai szerveződésre is vonatkoztatják: antipárt jellegű pártjukra, amelyben a mozgalmi jelleg dominál, és amelyben biztosítékokat építenek ki a hierarchikus viszonyok kialakulása ellen. Ezen az elven a társadalmi, gazdasági élet alulról jövő szerveződését, a termelő és szolgáltató egységekben, lakóközösségekben megvalósítandó önigazgatást értik, centralizált apparátusok leépítését, illetve teljes demokratizálását.

4. *Erőszakmentesség.* Ez az értékorientáció meghatározza saját társadalomalakító szerepüket, abban az értelemben is, hogy a rendszerrel radikálisan szemben-

álló, de nem forradalmi erőnek tekintik magukat. Humánus célok jegyében, humánus eszközökkel működő társadalmat kívánnak. A békepolitika hívei; határozottan szemben állnak a hatalmi tömbökkel, ami az NSZK esetében a NATO-ellenességet, Amerika-ellenességet és konstruktív német–német párbeszéd és kapcsolatok szorgalmazását jelenti. Ehhez kapcsolódik a „harmadik világ" iránti szolidaritásuk.

■■■

Nyilvánvaló, hogy a Zöldek alapvetően a baloldalhoz számíthatók, és egyes kérdésekben a szocialista erők szövetségesei is. A hagyományos baloldallal szemben a munkásmozgalmat csak a haladó erők egyikének tekintik. Elhatárolják magukat a szocialista országoktól, a kommunista mozgalomtól, de a szociáldemokrata reformizmustól is.

A Zöldeket a hagyományos pártoktól az is megkülönbözteti, hogy az utóbbiak politikáját elsősorban a társadalmi-gazdasági struktúra által meghatározott *osztály- és rétegérdekek* vezetik; a Zöldek viszont egyrészt megpróbálnak „osztályon kívül", csak az emberiség összérdekeire tekintve politizálni, másrészt mikrokörnyezetekhez, szociális-kulturális miliőhöz (például fiatal munkanélküliekhez, vendégmunkásokhoz, a társadalomba be nem illeszkedő kisebbségekhez) szólnak.

A hatvanas évek végén tiltakozó, ellenkulturális mozgalmak jelezték először azt, ami a *Zöldek tömeghatása* révén folytatódott. A nemzedékek váltása *a szükségletek, igények, értékek „csendes forradalmával"* járt együtt. A háború és a közvetlenül azt követő évek anyagi és egzisztenciális nélkülözései között felnövekvő nemzedékekkel szemben, amelyek számára az anyagi szükségletek kielégítése, a stabilitás, a rend és a kiszámíthatóság értékei voltak a meghatározók, a viszonylagos jólét körülményei között felnövekvők egy része számára az egyéni önmegvalósítás és kiskö-

zösségekhez (mint „gyökerekhez") való kötődés vált különösen fontossá.

A szociális-kulturális irányultság, az egyéni autonómia követelése a Zöldeknél azt tükrözi, hogy valójában a mozgalom meghatározó erejét, hordozóját a tömegréteggé vált *értelmiség* (azon belül is főleg a humán, illetve szociális foglalkozású értelmiség) képviseli, széles társadalmi bázisát pedig *a társadalom peremén élő rétegek,* valamint az ipari civilizáció káros következményei (szennyeződés, zsúfoltság, stressz stb.) által *közvetlenül érintettek* adják.

A Zöldek feltehetően a társadalom egy tartósnak ígérkező konfliktusvonalára „épülnek rá", arra az ellentmondásra, amelynek *egyik oldala* a mezőgazdaságon és iparon kívüli tevékenységek és foglalkozások (a tág értelemben vett szolgáltatószféra, informatika, nevelés, szociálpolitika stb.) súlyának növekedése, *másik oldala* pedig a hagyományos ipari modell továbbélését kísérő, káros jelenségek (környezetszennyezés, az emberi kapcsolatok minőségének romlása). Ebben az értelemben beszélnek úgy a Zöldekről, mint az iparon túli civilizáció vagy a „posztindusztriális baloldal" mozgalmáról.

A *„posztindusztriális baloldal"* jelentkezése természetesen ellentmondásos, sőt konfliktusos folyamat. Kétségtelen, hogy a Zöldek mozgalma kitágította a tőkés országokban a társadalmi haladás erőinek perspektíváit, gazdagította céljaikat, színesítette és élénkítette a politizálás formáit és témáit. Bár bizonyára sikerült eddig apolitikus egyéneket és csoportokat is bevonni a leszerelésért, a globális problémák megoldásáért, a tőkeviszony korlátozásáért folytatott társadalmi küzdelmekbe, tény, hogy *tömegbázisukat,* befolyásukat leginkább *más baloldali, szocialista erők rovására* gyarapítják.

A Zöldek eszméi nem tisztelnek párt- és szervezethatárokat, s a szakszervezetekbe, a szociáldemokrata és a kommunista pártokba való behatolásukkal megosztják azokat. Mind a Zöldek és az általuk „hagyo-

mányosnak" nevezett politikai baloldal között, mind az utóbbin belül heves bírálatok és támadások hangzanak el: az egyik fél a bürokrácia, a megcsontosodottság, a konzervativizmus, a másik fél az utópia, a kispolgáriság, a kaotikusság vádjával érvel.

A helyzetet nehezíti hogy a tőke az offenzív és agresszív liberális-konzervatív ideológia jegyében többékevésbé tömöríteni tudja a jobboldalt, illetve társadalmi bázisát, a baloldalon viszont – a népfrontpolitika megteremtésére irányuló törekvések ellenére is – jelenleg sok helyütt érvényesül még a kölcsönös bizalmatlanság és vádaskodás.

A Zöldek mozgalma természetesen *maga is megosztott,* ami következik heterogén összetételéből, plurális szervezeti elveiből. Vannak liberális – a magántulajdonnak és a piacnak nagyobb szerepet szánó – zöldek, és vannak radikálisak, az antikapitalista, a marxizmus ideológiájához sokban kötődők. És vannak a zöldek között a szociáldemokratákkal való kompromisszumos együttműködést elutasító, az utóbbi időben egyre agresszívebben fellépő „fundamentalisták" és a szociáldemokratákkal való együttműködésre hajlandó reálpolitikusok. A szociáldemokráciában is élesen vitatkozik egymással a „zöld" eszmékkel és magával a mozgalommal is szimpatizáló „modernista" és a zöldeket elítélő, „hagyományos" szárny.

Az egyes pártok, mozgalmak közötti, illetve azokon belüli viták nem egyszerűen „hitviták", hanem komoly tétjük is van. Az átrendeződő érdekviszonyok léthelyzetük szerint állítanak szembe vagy egymás mellé bizonyos társadalmi csoportokat.

■■■

A zöldeket számos vonatkozásban lehet (és kell) bírálni. Ideológiájukat *illúziók és előítéletek,* túlzások és meggondolatlanságok, következetlenségek, kiforratlanság is jellemzik. A tényleges társadalmi folyamatok elemzésének fogyatékosságainál is lényegesebb,

hogy hiányzik náluk a konzisztens, logikus politikai program, stratégia. Nem egy kommunista és szociáldemokrata a zöldek felé való nyitástól a hagyományos bázis elvesztését, vagy legalábbis szűkülését félti.

Az 1987-es szövetségi választás az NSZK-ban és az SPD választási stratégiájának jellege sokakat meggyőzött arról, hogy *a hagyományos baloldal erői egyre kevésbé törhetnek előre a Zöldektől való merev elhatárolódás jegyében.* Ha a hagyományos szociáldemokrácia az NSZK-ban nem akarja egy tisztes szinten stagnáló ellenzék szerepébe bezárni magát, a „zöld kihívást" nem tudja elhárítani azzal, hogy programjába „ökológiai korrekciókat" épít be – olvashatjuk a szemrehányást a reálpolitikus zöldek, illetve az önkritikát egyre több szociáldemokrata politikus részéről.

A modernizáció és a demokratizálás útján haladó szocialista társadalmakban is van min elgondolkozni a zöldek által felszínre hozott kérdésfelvetések némelyikén.

Munkások jelentkezése a Vörös Hadseregbe. 1918

Balázs József

A HÁROM TŐKÉS ERŐKÖZPONT GAZDASÁGI VISZONYA

A három tőkés erőközpontnak – az Egyesült Államoknak, Nyugat-Európának és Japánnak – sajátos szerepe van a világpolitikában és a tőkés világrendszeren belül. A világ bruttó össztermékének valamivel több mint felét adják; a világpolitikában a szocialista közösség mellett meghatározó szerepet játszanak. Közöttük több nukleáris katonai hatalom található, s hatalmas erőt képviselnek a hagyományos fegyverek tekintetében is. Egyetemes jelentősége van annak, hogy különböző szinteken olyan teljesítményeket tudnak felmutatni, ami az egész tőkés világrendszer szempontjából meghatározó jelentőségű, és a szocialista világrendszerre is komoly hatást gyakorol.

E három erőközpont kísérletet tesz a tőkés társadalom megújítására, a megváltozott nemzetközi és belső körülményekhez való alkalmazkodásra; a gazdaságban olyan technikai, technológiai modernizációt hajt végre – valamelyest eltérő színvonalon –, amely mintegy a XXI. század előkészítése s egyben komoly kihívás a szocialista világrendszer gazdaságával szemben. Ennek az új ipari forradalomnak (a termelőerők forradalmának) mély ellentmondása az, hogy jelentős mértékben neokonzervatív társadalompolitikai vezérlés alatt zajlik. Feltehető, hogy ennek lesznek még (már jelenleg is vannak) olyan negatív belső társa-

dalmi következményei – például tömeges munkanélküliség stb. –, amelyek miatt nem csak áldásnak tűnik a tudományos-technikai forradalom legújabb szakasza. A három tőkés erőcentrum az egyenlőtlen fejlődés ellenére létre tudta hozni azokat az intézményesített együttműködési formákat, amelyek ugyan nem tökéletesek, de egyrészt fenntartják a legfejlettebb tőkés szövetségi rendszert, másrészt valamilyen formában és szinten megőrzik az amerikai hegemóniát, befolyást, miközben az egyenjogú partnerség látszatát is keltik.

A Magyar Népköztársaság politikai, diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat tart fenn a három tőkés erőközpont valamennyi országával. Ezért sem közömbös számunkra, hogy milyen irányba tart, és milyen módon működik a fejlett tőkés világnak ez a szövetségi rendszere. A nemzetközi feszültség mérséklése, az enyhülés eredményeinek megőrzése és továbbfejlesztése, a gazdasági, műszaki-tudományos, kulturális és más kapcsolatokban rejlő előnyök kiaknázása érdekében a párbeszéd fenntartására, az együttműködés folytatására törekszünk. (A magyar ipar modernizációjához szükséges eszközök egy részét egyelőre ezekből az országokból tudjuk – az ismert nehézségek árán – megszerezni.) Kapcsolatainkat az egyenjogúság, a kölcsönös előnyök alapján, a közös érdekek figyelembevételével folytatjuk, alakítjuk.

A három tőkés erőközpont viszonyában egyszerre van jelen az érdekazonosság és az érdekellentét, a rejtett és nyílt konfliktusok, valamint az érdekegyeztetés intézményesített, sokcsatornás rendszere, amely formáját tekintve, elsősorban politikai viszonyként jelenik meg, tartalmilag pedig mindent felölel, ami a nemzetközi érintkezéshez tartozik.

A három tőkés erőcentrum között teljes az egyetértés abban, hogy a világkapitalizmus történelmi jövőjét minden eszközzel biztosítani kell. Felfogásuk szerint a történelmi fejlődésnek nem lehet alternatí-

vája a szocializmus. Ezen az egyetértésen belül azonban sok kérdésben vannak politikai viták.

Nyugat-Európa gazdasága

A három tőkés erőközpontban él a Föld lakosságának 13 százaléka, de itt termelik meg a világon előállított javak és szolgáltatások mintegy 55 százalékát. Az egyenlőtlen fejlődés tendenciája világosan kirajzolódik a gazdaságban. Nyugat-Európa és Japán gazdasága 1960 és 1980 között gyorsabban fejlődött, mint az amerikai gazdaság. Ebben az időszakban a tőkés világ által előállított bruttó termelési értékben az amerikai részesedés 53 százalékról 35 százalékra csökkent. Az amerikai ipar termelékenységének növekedési üteme és a dolgozók szociális helyzetének javulása is jelentősen elmaradt a többi fejlett tőkés országétól.

A Reagan-kormányzat gazdaságpolitikája, a tudományos-műszaki haladás meggyorsítása, az ebben élenjáró ipari struktúrák modernizálása érdekében tett lépései, a katonai szféra gyors ütemű fejlesztése s műszaki vívmányainak széles körű alkalmazása viszonylag rövid idő alatt számottevő eredményeket hozott. Az Egyesült Államok gazdaságilag, csúcstechnikában felzárkózott Nyugat-Európához, sőt le is hagyta az „öreg kontinenst". Fokozatosan létrejöttek az olyan új, élvonalbeli termelési-műszaki bázisok, amelyekkel jelenleg csak a japán gazdaság tud versenyezni, a nyugat-európai nem vagy csak kis mértékben.

Mindezek következtében 1980 óta regionális szinten eltolódás ment végbe a fejlett tőkés világ gazdasági súlypontjaiban. Az Egyesült Államok középső, illetve nyugati területein kialakult és igen gyorsan fejlődő csúcstechnikai termelési központok (mikroelektronika, biotechnika, informatika) elsősorban a csendes-óceáni térség iparilag fejlett országaival, mindenekelőtt Japánnal létesítettek és létesítenek szoros kapcsolato-

kat. Ennek következtében is csökkent Nyugat-Európa világgazdasági szerepe és jelentősége, főleg az új technika és technológia tömeges elterjesztésének területén, így a termelékenységben is.

Az amerikai gazdaságpolitika – nemcsak a technikai modernizációban – fokozatosan hátrányos helyzetet teremtett Nyugat-Európa számára, ahol ezeket a vádakat hangoztatják is az Egyesült Államokkal szemben. A magas amerikai kamatok és révükön az európai tőke átvándoroltatása az ottani bankokba tovább mélyítette a nyers- és alapanyagok, az energiahordozók világpiaci árrobbanása által keltett problémákat. A dollár magas árfolyama meggyengítette az európai valuták helyzetét. Igaz, hogy ez csökkentette az amerikai vállalatok nyugat-európai piacokra irányuló exportjának versenyképességét, viszont a szabadkereskedelemre állandóan hivatkozó amerikai kormányzat protekcionista intézkedésekkel korlátozza a nyugat-európai és japán behozatalt. (Acélipari termékek, élelmiszerek, japán gépkocsik, elektronikai eszközök stb.) Ez mélyülő ellentétet okoz az Egyesült Államok és legerősebb szövetségesei között.

Nyugat-Európában az utóbbi években lelassult a termelési szerkezet modernizálása, fokozódik a technikai, technológiai lemaradás, s ez a régió összességében egyre inkább hátrányos helyzetbe került az Egyesült Államokkal és Japánnal szemben. Az is igaz, hogy elsősorban az NSZK, Nagy-Britannia és a kisebb országok közül Svájc, valamint Svédország jóvoltából van javulás a gazdasági életben, a modernizációban. Ez részben az amerikai gazdasági fellendüléshez és a konzervatív gazdaságpolitika érvényesítéséhez kötődik, részben pedig a nyugat-európai belső erőfeszítések eredménye. A következő években tovább erősödhet az amerikai gazdaság meghatározó szerepe és előnye Nyugat-Európával szemben. Nyugat-Európán belül is jelentős érdekellentétek vannak, és bár ezek egyeztetésének politikai és gazdasági intézményrendszerei funkcionálnak, a Közös Piac mindeddig nem

tudta megoldani a nemzeti termelési adottságok lényeges különbségével – amely az EGK bővülésével még fokozódik is –, a túltermeléssel, az értékesítéssel, a pénzügyi kérdésekkel, a munkanélküliséggel összefüggő gondokat. Ezek különösen a Közös Piac mezőgazdasági termelésében jelentkeznek. Mindez együtt jár az állandósuló szociális problémákkal. Mintegy 16 millióra emelkedett a nyugat-európai munkanélküliség.

Gazdasági ellentétek Japánnal

A távol-keleti szigetország bruttó nemzeti összterméke elérte a Közös Piac bruttó össztermékének a felét, és elhagyta az NSZK-t. Japán jelenleg – az Egyesült Államok után – a tőkés világ második ipari és gazdasági hatalma.

Az ország második világháború utáni gyors gazdasági fejlődésének több oka van. Japán amerikai megszállása együtt járt az Egyesült Államok jelentős gazdasági segítségével, amely a beáramló óriási amerikai tőke mellett akkori fejlett technikát is jelentett. A háborúban vesztes ország hosszú időre lemondott a katonai erő fejlesztéséről, és az így felszabaduló eszközöket a gazdaság fejlesztésére használta fel. Honvédelmi kiadásai éveken keresztül a nemzeti össztermék (a GNP) 0,5 százaléka és 0,75 százaléka között mozgott, és 1987-ben is csak valamivel haladja meg az 1 százalékát.

Az ország gazdaságpolitikáját mindig a rugalmasság, a célratörés jellemezte. A technikai modernizációt minden periódusban gyorsan végrehajtotta, olcsó munkaerővel, jelentős kutatásfejlesztési alapok képzésével, az állami monopolkapitalizmus viszonyai között is fenntartva a kis- és középüzemeket, amelyek megfelelően tudnak reagálni a külvilág igényeire vagy meg tudják azt előzni. Japán nyersanyagokban és energiában – mindenekelőtt kőolajban – szegény ország, nagyrészt importra szorul, az importot viszont

csak úgy tudja folyamatosan biztosítani, hogy sokat exportál, elsősorban korszerű, jó minőségű, elfogadható árú késztermékeket. A japán gazdaság fejlődésének kulcsát ezekben a tényezőkben kell keresni.

A vázolt helyzetből természetesen ellentmondások is fakadnak. Japán számára létfontosságú, hogy minél többet exportáljon az Egyesült Államokba, a nyugat-európai országokba, a csendes-óceáni térségbe, és most kezdi felfedezni a szocialista országok piacait is. Erőfeszítései eredményesek: 1980 óta évi 16–18 milliárd dollár az Egyesült Államok külkereskedelmi passzívuma Japánnal szemben. Ennek következtében kiéleződtek az amerikai–japán gazdasági ellentétek. Ennél kisebb mértékben konfliktusok vannak Nyugat-Európa és Japán között is. A szigetországot minden oldalról támadások érik, amiért sokat exportál, de ennél jóval kevesebbet importál, és az importban aktív protekcionista politikát folytat.

Ezért is állapodtak meg a vezető tőkés országok az 1987 júniusában Velencében megtartott csúcsértekezletükön abban, hogy államaik pénzügyminiszterei a jövőben rendszeresen találkoznak, és folyamatosan nyomon követik a legfontosabb gazdasági mutatók, a növekedési ütem, az infláció, a fizetési mérleg, a költségvetési egyensúly és a valutaárfolyamok alakulását, egyeztetik a szükséges lépéseket.

Eredics Károly

A KORSZERŰSÖDŐ OKTATÁSI IGAZGATÓSÁG

Amikor a Somogy megyei párt-végrehajtóbizottság értékelte az oktatási igazgatóság tevékenységét, és kijelölte az előrelépés útjait, módjait, a határozat végrehajtása érdekében mindenekelőtt az alapvető követelményeket rögzítettük. El kell érni, hogy:

1. az intézményünk által szervezett tanfolyamokat a színvonalas oktató-nevelő munka, a folyamatos tanulás és a helyes politizálás jellemezze, vagyis elkerülhetetlen a követelményszint növelése;

2. az elmúlt évek jó tapasztalatait, gyakorlatát folytassuk, de egyúttal a régi helytelen beidegződéseket megszüntessük;

3. oktatási igazgatóságunk az országos és megyei propagandarendszerben egyértelműen megtalálja a helyét, kialakítsa kapcsolatrendszerét;

4. a káder- és továbbképzés tartalma, minősége, szervezeti rendje és irányítása korszerűsödjék.

Mindez egyaránt szemléletváltozást követel tőlünk propagandistáktól, de a pártszervektől, a munkahelyi vezetőktől, a beiskolázó közösségektől is. Célunk az, hogy a *marxizmus–leninizmus eszméi alapján vizsgáljuk a társadalom, a megye fejlődésének fő tendenciáit és értelmezzük összefüggéseit.* Ezért igyekszünk megismertetni a hallgatókkal a társadalmi, a megyei, a munkahelyi valóságot, a folyamatok lénye-

gét, és megmutatni a fejlődés marxista alapokon nyugvó helyes irányát. Ma a pártpropaganda igazán csak konkrét ismeretekkel hathat, válhat a gyakorlatban húzó, mozgató, aktív erővé. Nagy a felelősségünk azért, hogy ez a cselekvőkészség az anyagi és a szellemi javak gyarapítására irányuljon, mert csak így tudjuk igazán eredményesen segíteni a társadalmi fejlődést, a tudományos-műszaki haladást.

□□□

Kiemelt feladatunk az intézmény szellemi arculatának gazdagítása, az *oktató-nevelő*, az *elméleti-kutató* és a *módszertani-pedagógiai* munka egységének magasabb szintre emelése a tanárok, propagandisták ez irányú készségének és képességeinek növelésével. Ehhez megfelelő terepet, mozgásteret és eszközrendszert kell teremteni.

Ezért hoztuk létre, szerveztük újjá a módszertani-pedagógiai, szociológiai, valláskritikai csoportokat. A megyei politikai, gazdasági programokhoz kapcsolódva kutatási témákat jelöltünk ki számukra. Ilyen például az ifjúság és a vallás, a propagandisták helyzete, az iskolai élet demokratizmusa, a munkásifjúság helyzete. Kutatásra, feldolgozásra pályázatot írtunk ki „A párt munkastílusa, munkamódszere" címmel. Bekapcsolódtunk a pécsi Akadémiai Bizottság politológiai szakbizottságának munkájába. Folyamatban van az igazgatóság évkönyvének és az „Idegenforgalmi politika" című speciális kollégium tankönyvének kiadásra való előkészítése. Megkezdtük Somogy megye 1948 és 1980 közötti történetének feldolgozását. Javítottuk együttműködésünket a megyei lapok, folyóiratok, kiadványok szerkesztőségeivel. A tanszéki üléseket elméletileg igényesebbé tettük. A főfoglalkozású és a tiszteletdíjas tanárokat aktuális társadalompolitikai témák kutatására, egyetemi doktori és kandidátusi értekezések megvédésére bátorítjuk. A műhelymunka kiteljesítése, a tudományos fokozatok

megszerzésének segítése érdekében – szerény lehetőségeinkhez képest – javítottuk az erkölcsi-anyagi érdekeltséget; 1985-től a megyei pártbizottság káderállománya és utánpótlása részére orosz, német és angol nyelvtanfolyamokat szervezünk. Szeretnénk intézményünkben megteremteni a kutatás és oktatás szervezeti, tartalmi egységét. Ilyen szellemben foglalkozunk a káderutánpótlás nevelésével is.

Jelentősek tartalékaink az elméleti munkát segítő *kutatási infrastruktúra* fejlesztésében. Könyvtárunk 25 000 kötetes, 70 napilap és folyóirat jár olvasótermünkbe, ahol kézi- és segédkönyvek segítik, hogy színvonalasabb munkát lehessen végezni. Megkezdtük a könyvtári, bibliográfiai információk szervezett rendszerének kialakítását, a számítástechnikának a tudományos munkában való felhasználását. Szervezettebb a kapcsolatunk a megyeszékhely felsőoktatási és kutatási intézményeivel, amelyeknek e területen már gazdag tapasztalatai vannak. Tudatosabb és tervszerűbb kapcsolatrendszert kívánunk kialakítani a Politikai Főiskolával is.

□ □ □

Igényes tanári, nevelő és propagandamunka csak magas színvonalú oktatási kultúrával együtt lehet eredményes. Ezért az *ideológiai műhelymunka* erősítésével arra törekszünk, hogy az oktatási igazgatóság a politikai propaganda megyei módszertani és pedagógiai központjává váljon. Intézményünkben – központi támogatással is – sikerült megteremteni a szükséges oktatástechnikai feltételek alapjait (videolánc, számítógép, nyelvtanulást segítő magnó- és videoanyagok). A modern technikai eszközök propagandában való felhasználása – a módszertani csoport egyre hatékonyabb, tudatosabb működésének eredményeként – bővült, céltudatosabbá vált.

A kihelyezett és a tömegpropaganda tanfolyamokat folyamatosan ellátjuk szemléltető eszközökkel,

amelyeket egyre eredményesebben hasznosítanak. A múlt évtől az egyéves és öt hónapos pártiskolán a számítástechnikát is oktatjuk. Folyamatosan biztosítjuk ehhez a gépi feltételeket, és a jelenlegi tanévben kialakítjuk a számítástechnikai szaktantermet is. Két hónapos intenzív tanfolyam keretében sajátították el a tanárok a számítástechnika szükséges alapismereteit. Ezeket az eszközöket is felhasználva, jelentős erőfeszítéseket tettünk az előadások, foglalkozások, szemináriumok, vizsgák tartalmi korszerűsítésére, a hallgatók önálló tanulási készségének javítására. A pártiskola nappali tagozatán elindítottuk az idegen nyelvek oktatását is.

□ □ □

Fontosnak tartjuk, hogy az oktatási igazgatóság a marxizmus–leninizmus tanításán és a pártpolitika megismertetésén túl ellásson *közművelődési funkciókat* is. A tanárok és hallgatók pártiskolán töltött idejét igyekszünk úgy megszervezni, hogy lehetővé és szükségessé váljék alkotó kapcsolódásuk a kultúra legkülönbözőbb területeihez. Rendszeresen szervezünk színház- és kiállításlátogatást; filmklubot, fotószakkört tartunk fenn. Több alkalommal teremtettünk lehetőséget neves személyekkel való találkozásra. Szerveztünk országos, regionális és megyei tudományos tanácskozást, otthont adtunk különféle kiállításoknak. Az intézmény nyitottságát növelve jelentős segítséget nyújtunk iskolák és különféle kollektívák tan- és tornatermi, technikai gondjainak a megoldásához is.

Mindezek mellett a megyei pártoktatás csak akkor tudja betölteni küldetését, ha *megújul struktúrarendszere is.* A megyei, városi, községi káderpolitikai igényeket figyelembe véve tervezzük és szervezzük a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem tanfolyamait, a továbbképző- és céltanfolyamokat. Főleg a gazdaság és a propaganda kapcsolatát igyekszünk erősíteni. Ezért is kívánjuk javítani – Balaton-parti megye

lévén – az idegenforgalmi propagandát. Továbbra is szervezzük a nappali egyéves és öt hónapos, valamint az új rendszernek megfelelően – régiókat kialakítva – a kihelyezett kétéves és egyéves pártiskolákat levelező, esti és bentlakásos formában. Az igények szerint foglalkozunk továbbképző és céltanfolyamok bentlakásos, valamint kihelyezett esti formáinak, az egyéni tanulás módszerének továbbfejlesztésével is.

Mindebben együttműködünk a megyei pártbizottság osztályaival. A különféle tanfolyamokra való beiskolázás területi határait a politikai igényeknek és a közlekedési lehetőségeknek megfelelően rugalmasan változtatjuk. Az eredményesség érdekében pedig – a tartalmi, minőségi szempontok kiemelésével – koncentráljuk a párt-, a KISZ-iskola, a Megyei Tanács Továbbképzési Intézete és a szakszervezeti iskolák szellemi erőit, technikai eszközeit.

□ □ □

Az intézmény korszerűsítésének kulcsa az irányító, szervező, ellenőrző tevékenység színvonalasabbá tétele. A minőséget kell minden területen cselekedeteink irányadójának tekinteni. A megyei pártszervek egyetértenek céljainkkal, megadják a színvonalas munkához az anyagi-erkölcsi támogatást. A siker egyik feltétele tehát biztosítva van. A másik pedig rajtunk múlik.

Gyenesei István

VENDÉGEK, TURISTÁK, POLITIKA

A turizmus gyors ütemű fejlődése korunk egyik jellemző világjelensége. A legtöbb országban nő a belföldi és a nemzetközi idegenforgalom. Ez utóbbiban 1985-ben *ötször* annyian vettek részt (325 millió fő), mint 1960-ban.

Hazánk életében is igen nagy a nemzetközi idegenforgalom jelentősége. Az idegenforgalom fejlesztése, kiterjesztése egyrészt politikai érdekünk, hiszen erősíti a népek közötti bizalmat és megértést, hozzájárul a békés egymás mellett élés elveinek megvalósításához. Fejlődése összhangban van a helsinki záróokmány elveivel és ajánlásaival. Az idegenforgalom békés körülményeket igényel, de maga is hozzájárul ezek erősítéséhez, a biztonság megszilárdításához. Másrészt népgazdasági érdekünk is. Ezt mutatja, hogy a VI. ötéves terv időszakában a KGST-országok viszonylatában csaknem 1,5 milliárd transzferábilis rubel, a nem szocialista országokkal és Jugoszláviával megvalósuló idegenforgalmunkban pedig mintegy 1,3 milliárd dollár bevétel realizálódott. Az aktívum öt év alatt 1 milliárd transzferábilis rubelt és 800 millió dollárt tett ki, jelentősen hozzájárulva a külgazdasági egyensúly javításához. 1986-ban az idegenforgalmi konvertibilis bevételek elérték a 364 millió dollárt. A turizmus jelentőségét növeli, hogy népgazdasági szinten az

áruexporténál kisebb ráfordítással termeli ki a devizát, és számos, más módon nem exportálható tevékenységet értékesít.

Az elmúlt években számos olyan *központi döntés,* intézkedés született, amelyek a turizmus fejlesztését célozták.

– 1978-ban a Minisztertanács határozattal módosította az idegenforgalom országos irányítását.

– 1979-ben elkészült az idegenforgalom első, hosszú távú fejlesztési koncepciója.

– Magyarország nemzetközi idegenforgalmának fejlődését és tervszerű befolyásolását több államközi megállapodás segíti (például kölcsönös vízummentesség, a kötelező valutabeváltás megszüntetése, a beutazással kapcsolatos formalitások egyszerűsítése).

– Szállodaépítési és szállodarekonstrukciós program kezdődött.

– A fizetővendéglátás lehetőségei kiszélesedtek.

– Új vállalkozási formákkal bővült az idegenforgalom (elsősorban a szolgáltatások terén).

– A termálkincs hasznosítása kiemelt figyelmet kapott.

– A kulturális programkínálat bővült.

A Balaton

Az idegenforgalomnak az ország életében betöltött szerepéhez hasonlóan a turizmus *Somogy megyében* is fontos ágazat, s jelentősége évről évre növekszik. E kiemelkedő szerep elsősorban a Balatonnak, mint az ország legfontosabb üdülőterületének tulajdonítható. A Balatonnál található az ország kereskedelmi szállásférőhelyeinek 27 százaléka, s innen származik az idegenforgalmi bevételek mintegy 40 százaléka. A megye kereskedelmi szállásférőhelyeinek 97 százaléka itt található, s itt realizálódik a megyei vendégforgalom 90 százaléka, ezen belül a külföldi forgalom 95 százaléka.

A Balaton-parti idegenforgalomra az érintett köz-

ponti szervek az elmúlt 8–10 évben megkülönböztetett figyelmet fordítottak. A Minisztertanács több ízben átfogóan foglalkozott a kérdéssel, és a tó megmentésére, az ökológiai egyensúly biztosítására, a víztisztaság helyreállítására számos intézkedést hozott. Ezek végrehajtása nyomán jelentős előrelépés tapasztalható (a vízminőség javulása, szennyvíztisztítás, köztisztaság stb.). Ez a munka azonban nem fejeződött be, és maga a balatoni idegenforgalom – amely az elmúlt ötéves tervben a fogadási feltételek oldaláról stagnált – több sürgető központi, megyei, illetve helyi intézkedést igényel.

A legfontosabb, az élelmiszer-kereskedelmi hálózat bővítése már megkezdődött. Ezenkívül nagy erőfeszítéseket teszünk a balatoni idegenforgalom tér- és időbeli széthúzására. A nyári idegenforgalmi szezon a Balatonnál ősszel fejeződik be, de az a távlati célunk, hogy ősztől tavaszig se néptelenedjék el a Balatonpart. Több, a megye belső területein fellelhető, potenciális idegenforgalmi helyszínt fejlesztünk, döntően a *minőségi turizmus* jegyében (kastélyprogram, vadász- és lovasturizmus, falusi turizmus, szolgáltatásfejlesztés, szabadidő-központok). Sikerült egyidejűleg mind a Balaton-parton, mind a belső területeken eredményeket elérni, az ágazat ellentmondásai valamelyest mérséklődtek. Javult az irányítás, a szervezettség, erősödött a verseny. A balatoni idegenforgalom jövedelmezősége nőtt, a valutabevételek emelkedtek.

Idegenforgalmi propagandánkról

Hazánk alapvetően kedvező nemzetközi megítélésében jelentős szerepet játszik a hozzánk érkező, évről évre növekvő számú turista döntően pozitív véleménye és annak továbbadása. Belpolitikánk olyan értékei, mint a közrend, a közbiztonság, az áruellátás színvonala önmagában is megfelelő hatást váltottak ki a „vasfüggöny" mögé kíváncsiskodó nyugati vendégeknél. *A megye idegenforgalmában politikai normáin-*

kat sértő, illetve toleranciánkat meghaladó jelenségek nem tapasztalhatók, vagy csak elvétve, elszigetelten jelentkeznek.

Ebbe a folyamatba a politikai propaganda is bekapcsolódik. A megyei párt-végrehajtóbizottság például rendszeresen áttekinti az idegenforgalom helyzetét, fejlesztésének feladatait. A testület, amikor legutóbb is alaposan megvitatta a témát, a gazdasági feladatok mellett a tudatformálás feladataira is utalt. A turizmus fontosságára, növekvő gazdasági szerepére, irányítási, szervezettségi szintjének emelésére, a turistaközpontú szemlélet kialakítására, valamint az idegenforgalomban kifejtett politikai munka fokozására és árnyaltabbá tételére hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy az idegenforgalmi propaganda keretében is törekedni kell a szocializmus nemzetközi vonzerejének növelésére, vívmányaink népszerűsítésére, elért eredményeink bemutatására, a valóság hiteles ábrázolására.

A Balaton-parti települések párt- és tömegszervezeti testületei évente megvitatják az idényelőkészítés politikai feladatait, a korábbi szezon tapasztalatait. Az évente tartott pártnapok – a megye adottságaihoz igazodva – kiemelten foglalkoznak az idegenforgalmi kérdésekkel. Az érintett alapszervezetek a politikai munka során fokozott figyelmet fordítanak a vendégekkel közvetlenül érintkező dolgozókra. Számítanak színvonalas szakmai munkájukra, politikai, ideológiai elveink, nézeteink meggyőződéses képviseletére. Ennek során figyelembe kell venni, hogy a külföldi turista csaknem kizárólag az idegenforgalomban dolgozókkal érintkezik. Ők jelentik számára a magyar „dolgozót". Ezért a vendégekkel közvetlenül érintkezőknek szakmailag képzettnek, erkölcsileg alkalmasnak kell lenniük feladatuk ellátására. A szállodák, kempingek, üdülők, kereskedelmi egységek dolgozói hazánk – szélesebb értelemben vett – propagandistáinak tekinthetők.

A *kiadványok* közül megemlítem a külföldieknek

szóló, általános jellegű, idegen nyelvű tájékoztatókat. Ezek tartalmának, hangnemének, hangvételének meghatározásánál az érintettek arra törekednek, hogy összhangban legyenek a politikai propaganda követelményeivel is.

Teendőinkről

Az idegenforgalommal kapcsolatos politikai tevékenységünkben sok a tartalék. A gondok gyökere az, hogy magára az idegenforgalmi politikai propagandára korábban hosszú időn keresztül nem fordítottunk olyan figyelmet, mint a propaganda hagyományos vagy kiemelt területeire, és emiatt a tudatformálás e sajátos területe csak néhány éve indult dinamikus fejlődésnek. Az okok közül megemlítek néhányat, a teljesség igénye nélkül.

Az idegenforgalom mint gazdasági tevékenység a többi hagyományos népgazdasági ághoz (ipar, mezőgazdaság) viszonyítva késett a fejlődésben. Kezdetben felkészületlenek voltunk – különösen itt, Somogyban – azoknak az új jelenségeknek a fogadására, amelyeket magában, illetve magával hordoz. Ezért bizonyos körben magának az idegenforgalomnak a megítélése vegyes volt: lehet gazdaságilag előnyös, de politikailag káros is.

A politikai munkát nehezíti, illetve sajátos eszközöket igényel, hogy az idegenforgalomban tevékenykedők jelentős számban, növekvő arányban *nem vonhatók be közvetlen politikai felkészítésbe* (a lakáskiadók, a magánkereskedők, a kisiparosok egy része, a legális formákat felhasználó „szabadúszók" stb.).

A különböző relációkból érkező – de térben és időben egymástól el nem választott, el nem választható – idegenforgalom viszonylatonként eleve *más követelményeket* és ennek megfelelően más tartalmat, más módszereket, eszközöket igényel a politikai propagandától.

Az ideológiai harcot nehezebbé, a propagandatevé-

kenységet pedig még árnyaltabbá teszik azok az *új jelenségek*, amelyek a világgazdaság fejlődéséhez, a KGST-országok gazdasági nehézségeihez, a nyugati és a szocialista relációból érkező vendégek eltérő életviteléhez, költési lehetőségéhez és ezek következményeihez kapcsolódnak.

Végül hadd említsem meg, hogy a propagandának közismerten egyik hatásos eszköze, módja a személyes példa, a személyes propaganda éppen a turizmus során létesített széles körű emberi kapcsolatok révén hat.

A teendők három – egymással egyébként összefüggő – területen jelentkeznek. Mindenekelőtt célszerű az idegenforgalmi propaganda elméletileg tisztázatlan részeit, területeit *központi kutatás* keretében feltárni, teljesebbé tenni. Vizsgálni kell a turizmus hatását az életmódra, a közhangulatra, a közgondolkodásra. Finomítani kell a propagandának az idegenforgalmi tevékenységhez, annak sajátosságához igazodó, differenciált eszközrendszerét. Másodsorban az idegenforgalomhoz kapcsolódó *politikai munkát* tervszerűbbé, intenzívebbé, folyamatosabbá kell tenni. Harmadsorban markánsan meg kell határozni *relációnként* a politikai propaganda tartalmát és súlypontjait. Ez a munka már eredményesen folyik.

A tudatformálásnak ma, véleményem szerint mindenekelőtt a belföld felé, a belföldi közvélemény megfelelő orientálására kell irányulnia. Ennek keretében elsősorban azt kell tudatosítani, hogy az idegenforgalom tartósan fellendülőben lévő gazdasági „húzóágazat". Az itt kitermelt valutamennyiség mással nem pótolható. Növelésére mind a népgazdaság egyensúlya, mind pedig továbbfejlődésünk megalapozása szempontjából szükség van. Érzékeltetni kell továbbá, hogy az idegenforgalom lebonyolításához, fejlesztéséhez hazánk megfelelő politikai, társadalmi, kulturális, természeti adottságokkal rendelkezik. Hangsúlyozni kell az idegenforgalom politikai jelentőségét, mint lehetőséget a kapcsolatok szélesítésére, a békés viszonyok táplálására.

Az idegenforgalom fogadásában érintett helyi lakosságban tudatosítani kell, hogy a turizmus – főleg ha nem folyamatos, hanem idényszerű – általában bizonyos kényelmetlenségekkel: zsúfoltsággal, sorbanállással, közlekedési gondokkal is jár, de ennek fejében munkaalkalmat, kereseti lehetőséget, külön jövedelmi forrást is jelent.

Nagy a felelőssége a kifelé irányuló propagandának, hiszen a szocializmust mint vonzó társadalmat kell reprezentálnia. Itt a legnagyobb segítséget az ágazatban meglévő kedvezőtlen jelenségek felszámolása vagy legalábbis mérséklése adja. Ebben a szakmában ugyanis – a közvetlen nemzetközi kontroll miatt – fokozott és érvényes az a törvényszerűség, hogy *a leghatásosabb propagandát a magas színvonalon végzett szakmai munka biztosítja.* Az idegenforgalomban tehát elsősorban a külön befektetést általában nem igénylő, de a vendég közérzetét közvetlenül befolyásoló minőségi munkán – a szervezettségen, a belső fegyelmen – kell javítani. A kulturált magatartást, az emberekkel való bánni tudást tegyük általános normává. Értessük meg, hogy jelentős ugyan az idegenforgalmi kereslet hazánk iránt, de a piaci verseny erősödik, és a szolgáltatások, a kulturáltság mai színvonala a jövőben várhatóan kevésnek bizonyul majd. Fontos, hogy további eredményes intézkedéseket tegyünk az idegenforgalomban és a kapcsolódó területeken megnyilvánuló harácsolás, a munka nélkül szerzett aránytalan jövedelmek keletkezése ellen.

Fontos az idegenforgalom feltételeinek megfelelő irányú és mértékű fejlesztés is. Az úgynevezett minőségi, a külföldiek magasabb fajlagos költését biztosító turizmus arányának további bővítése érdekében pótlólagos befektetésekre is szükség van. Megyei vonatkozásban elsősorban a termálturizmus, a vadászat, a hobbiturizmus szélesítése, üdülőfalvak építése jelent feladatot.

Gondunk, hogy a gazdasági szabályozás ma nem

ismeri el kellőképpen az idény, például a balatoni turizmus sajátosságait, gondjait. Ezért a Balatonparton – a valutakitermelés szempontjából egy igen jelentős területen – a működés (például az élelmiszerkereskedelem) gazdaságtalanabbá, az érdekeltségi viszonyok kedvezőtlenebbé váltak, a gazdálkodó szervek többsége munkaerőhiánnyal küzd.

Az idegenforgalom területén végzett politikai munka talán legfontosabb területe az *ideológiai harc*, illetve az azt szolgáló propagandamunka. Tudjuk, hogy ideológiai ellenfeleink az idegenforgalmat fontos politikai eszköznek tekintik. Kifinomult módszerekkel ki is használják a tőkés világ, a polgári életmód, életforma népszerűsítésére. Propagandamunkánkban ezért fokozott figyelmet kell fordítanunk a szocialista életmód értékeinek meggyőző bemutatására.

Ennek során azonban, a közvélemény előtt egyébként ismert jelenségeket fokozottan figyelembe kell venni, „kalkulálni" kell. Egyrészt azokat a folyamatokat, amelyek a fejlett tőkés országok gazdasági fejlődésében, a szocialista országok e téren megmutatkozó gondjaiban, illetve az ezekhez kapcsolódó, immár illúzióktól mentes kiút keresésében nyilvánulnak meg. Másrészt – és ez sajátosan idegenforgalmi téma – azt, hogy a turisták, köztük a szocialista országokból érkezők egy részének magatartásában több kedvezőtlen jelenség tapasztalható (valutázás, illegális kereskedelem stb.).

■■■

Összegezve: az idegenforgalmi propaganda korszerűsítése, a turizmus növekedésével párhuzamosan történő bővítése a tudatformáló tevékenységen belül továbbra is fontos feladat. Mindenekelőtt azért, mert eredményességének javulása jelentősen hozzájárulhat azoknak a politikai viszonyoknak a további konszolidálásához, amelyek többek között éppen az idegenforgalom fejlődésének egyik alapvető feltételét jelentik.

Süveges Mihály

KÁDERKÉPZÉS ÉS MUNKAIDŐ-VÉDELEM

A felső szintű politikai képzés és továbbképzés rendszere az elmúlt években egyre kevésbé tudta kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket a párt és a társadalom támasztott vele szemben. Erről tanúskodnak a Komárom megyei tapasztalatok is. Nálunk csökkent az érdeklődés a pártiskolai tanfolyamok iránt; a megyei pártbizottság két éve nem iskolázott be hallgatókat bentlakásos képzésre. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a munkahelyek egyre nehezebben nélkülözik dolgozóikat, másrészt átértékelődött az érdeklődés a politikai ismeretek iránt. Előtérbe került a munkához nélkülözhetetlen szakmai képzés és átképzés.

A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem hallgatóinak sorában jelentős fiatalodás figyelhető meg, ami pozitív tendencia; nőtt a csak középfokú iskolákban végzettek száma.

A felsőfokon végzettek a szakosított és a továbbképző tanfolyamokon tanulnak. E formákban is a gazdasági kérdésekkel foglalkozó tanfolyamtípusok kerültek előtérbe a filozófiai-ideológiai témakörűek rovására. Hangsúlyozni kell, hogy mai társadalmi problémáink megoldása nem várható *kizárólag* a szűken értelmezett gazdasági munka megjavításától, hanem sokoldalú elméleti és politikai megközelítést, új

magatartást, a napi és a távlati érdekek jobb összehangolását, a tudomány nagyobb mérvű közreműködését és aktívabb nevelő munkát, politikai tudatformálást kíván.

A párt céljainak megvalósítása ma önállóan politizáló, a döntésben és a tettekben határozott embereket igényel, s erre azok képesek, akik folyamatosan gazdagítják általános, szakmai és politikai műveltségüket. Ma egyik fontos feladatunk a korszerű politikai kultúra terjesztése, a társadalom- és természettudomány, valamint a politikai ismeretek új eredményeinek összehangolása. A politikai ismeretek – érvényes testületi határozatok értelmében – elsősorban a párt oktatási intézményeiben: a Politikai Főiskolán, az oktatási igazgatóságokon szervezett képzés, illetve továbbképzés során szerezhetők meg.

A tanulás munka. A gyárakban, a hivatalokban, az intézményekben stb. végzett tevékenység is munka. Ezt a kétfajta munkát kell egybekapcsolnunk, hiszen mindkettő előmozdítja, hogy a másikat eredményesebben végezzük. A munkaidőben azonban a munkahelyen kell dolgozni: a tanulás, beleértve a politikai képzést és továbbképzést is, ne terhelje a munkaidőt. A munkaidőn *kívül* szervezett politikai képzésnek csak akkor van értelme, ha a munkaidő *alatt* is értelmes, jól szervezett tevékenység folyik. Az a dolgozó, aki munkahelyén, a fő munkaidőben nem végez teljes értékű munkát, akár munkaidőben is képezhetné magát. De ennek a képzésnek ugyanúgy nem lenne értelme, mint ahogy nincs értelme a szervezetlen munkavégzésnek.

A káderképzési és -továbbképzési tanfolyamokon nem egy esetben olyan hallgatók is megfordultak nálunk, akiket munkahelyükön szívesen nélkülöztek. Aki nélkülözhető a munkahelyén munkaidőben, arra nincs szükség a továbbképzésben sem. A szemléletváltozás *elkerülhetetlen* e téren. Lényege abban van, hogy – a jelenben, de még inkább a jövőben – olyan kádereket képezzünk és képezzünk tovább, akik a fő

munkaidőben nélkülözhetetlenek, s akiknek tanulása megtermékenyíti, segíti munkavégzésüket. Ilyen módon érhetjük el, hogy csak azt képezzük, aki jól dolgozik, munkáját eredményesen végzi.

Ehhez az kell, hogy az egész képzési és továbbképzési folyamat a korszerű tartalom, a rugalmas szervezet, a változatos formák szerves egységének jegyében valósuljon meg. Lényeges követelmény – az átgondolt beiskolázáson túl –, hogy korszerű tankönyvek és szöveggyűjtemények álljanak rendelkezésünkre. A rugalmas szervezet és a változatos formák csak megfelelő, korszerű tartalommal és módszerekkel együtt válhatnak a politikai képzés és továbbképzés hathatós formáivá.

Csakis *valódi tartalom* válhat értékké. Éppen ezért célunk nem lehet csupán elvont ismeretek nyújtása; arra kell törekednünk, hogy a politikai képzésben részt vevő elvtársaink a gyakorlatban alkalmazható felkészítést kapjanak. Ehhez az is kell, hogy gyors és szervezett formában közvetítsük a korszerű ismereteket, a politikai feladatok megoldására elfogadott határozatokat. Le kell hántani róluk a rájuk rakódott misztikumot! Ma – a teljesítményképes tudás érdekében – egyre inkább az ismeretek integrálásának problémája kerül előtérbe. A marxizmus–leninizmus „darabokban" történő feldolgozása egy bizonyos szintig eredményes lehet, de afölött gátjává válhat egy magasabb minőségbe való átlépésnek. Ezért is nagy jelentőségű az a harmadik évébe lépett országos kísérlet, ami integrálja a marxizmus–leninizmus és a politikai propaganda követelményeit. A tapasztalatok egyértelműen biztatóak.

Ehhez a minőségi előrelépéshez *új szemléletű* oktatógárdára is szükség van. A Politikai Főiskola vállalta magára a propagandisták felkészítését. Ilyen értelemben, ha az objektív és a szubjektív feltételek együttesen fejlődnek, akkor a tisztességes és fegyelmezett munka meghozza az eredményét.

Mit kell tennünk az elmondottak érdekében? Kö-

rültekintően és szívós következetességgel kell végeznünk a minél több szempontból átgondolt beiskolázást, a tanulmányi csoportok összeállítását, a foglalkozások vezetőinek kijelölését, a fegyelem megkövetelését és a végzett munka megfelelő anyagi és erkölcsi elismerését. Következetesen ellenőrizni kell az oktatás folyamatát és annak részeit.

Az MSZMP XIII. kongresszusának határozata egyértelműen kimondja: „Részesüljön fokozott elismerésben az eredményes, alkotó munka..." Ezt a célt azonban csak úgy érhetjük el, ha – az elmondottakkal összhangban – olyan szemléletváltozás és a társadalmi igények olyan módosulása következik be, ami egyértelműen az eredményes munkát állítja példának elénk.

A nevelés területén is találhatók ehhez kapcsolódó feladatok. Az általános szakmai és politikai műveltség olyan *egységét* kell létrehozni, amely az alkotó szellemi élet kedvező előfeltétele. Az igényességet kell emelnünk, ez a politikai képzésben a tartalmi, szervezeti, módszertani területekre, de az irányításra és a propagandisták munkájára is vonatkozik.

Ezeket a célokat szolgálják azok a törekvések is, hogy olyan kötetlen, a társadalmi igények módosulásához jobban igazodó, a szemléletet komplex módon formáló tanfolyamokat is szervezzünk, amelyek rugalmasságuk, intenzív hatásuk mellett jó lehetőséget nyújtanak a tudományos kutatások új eredményeinek megismertetésére. E kötetlen formák közé sorolhatjuk a propagandista klubokat, az előadássorozatokat, az elméleti tanácskozásokat, a tudományos konferenciákat stb.

A párt vezető szerepének érvényesülése nagymértékben a jelenben formálódó, de a jövő céljait szolgáló, átgondolt káderképzés megszervezésén múlik. A jövőben kárderpolitikánkat minőségileg magasabb szinten kell megvalósítani. Ezt a munkahelyeknek is egyértelműbben kell támogatni.

Az elméleti igényességet minden eszközzel segítenünk kell, s ebből a szempontból *nagy feladat* hárul

a tömegkommunikációs eszközökre is. Az MSZMP XIII. kongresszusának határozata kimondja: „A korábbinál többet kell tenni a politikai tudat formálásáért. ... Az ideológiai munkát a politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldásával szoros egységben kell fejleszteni." Ezeket a célokat csak úgy érhetjük el, ha tudományos alapokon és ökonomikusan végezzük feladatainkat.

A Vörös Hadsereg szemléje a Vörös téren. 1919. május 25.

Hajdú Péter

ETIKAI KÉRDÉSEK A PROPAGANDÁBAN

Az oktatás minden fajtája, így a propagandatevékenység is felvet bizonyos etikai kérdéseket. Ezek zömmel a felelősség kategóriája köré szerveződnek. Az oktatók, a propagandisták felelősségének természetét legjobban a „közvetett" és a „megosztott" jelzőkkel jellemezhetjük. Közvetett a felelősség abban az értelemben, hogy a tanár, az előadó által a hallgatóságra gyakorolt hatás – már ami az általa közölt ismeretek hasznosítását illeti – nem közvetlenül jelentkezik. És megosztott felelősségről beszélünk, mert az előadó által másokra gyakorolt hatást más oktatási vagy egyéb, hozzá képest külső társadalmi hatások felerősíthetik, gyengíthetik, sőt akár ki is olthatják. Mindez egészen természetes, hiszen bármilyen oktatási intézmény és forma a társadalom egészének része, hatásai csakis a szélesebb társadalmi hatások közegében valósulnak meg.

A közvetett és a kollektív, vagyis megosztott felelősség elismerése persze nem ment fel egyetlen oktatót, előadót sem a valóságos felelősség alól, hiszen e kettőhöz bízvást hozzátehetünk még egy harmadikat is: a „sokrétű" jelzőt. Az előadó kollektívan és másokkal megosztva bár, de számos területen felelős személy: kezdve az anyanyelv állapotától az ideológia hitelén át a közhangulat, a közvélemény alakításáig.

Ez a kijelentés némi magyarázatot igényel. Az etika szerint ugyanis nemcsak a cselekvésért, tettért felelős az egyén, hanem tettének következményeiért is. A tanár, az előadó esetében ez azt jelenti, hogy nemcsak az a lényeges, milyen tartalmakat közöl, és azokat hogyan szelektálja, hogyan hangsúlyozza az információkat és így tovább, hanem az is, hogy milyen intellektuális, emocionális hatása van mondanivalójának együttesében mindennek, hogyan értelmezi mindezt a hallgatósága, milyen impulzusokat vált ki sajátos összetételű hallgatóságából.

■■■

Ezzel kapcsolatban az egyik kérdés, amiről érdemes elgondolkodni, az előadónak a hallgatósághoz való viszonya. Tapasztalt propagandisták meg tudják mondani, miként befolyásolja az előadás stratégiáját, gondolatmenetét, a mozgósított ismeretanyagot, az alkalmazott metodikai eszközöket, retorikai fogásokat az a tény, hogy például munkásszálláson vagy kutatóintézetben tartják-e előadásukat. A hatás szempontjából tehát döntő tényező az előadó „adaptálási készsége". Meggyőződéssel állítható: sajnos kevés propagandista képes arra, hogy különböző felkészültségű hallgatósággal jó hatásfokon közöljön ismereteket. Ritka az olyan pedagógus, aki egyformán hatásosan tud kétkezi dolgozóknak és értelmiségieknek előadást tartani. Igaz az is, hogy irreális és maximalista igény lenne ilyen követelményt a propagandisták elé állítani. Így van ez a hivatásos pedagógusokkal is. Ismeretes például, hogy az általános iskola alsó tagozatában tanító pedagógusok között van, akinek az első két osztály „fekszik jobban", másoknak pedig a felsőbb két osztály. Nos, a propagandatevékenységben sincs ez másként. A hallgatók valamennyi rétegének megvannak ugyanis a maga kulturális, világnézeti, szociális jellemzői, amelyeket szükségképpen figyelembe kell venni.

Az egyes életkori csoportok más időszakokban szerzik meghatározó élményeiket, más az affinitásuk, közelítésmódjuk a különböző problémákhoz, különös tekintettel a társadalmi, ideológiai kérdésekre. Gondot jelenthetnek számukra olyan momentumok, amelyek egy más korosztályba vagy társadalmi csoportba tartozó számára talán fel sem vetődnek, vagy ha igen, egészen más súllyal.

A különböző foglalkozások, életkörülmények, élethelyzetek puszta észlelése is némi empatikus, beleérző készséget igényel az előadótól és még ezzel együtt is nagyfokú tudatos odafigyelést a hallgatóságra, a belőlük kiváltott hatásokra, különböző visszajelzéseikre.

A propagandista tevékenysége csak akkor válhat tényleges segítségnyújtássá a világban való eligazodáshoz, ha az előadó, kerülve az előregyártott valóságmagyarázatokat, a kérdések megközelítésének anakronisztikus sémáit, „ad hominem" tud hallgatóságához szólni. Ha társadalmi kérdésekről szólunk, rajta kell érezniük magukat a csoportképen. Ennek híján fennáll a veszély: a világnézeti, erkölcsi problémáik keltette vákuumot, hiányt más világmagyarázat és értelmezés fogja betölteni.

■■■

A másik fontos kérdés annak az egyszerű ténynek a belátásából (vagy ennek hiányából) adódik, hogy a világnézeti tartalmak valóságunk progresszív változtatásának, a mindenkori viszonyok pozitív meghaladásának eszközei. Az ideológiának, ha közvetve is, kell hogy legyen valamiféle használati értéke, gyakorlati haszna. S ez nemigen lehet más, mint az, hogy programot ad a különböző társadalmi s ezen keresztül egyéni problémáink megoldásához valóságos szükségleteink, érdekeink alapján. Úgy is mondhatnánk, hogy bármely eszme értéke az alkalmazhatóságában rejlik. Az elmélet és a praxis ideális harmóniájának

létrejötte a propagandista tevékenységében részint szakmai-felkészültségbeli, részint etikai kérdés. Felkészültségbeli, mert az elvont teoretizálást, a steril elméletieskedést csak az tudja elkerülni, aki a legújabb szakirodalmat is ismeri, aki nem tartja degradálónak, hogy naprakészen tájékozott legyen még a publicisztikában is, aki lépést tart a kutatásokkal, a vitákkal, a különféle történésekkel. Etikai, mert mind a megrögzött konzervativizmust, mind a megengedhetetlen vulgarizálást, túlzott aktualizálást csak akkor tudjuk elkerülni, ha nem spóroljuk meg a nézeteink változtatásához erkölcsileg szükséges belső munkát, az önmagunkkal folytatott harcot, tehát ha vesszük a fáradtságot, hogy kigyógyuljunk az ilyen vagy olyan kérdésben óhatatlanul kifejlődött „csőlátásunkból"; vagy ellenkezőleg, megküzdjünk az aktuálpolitikai elkötelezettségből fakadó, morálisan megengedhetetlen, túlzott rugalmasságunkkal.

Általában véve olyan kérdésekről szólni, amelyekről hallgatóságunk minden tagjának van több-kevesebb ismerete, olyan szituációkra, történésekre kitérni, amelyeket így vagy úgy valamennyien megélünk, egyszerre hálás és nehéz feladat. Hálás, mert szavaink, kijelentéseink élénk érdeklődésre találnak, széles visszhangot kelthetnek. Nehéz, mert az előadói feladat célja elengedhetetlenné teszi az emberek többsége által átélt, de mégsem pontosan tudatosított helyzetek elméletileg jól megalapozott, tudományosan korrekt vizsgálatát, mindennapi életünk partikuláris részleteinek distanciált, tehát megfelelő távolságból történő, elfogulatlan – bár elkötelezett – szemléletét.

■■■

E két kérdés eredményeként arra a következtetésre juthatunk, hogy eredményes propagandamunkát az tud végezni, aki egyrészt lépést tud tartani a társadalom s a társadalomtudomány változásaival, másrészt jól ismeri és kellően megérti a hallgatóságát, bekalku-

lálva munkájába az úgynevezett „pedagógiai közegellenállást" is. Rendelkezik végül azzal a morális önkontrollal, hogy időről időre revízió alá veszi nézeteit: nem merevültek-e meg túlságosan, vagy nem változtatja-e azokat elvtelenül, nem sodortatja-e magát a különböző társadalmi és társadalomtudományi divatok árjával. Csakis így vívhatja ki hallgatóságától az autentikus személynek kijáró presztízst.

Ez a presztízs, ez a tisztelet igen labilis. Könnyen tönkreteheti a más ideológiai nézeteket vallókkal szemben tanúsított türelmetlenség, udvariatlanság, tapintatlanság is, mint ahogy az ideológiai ellenfelekkel szemben alkalmazott gúnyos, ironikus, lenéző hang sem kelt rokonszenvet egy jó ízlésű hallgatóságban. A propagandamunka egyetlen elfogadható stílusa tehát a napjainkban oly gyakran emlegetett dialógus: az egymás megértésének szándékán alapuló korrekt eszmecsere.

Magyar kommunisták Moszkvában, a forradalom győzelmének első évfordulóján. 1918. november 7.

Csoma Gyula

FELNŐTT ÉLETKOROK – FELNŐTTKORI TANULÁS

Aligha lehet szakszerűen és eredményesen tanítani (ismereteket átadni, gondolkodási és cselekvési műveleteket kialakítani, meggyőződést formálni) az életkori sajátosságok ismerete nélkül. Ez evidensnek tűnik, pedig az életkori különbségek szerepe a tanulásban (s ennek megfelelően a tanításban) nem volt mindig magától értetődő; a köztudatban ma is valamiféle összemosott, egységes kép él a tanítandó-tanuló *emberről.* Nem véletlenül alakította jelszóvá a századforduló tájékán zászlót bontó reformpedagógia a maga valóban korszakalkotó pszichológiai-pedagógiai felismerését arról, hogy *a gyermek nem kis felnőtt,* s nem véletlenül ismerte fel ennek fordítottját századunk második-harmadik évtizedében az *andragógiának* nevezett felnőttoktatás: *a felnőtt nem nagyranőtt gyermek, akkor sem, ha történetesen tanul.*

A felnőttkor azonban egy ideig továbbra is tagolatlan, egységes és statikus korszak maradt. Újabb – ma sem befejezett – kutatások voltak szükségesek ahhoz, hogy a tudomány belássa: nincs egységes felnőttkor, hanem felnőtt életkor*ok* (!) vannak. A születés pillanatában elkezdődő személyiségfejlődés nem fejeződik be a felnőttkor küszöbén, hanem folytatódik, mígnem valamely szinten állandósul, majd (az öregedéssel) regresszív irányt vesz, bár az ember még

ebben az életkori szakaszban is képes új dolgok megtanulására.

Minden más szakaszoláshoz hasonlóan a felnőttkoré is az egyetemes sajátosságokat ragadja meg; ezektől társadalmi csoportonként, egyénenként kisebb-nagyobb eltérések lehetségesek, illetve az egyetemes sajátosságok számtalan formában, az egyéniségen átszűrve, egyéni jellemzőkkel kiegészülve jelennek meg a valóságban.

A felnőttséget közvetlenül megelőző életkori szakasz az *ifjúkor* (adoleszcencia), amelyet a *serdülőkor* (pubertás) előz meg. Az ifjúkorral fejeződik be a személyiség megszerveződése, ez az utolsó szakasza a felnőttkor előtti fejlődésnek.

A felnőttkor kezdetét nem lehet egyetlen, pontos életkori adattal meghatározni. A biológiai-fiziológiai, a pszichológiai és a társadalmi tényezők, azok változásainak együttes hatása határozza meg a *felnőttkor kezdetét*. A mi civilizációnkban e három változás együttállása általában 23–25 éves korban következik be. Elméletileg tehát 23–25 éves korban ér véget az ifjúkor, és kezdődik a felnőttkor, pontosabban annak első periódusa: a fiatal felnőttkor. A három tényező egyenlőtlen fejlődése a gyakorlatban ezeket a határokat eltolja, rétegezi a felnőttkor kezdetét, bonyolultabbá teszi a helyzetet. Például a 18 éves szakmunkás biológiailag és társadalmilag már felnőtt lehet, pszichológiailag még nem; a 25 éves egyetemista biológiailag és pszichológiailag már felnőtt lehet, társadalmilag még nem.

Az emberi élet felnőttkorát a kutatók különböző szempontok szerint, többféleképpen szakaszolják. Anélkül, hogy a periodizálás lehetőségeinek, felosztási alapjainak problémáit kifejteném, a legelterjedtebb szakaszolást mutatom be. Nézetem szerint ez foglalja össze a legjobban – ha elkerülhetetlenül sematikusan is – a felnőttkor alakulását.

Kiindulva a 23–25. életévekből, a felnőtt ember *életkori szakaszai* a következők:

1. fiatal felnőttkor	23–25 évtől	30–32 évig
2. érett felnőttkor	30–32 évtől	43–44 évig
3. késői felnőttkor	43–44 évtől	56–57 évig
4. az öregedés kora	56–57 évtől	68–70 évig
5. öregkor	68–70 évtől	az élet végéig.

Nyilvánvaló, hogy az életkori szakaszok egymásból nőnek ki, folytatják, meghaladják vagy csökkentik a megelőző szakasz minőségét. Az első felnőtt korszak, a fiatal felnőttkor pedig a felnőttséget megelőző befejező szakasz: az ifjúkor folytatása. Minden következő szakasz függ az őt megelőző szakasz, szakaszok „történetétől". Életünk menetét *összefüggő folyamatnak* kell felfognunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne következhetnének be olyan törések, válságok a folyamatban, amelyek az előző szakasz vagy szakaszok történetéhez képest jelentős változásokat eredményeznek, új tényezőket mutatnak fel.

A fiatal felnőttkor

Ebben az életkorban az embernek csaknem minden pszichikus képessége – a gondolkodást és a beszédet kivéve – eléri a maximumot.

Az ember társadalmi (politikai és erkölcsi) tekintetben is „eredeti személyiséggé" válik, vagyis kialakulnak egyéniségének legmeghatározóbb jegyei. Fizikai és szociális érettségének érvényesítésére törekedvén, rendszerint *családot alapít*, és *szakmai érvényesülésre törekszik*. Mindezzel mintegy stabilizálni kívánja helyzetét a társadalomban, az egyénisége számára is az elképzelt legmegfelelőbb viszonyokat akarja megteremteni. Ezért erős érdeklődés él benne a törekvéseivel összefüggő társadalmi kérdések és a szakmai érvényesülését befolyásoló kérdések iránt. Tanulási indítékai ezektől vezérelve alakulnak ki. A társadalmi-politikai ismeretek iránti erős vonzalmuk tehát nem valamiféle absztrakt tudás iránt, hanem az életproblémáikkal összefüggő, azokra választ adó, konkrét tudás iránt nyilvánul meg.

A fiatal felnőtteknek már kialakult, fejlett tanulási szokásaik és tanulási technikájuk van. Ezeknek karaktere és minősége a megelőző életszakaszok tanulási szokásainak és technikájának karakterétől és minőségétől függ, és onnan fejlődhet tovább. Szívesen tanulnak együtt másokkal, csoportban, közösségben. Azt igénylik, hogy tanítójuk velük együtt gondolkodó, együttműködő *partnerként* viselkedjen. Ez a korosztály többnyire fiatal tanárt igényel, és szabad, alkotásra ösztönző nevelési körülmények közepette tanul a legeredményesebben. Számukra a legalkalmasabb módszer a *vita*, a *csoportmunka*, az ún. *kerekasztal-beszélgetés*.

Érett felnőttkor

Az úgynevezett *középgeneráció* – amelyhez az aktív népesség legnagyobb része tartozik – a felnőttoktatás szempontjából a legproblematikusabb. Ebben az életkorban ugyanis az embert többnyire túlságosan lefoglalja életcéljainak megvalósítása; fizikai és szellemi energiái nagy részét *szakmája és családja* szükségleteinek kielégítésére és problémáinak megoldására kívánja fordítani. Szakmai tevékenységét, szakmai törekvéseit is nagyrészt családjának fellendítése és stabilitásának kialakítása vezérli. Ebben a korban jut el az ember társadalmi, gazdasági aktivitásának csúcsára.

Érdeklődése – az előző korszakokhoz képest – szűkebb. A tanulás, a művelődés számára főleg a szakmai érvényesülést hivatott segíteni. Itt azonban áldozatokra is képes.

Arra törekszik, hogy tanulási szükségleteit *egyénileg* elégítse ki, nem pedig csoportos (csoportban szervezett) tanulással. E korosztály számára a legkevésbé hatékony a kollektív tanulás. Gyümölcsözőbb az individuális, egyéni munka, az egyéni érdeklődésen alapuló egyéni tanulás és módszerei. Ellentmondást jelenthet, ha az objektív gazdasági-szakmai szükségletek, amelyek az egzisztenciális kényszerből fakadnak, nem vál-

nak „saját" érdeklődéssé, felismert szükségletté; és az is, ha tanulási technikájuk addig kifejlesztett színvonala nem alkalmas arra, hogy a kívánt tudást külső beavatkozás, irányítás nélkül elégítsék ki.

E korosztály *egy részében* érzékelhető egy másik tendencia is. Mivel határozott és erős társadalmi és gazdasági törekvései vannak, olyan problémák is foglalkoztatják, amelyeknek társadalmi, gazdasági, politikai hatásuk van. A szakmai tudnivalókon kívül érdeklődnek az általános (nemcsak mint ifjú-felnőttkorban: a konkrét) társadalmi, gazdasági, politikai ismeretek iránt. A *politikai oktatás* iránt tehát e korosztály egy részénél jelentős érdeklődés nyilvánul meg. Ezért külön figyelni kell erre a tudatosan politizáló rétegre, s módot kell találni a többiek bevonására is, ügyelve azonban e korosztály társadalmi elfoglaltságára, terheire, tanulási törekvéseinek természetére.

Késői felnőttkor

Ebben a korszakban ér el az ember *társadalmi fejlődésének csúcsára* társadalmi pozíciójában, szakmai kiteljesedésében és családi körülményeiben, a társadalmi tapasztalatokban egyaránt. A szakirodalom e korszakot a *teljes élet fázisának* nevezi. Az egzisztenciális megállapodottság (még ha viszonylagos is), valamint a társadalmi helyváltoztatás igényének csökkenése, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely – sokszor relatív – megállapodottsága, a családi feladatok csökkenése sok területen tehermentesíti az embert, felszabadítja energiáit.

Mindez hozzájárul ahhoz, hogy alkotóképességei a legteljesebben kibontakozzanak. Ez az egy—másfél évtized válhat a legeredményesebb alkotó korszakká. Igaz: ekkor már a jó értelemben vett rutin is munkálkodik, de még nem szűkítő hatással. Az értelmi teljesítményekben már a hanyatlás jelei is érzékelhetők. A korszak vége felé az emlékezés képessége egyre inkább visszaeshet. Ezt azonban ellensúlyozza a na-

gyobb tanulási rutin, a kialakult gondolkodástechnika, a jelentős tapasztalat és a kreativitás.

Az *érdeklődés* az alkotással összefüggő területekre összpontosul. Az ember késői felnőttkorban ismét nyitottabbá válik, főként a kedvteléseivel kapcsolatban. Előfordul, hogy az alkotóképesség is elsősorban a kedvtelésekben bontakozik ki, nem pedig a hivatásban, a hivatali elfoglaltságban. Az érett felnőttkorban kialakult politikai érdeklődés, tevékenység szorosan kapcsolódhat a fő tevékenységű munkához is.

A legdöntőbb változás a tanulás szempontjából az – a felnőttoktatási tapasztalatok szerint –, hogy ennek a korosztálynak (az előzőkhöz képest) *nagyfokú a szervezésbeli és módszerbeli alkalmazkodóképessége.* Egyaránt vállalkozik az egyéni és a csoportos, autodidakta és közvetlenül irányított tanulásra-tanításra. Tanárának és tanulótársainak aktív segítőtársa lehet még akkor is, ha egyébként hajlamos a befelé fordulásra. Ezzel szemben saját korosztályához tartozó tanárt igényel. A felnőttoktatásban ehhez kell alkalmazkodni. Ez a korosztály jól kezelhető, aktív résztvevője a felnőttoktatásnak, politikai oktatásnak.

Az öregedés kora

Az öregedés folyamat, amelynek első jelei a késői felnőttkor vége felé már észlelhetők. Többnyire hatvan év körül kialakul a fizikai és a lelki élet hanyatló tendenciája. Ez azonban sokáig nem jelenti a tanulási és az alkotási képesség elvesztését, egy ideig hanyatlását sem. Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy voltak, vannak olyan alkotó emberek, tudósok, művészek, politikusok, akik az idő múlásával sem vesztenek alkotóerejükből. Sőt olyanok is, akik 70–80 éves korukban érik el alkotóképességük teljességét. Az öregedés tehát nem teljes és egyértelmű hanyatlás. Még feltáratlan, hogy a lelki fiatalság megőrzése milyen s mennyire általánosítható feltételektől függ.

Az érdeklődés általában az egészség és betegség,

a magány problémái iránt nyilvánul meg, és jellegzetesek az egyéni kedvtelések. Ez az érdeklődési struktúra nem egyszerre alakul ki.

Ez a korosztály (vagy legalábbis egy csoportja) sokáig hajlandó a rendszeres, szervezett tanulásra, akár feszes irányítással is. Más részük életproblémáira kötetlen formák között keres választ a tanulással, vagy kedvteléseit fejleszti. Mindaddig, amíg e korosztály tagjai megőrzik társadalmi-politikai aktivitásukat, amelyet korábbi tevékenységük folytatásaként kamatoztatnak, képesek arra, hogy új társadalmi-politikai ismereteket szerezzenek.

Öregkor

Általában egyre szűkülő érdeklődésével és gondolkodásbeli sablonjaival ez a korosztály a felnőttoktatástól elsősorban segítő közreműködést kíván az öregség megéléséhez és az élet befejezéséhez. Ez az életkori szakasz már egyértelműen a *gerontoandragógia* területe. Bizonyos tanulási formák alkalmazására azonban még mindig lehetőség nyílik. E korosztály egyre szélesebb rétegei képesek megőrizni aktivitásukat, csökkenteni a regresszió ütemét.

□ □ □

A felnőttek tanítását természetesen nemcsak az életkorszakok jellemzői határozzák meg. A jellemző vonásoknak ezt a csokrát egybe kell vetnünk más paraméterekkel is. Mégis, nagyon fontos az életkori szakaszok ismerete. Mit kezdjünk velük?

Alkalmazkodjunk hozzájuk. Mégpedig legalább a következő döntéseinknél: amikor a tanulás céljait, követelményeit meghatározzuk; amikor a tanyanyagot összeállítjuk, amikor a tanítás-tanulás folyamatát megtervezzük és megszervezzük, a formákat és módszereket kialakítjuk; s amikor tanítunk: akár közvetlenül, akár közvetetten irányítjuk a tanulást.

Nagy Katalin

„ÉN ÍGY TANÍTOM...” A POLITIKAI OKTATÁS MÓDSZEREI CÍMŰ TÉMÁT

A téma jelenleg „A politikai oktatás pedagógiája” elnevezésű speciális továbbképző tanfolyam programjában szerepel. A feldolgozásra szánt időből három órát használok fel előadásra és általában 4×3 órát gyakorlásra.

Az előadás

Ennél a témánál feltétlenül az ún. *konverzatórikus előadást* tartom célszerűnek. Konverzatórikus előadást akkor tartok, amikor az adott témáról a hallgatóknak már feltehetően van ismeretük, tapasztalatuk, bár nem tudom mennyi és mennyire aktivizálható. Az előadás tartalmát, logikai menetét – vázlatát – én határozom meg, az én mondanivalóm a „vezérfonal” (ebben egyezik a hagyományos előadással), de bizonyos pontokon „átadom a szót” a hallgatóknak, akik elmondják, amit tudnak, én elfogadom, korrigálom, kiegészítem azt – majd visszaveszem a szót. Ez a fajta szerepváltás többször ismétlődik az előadás során, nem feltétlenül ritmikusan az időben, nem feltétlenül arányosan a tartalmi egységekben; témája (és hallgatója!) válogatja. Szívesen alkalmazom ezt a módszert, mert majdnem biztos lehetek a hallgatók akti-

vitásában, kudarcom vagy kudarcuk veszélye nélkül. Hiszen ha mégsem tudják azt, amit feltételeztem, elmondom én; ha rosszul tudják, korrekcióm természetes és nem megszégyenítő.

A téma kibontását a következő kérdések köré csoportosítom:

1. *Milyen módszert ismernek* (éltek át vagy alkalmaztak már maguk is) *a pártoktatásban?*

A kérdésre „beleszólás" formájában kérem a választ. Felírom a szavakat (előadás, kiselőadás, látogatáselemzés, szeminárium stb.), hogy lássuk a módszerek választékát és az alkalmazás gyakoriságát. Rendkívül tanulságos ez a vallomásokból összeálló gyűjtemény, pedig még nem is kommentálták tapasztalataikat.

Új információként elmondom, hogy az oktatási módszereket különböző kutatók sokféleképpen csoportosítják. Például Kelemen László *a megismerés forrása* szerint beszél: a *cselekvéssel* (laboratóriumi és gyakorlati munkák); az *észleléssel* (bemutatás, megfigyelés); a *szóbeli megismeréssel* kapcsolatos módszerekről (elbeszélés, előadás, magyarázat, beszélgetés, szövegek tanulmányozása). Egy szovjet szerzőpáros, I. J. Lerner és M. N. Szkatkin *az aktivitásformák* szempontjából így csoportosítja a módszereket: *reproduktív* módszer (előadás, olvasás, rádió, televízió); *problémafelvető* módszer (megfigyelés, könyvvel végzett munka, kísérlet, előadás is); *részben kutató* módszer (beszélgetés, tervezés, a hallgatók egyéb önálló munkája); *kutató* módszer (témaválasztás, hipotézis, irodalomfeltárás, vizsgálatok-felmérések, kísérletek stb.). További rendszerező elvek: *a megismerés jellege szerint* (szó, írás, szemléltetés); *a tanári tevékenység iránya szerint* (frontális, csoportos, egyéni). A felnőttoktatásban inkább a többtényezős rendszerezéssel találkozunk.

Ezeket – vagy más szerzők módszercsoportosítását – fóliára írtam fel. Kivetítve egybevetjük a hallgatók által felsorolt – és a táblára rögzített – módszerekkel. Felidézzük a már tanult (olvasott, hallott) lenini is-

meretelméleti formát: „Az eleven szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz, ettől a gyakorlathoz – ez az igazság megismerésének, az objektív realitás megismerésének dialektikus útja." Az „út" e három szakaszába lényegében besorolhatók mindazok a módszerek, amelyeket a pártoktatásban használunk.

Az általuk felsorolt módszerek gyakoriságát áttekintve kiderül, hogy a pártoktatásban a szóbeli (verbális) módszerek uralkodnak.

2. *A szóbeli módszerek:* előadás, konzultáció, szeminárium, vita. Természetesen több is van, továbbá az említettek sem különülnek el egymástól ilyen kategorikusan. A konzultáció általában az előadáshoz kapcsolódik, a szeminárium lehet vita jellegű stb. De hatékonyságuk megismerése érdekében most egyenként vizsgáljuk meg őket. *Mondják el a hallgatók, hogy tapasztalataik szerint melyik módszernek mi a legfőbb előnye, legfőbb hátránya.*

Fóliára felírom a négy módszert, mindegyik mellett helyet hagyva a pozitívumok (+) és a negatívumok (—) felsorolására, illetve ezek alapján a javaslatra: melyiket mikor alkalmazzuk. Az így elkészített táblázatot a felszólalások alapján kitöltöm. Például az előadás előnyeként „összehozzák", hogy az tervezhető, logikusan felépíthető, jegyzetelhető stb.; hátránya: általában passzivitásra kényszeríti a hallgatóságot; akkor javasolható tehát, amikor sok új információ közlésére meghatározott idő áll rendelkezésre, viszonylag nagy létszámú csoport előtt. A vita előnye, hogy felszínre hozza a különféle nézeteket, aktivizál, erősíti a csoportkohéziót, jó alkalmat kínál a hallgatók tudásának és bizonyos személyiségvonásainak megismerésére stb. Hátránya: mellékvágányra térhet, mindig ugyanazok az aktívak, a propagandista számára állandó szellemi készenlétet jelent; időigényes stb. Akkor javasolható tehát a vita szervezése, ha az adott témában feltehetően vannak különféle nézetek, ha a propagandista felkészültsége és kérdezéskultúrája képes mederben tartani a vitát.

Új információt is adok mind a négy szóbeli módszerhez. Beszélek az előadás fajtáiról, szerkezetéről, funkciójáról, az előadói magatartásról, kiemelve (és itt ismét átadom a szót a hallgatóknak) a jegyzetelhetőség problémáját. Ismertetem a szeminárium és a konzultáció fajtáit, jellegét, funkcióját, a kérdezéstechnikát és kultúrát. Beszélek a vita céljáról, jellegéről, politikai és pedagógiai jelentőségéről, a vitavezető személyiségéről, stílusáról. A vitavezetői stílusról megint megkérdezem a hallgatóság tapasztalatát. Általában „eseteket" mondanak el („az volt jó, amikor..."). A kérdés általános és összefoglaló válaszát fólián mutatom be, hogy ti. a vitavezetői stílus vagy elengedő, vagy beavatkozó; a beavatkozás lehet korlátozó vagy serkentő; a serkentés lehet formális vagy érdemi.

Hogy az „új információkból" többet vagy kevesebbet mondok el, az attól függ, milyen egyéb információhordozó áll a hallgatók rendelkezésére: mi van a tankönyvben, milyen irodalmat ajánlhatok feldolgozásra stb.

3. *Mi határozza meg a módszerválasztást?* A kérdésre általában összehozzák a választ, hogy ti. a cél, a tartalom, az objektív feltételek (időkeret, felszereltség, csoportnagyság), a szubjektív feltételek (a hallgatók összetétele, a propagandista felkészültsége). A sokféle és nem feltétlenül szakszerűen megfogalmazott válaszokat fóliára elkészített táblázat bemutatásával „szedem rendbe".

4. *Hogyan készül a propagandista előadásra, vitavezetésre?* Ezt a kérdést a harmadik órára hagyom, de nem kérdem tapasztalataikat, és én magam sem adok szóbeli információt, hanem levetítem az „ABC" című 30 perces filmet, vagy „A vitavezetés ábécéje" című 30 perces filmet. Az előbbi az előadásra, az utóbbi a vitára való felkészülést mutatja be. Szívesebben használom a videoszalagos változatot, mert ott lehetőség van arra, hogy a film általam fontosnak tartott részeit mutassam csak be, és elhagyjam a szerintem túl sok

„játékfilmszerű" részletet. A két film – megítélésem szerint – inkább kezdőknek való. Ha a hallgatóság gyakorlott propagandistákból áll, szívesebben vetítem a „Lámpaláz" című 10 perces filmet; ez a téma valamilyen mértékben mindannyiunknak mindig aktuális.

Gyakorlás

Mivel a propagandistaképzés célja a szakmai ismeretszerzés mellett meghatározott készségek elsajátítása, több témánál is alkalmat adok az önálló hallgatói tevékenységre, az ismeretek alkalmazására. Egy-egy hallgató vállalkozik előadásra, szemináriumvezetésre, vitavezetésre. A témát ők választhatják, a módszerre vonatkozó külön tanácsot csak akkor adok, ha a hallgató igényli, hiszen a módszer*választás* is feladat.

Az időkeretet viszont megszabom; egy óra legyen (mindhárom módszernél). Az idővel való gazdálkodást is gyakoroljuk, ha az időkeretet megszabjuk.

Ha van videomagnó, úgy osztom el a műfajonkénti 3 órát, hogy egy óra a hallgató „szereplése", amit felveszünk videóra; egy óra a visszajátszás (amikor a csoport megadott szempontok szerint – és egyáltalán! – figyeli az adást), a harmadik órában pedig megbeszéljük a látottakat. A videofelvétel, illetve visszajátszás tanulságos – az önismeret szempontjából – a szereplő hallgatónak (általában mindenki meglepődik önmagán!). De a csoport többi tagja is sokkal többet – finomabb részleteket – vesz észre a látottakból, mintha videofelvétel nélkül értékeljük a produkciókat.

Az elemzés sorrendje a következő: elsőnek a szereplő hallgató mondja el, milyennek látta saját tevékenységét, mennyiben felelt ez meg elképzelésének; felkészülése-szándékai megvalósultak-e stb. Utána mond véleményt a csoport. Néha adok szempontokat, néha nem, mert „hozzák" maguktól is a legfontosabbakat. *Előadásnál:* információmennyiség, érdekesség, érthetőség, jegyzetelhetőség, időbeosztás, előadói ma-

gatartás, az előadás nyelvezete stb. *Szemináriumvezetésnél:* az aktivizálás módja, a kérdezés módja, a szemináriumvezető és a hallgatóság szereplésének aránya stb. (A lámpaláz gyakori megnyilvánulása, hogy ha nincs azonnal beszédre vállalkozó a hallgatók között, a szemináriumvezető felel a saját kérdésére, így küszöbölve ki a félelmetes „csöndet".) *Vitavezetésnél:* a vitatéma (témák) meghatározása, „vitathatósága"; az aktivizálás módja; reagálás a téves nézetekre, az „álaktivitásra" stb. (Gyakorlott vitavezetőknek is problémát okoz az esetleges „ügyeletes hozzászóló" kezelése. Kezdőnél gyakori jelenség, hogy párbeszédnek tekinti a vitát, kötelességének tartja, hogy minden hallgató minden megnyilvánulására maga válaszoljon, és nem hagyja, hogy a csoport tagjai egymással is vitázzanak.)

Az önbírálat és a csoport bírálata után mondok véleményt én a látottakról, összefoglalva, kiegészítve vagy korrigálva az eddigieket. Ha erre nincs szükség, formális összefoglalót nem tartok. Helyette egy előre sokszorosított táblázatot osztok szét. Ezen lényegében az előadás elemzésének szempontjai olvashatók pozitív–negatív párba osztva (például feszültségmentes, könnyed fellépés – feszült, görcsös, bizonytalan fellépés; világos-rendezett előadásszerkezet – zavaros, bizonytalan előadásszerkezet.) A pozitív, illetve negatív „véglet" között hétfokú skála van. Mindenki „berajzolja" e hálóra a maga értékelését, valamennyi szempontpárra; aztán összevetjük az így létrejött görbéket. Ha kicsi a csoport, lehet fóliára rajzoltatni, azok egymásra helyezésével szemléletesen megmutatkozik az értékelés azonossága vagy különbsége. Ez a módszer arra is jó, hogy megbeszéljük: mennyire tudunk értékelni-elemezni, ez esetben előadást.

Így használom fel a szóbeli módszerek (előadás, szemináriumvezetés, vitavezetés) gyakorlására a 3×3 órát.

A maradék 3 órát a *nem szóbeli módszerek* áttekintésére fordítom. Azért „áttekintésére", mert egy ré-

szüket már alkalmazták (alkalmaztam) a korábbi foglalkozásokon: film, video, fólia. Ezek készítésének, illetve alkalmazásának néhány alapvető módszertani szabályát összegezzük. Például: fóliára olyan mondanivalót vigyünk, amikor ábrák, színek, betűformák variálásával és megszerkesztésével valami olyan információt, összefüggést, alá-, fölérendelést, hangsúlyokat stb. tudunk adni, amit szóban nem; tehát ne szöveggel írjuk tele a fóliát! (Persze van, aki előadásvázlatát írja fóliára, ez is elképzelhető, lényegében a táblai vázlatot helyettesítheti; de én itt elsősorban azt akarom megbeszélni, hogy „miben tud többet" a fólia, mint a szöveg.) Vagy: a film- és videoanyag nem helyettesíti a propagandistát, hanem kiegészíti. *Megtervezett célja* szerint lehet érdeklődéskeltés, vitaindítás, alátámasztás, összefoglalás, asszociációkeltés, rögzítés, érzelmi elmélyítés stb.

A többi nem szóbeli módszerről (például látogatás üzemben, taggyűlésen, múzeumban, iskolában stb.) itt nem beszélek, hanem más témák kapcsán gyakoroltatom azokat is.

Lenin beszédet mond a frontra induló vöröskatonáknak. Moszkva, 1920. május 5.

László Tibor

ÚJ UTAK A PROPAGANDISTAKÉPZÉSBEN

A politikai tömegoktatás propagandistáinak sajátos képzési igénye a gazdasági-társadalmi kibontakozás politikai-ideológiai feladataiból szükségszerűen következik. A kibontakozási program ugyanis befolyásolja a politikai-ideológiai magatartást, és egyben új emberi-egyéni beállítódást is igényel. A propagandistának a tömegpolitikai oktatásban a személyiség jelentős politikai-ideológiai átformálását kell megoldania, emelni kell a propaganda elméleti és módszertani minőségét, s erre a propagandistákat megfelelően fel kell készíteni.

A pártpropaganda személyi feltételeinek továbbfejlesztése a következő fő követelményeket kívánja meg: az önálló felkészülés fejlesztése, a meggyőző- és nevelőkészség erősítése, valamint a változó társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó elvi-politikai magatartás képességének kialakítása.

●●●

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1984 januárjában pályázatot hirdetett a tömegoktatásban működő propagandisták képzésének korszerűsítésére. A feladat az volt, hogy a tematikában a marxizmus–leninizmus elsajátítása elméleti és mód-

szertani egységben valósuljon meg a jövő propagandistái előtt álló feladatokra való felkészüléssel egyetemben. Az első három díjat nyert pályázatot a gyakorlatban is bevezették, és kísérleti tanfolyamok keretében kipróbálták. A kísérlet három éve alatt 62 tanfolyam indult, illetve működik. Ennek során tanári és hallgatói segédanyagot, módszertani segédleteket, szöveggyűjteményeket és kísérleti jegyzeteket is készítettek. Rendszeresen tartottak módszertani-technikai értekezleteket. A tapasztalatokat 1987. március 13-án tanácskozáson összegezték és érdemben értékelték.

A pályaművek és a kísérleti kipróbálás jelentős *tartalmi és módszerbeli megújulási képességről* tanúskodtak. Az a mód, ahogyan a politikai-ideológiai igények oldaláról törekedtek egységbe szervezni a tartalmi és módszertani elemeket, a marxizmus–leninizmus három alkotó részét, már önmagában is dicséretes törekvés. Nemcsak egyszerű tematikai átalakítást, fogalmi átrendezést végeztek, hanem megkísérelték az oktatás módszertanát is az igényekhez hozzáalkalmazni.

A kísérleti képzés hallgatóit az ML Esti Egyetem hároméves tagozatának átlagos képességű és képzettségű jelentkezőiből válogatták ki. A hallgatók a követelményekről, a többletmegterhelésről csak az osztályba sorolás után értesültek. A hallgatók kétharmada a feladatot így is magáévá tette, és vállalta az új tematikával, az új módszerek bevezetésével együtt járó nehézségeket.

A propagandisták számára nagy erőpróba volt, hogy a három pályaműből kialakított tematikát megértsék, és annak szellemét magukévá téve, a pályázat tartalmi és módszertani célját megvalósítsák. Az első időben, sőt egyes témáknál később is hatott a rutin, a több éves beidegződés. A rendszeres megbeszélések és az oktató-nevelő munka során fokozatosan alakult ki a tanfolyamok sajátos arculata. A három kísérletvezetőnek nem egyszerűen egy kész módszert kellett

továbbadnia, hanem a pályázatban vázlatosan kidolgozott elképzelést kellett realizálnia.

A kísérleti munka során nyilvánvalóvá vált, hogy a marxizmus–leninizmus „integrált" oktatása sokkal nehezebb és bonyolultabb problémákat rejt magában, semhogy ez egyéni erőfeszítésekkel megoldható lenne. A három kiinduló koncepció háromféle megoldást választott. Az első típus a tartalmi integrációra helyezte a hangsúlyt, a második típus a pedagógiai elvek és módszerek homogenizáló lehetőségeit kereste, a harmadik pedig az audiovizuális és egyéb technikai módszerek adta lehetőségekben vélte megtalálni az „integráció" lehetőségét.

Bebizonyosodott, hogy a marxizmus–leninizmus három ágának integrálását a politikai oktatás középfokú rendszerében a propagandistafelkészítés során nem lehet önmagában az elméleti anyagban végrehajtani. Ennek legfőbb akadálya, hogy az egyes tudományágak fogalmi és terminológiai rendszerük sajátos szakszerűségében különülnek el. Itt nem a marxizmus–leninizmus elvi-elméleti egységének hiányáról van szó, hanem arról, hogy a tudományos fejlődés az egyes ágakat sajátossá alakította, ami az oktatásban tartalmi ellentmondásra vezet. A filozófiai, politikai gazdaságtani és történelmi megközelítési mód és absztrakciós szint különbsége az oktatás módszertanában elkülönülést hozott magával. Az e problémák megoldására irányuló tudományos kutatás ez idő szerint igen kevés és elszigetelt, s ezt oktatási kísérletünk semmiképp sem pótolhatta.

A kísérleti propagandistaképzés integrációs sikereit ott érték el, ahol a politikai igényekből fakadó homogenizálódást össze tudták egyeztetni a tudományosság követelményeivel.

Az újfajta propagandistaképzés eddigi három éve sok megoldandó problémát vetett fel, és utat nyitott további próbálkozásoknak és kísérleteknek. Csak az egyik problémacsoportról beszéltünk, de lehetne arról is szólni, hogy az alkalmazott módszerek meny-

nyiben tették nyitottabbá és elméletileg igényesebbé a hallgatókat. Az eddigi marxizmus–leninizmus-oktatás kevésbé kedvezett a nyitottságnak, amikor az elméleti előfeltevéseket a valóságos problémák elé helyezte. Ennek feloldására az új propagandistaképzés tett néhány próbálkozást. Ilyen volt a klasszikus irodalom történeti szempontú elemzése, a jelen valóságával való egybevetése.

Mindez a propagandista személyiségének átformálásában is előrelépést, megújulást jelentett. Nem egyszerűen az eddigi tartalmat és módszert kellett módosítani, hanem e rutint kellett minőségileg átalakítani és gyökeresen új elméleti-módszertani eszközöket alkalmazni.

6,— Ft

E SZÁMUNK SZERZŐI

KÓTAI GÉZA, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője

ACZÉL GYÖRGY, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója

HOÓS JÁNOS, a közgazdaságtudomány doktora, az Országos Tervhivatal államtitkára

MOHAI LÁSZLÓ, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának helyettes vezetője

BALOGH ERNŐ irodalomtörténész, az MSZMP KB Tudományos, Kozoktatási és Kulturális Osztályának munkatársa

SZÁNTÓ I. PÉTER, a Hírlapkiadó Vállalat szerkesztője

KUN MIKLÓS, a történelemtudomány kandidátusa, az ELTE Kelet-Európa Történeti Tanszékének docense

ZÁNYI JENŐ, a Magyar Kereskedelmi Kamara alelnöke

TAMÁS ERVIN újságíró, a Népszabadság rovatvezető-helyettese

SZABOLCSINÉ BENEDEK ÁGNES, az MSZMP KB Politikai Főiskolájának adjunktusa

HERBAI ISTVÁN, az ELTE Bölcsészettudományi Kara Tudományos Szocializmus Tanszékének adjunktusa

LOVASSY TAMÁS, az MSZMP KB Kulugyi Osztályának munkatársa

SZENTESI GYÖRGY, a Magyar Kulugyi Intézet tudományos főmunkatársa

G. MÁRKUS GYÖRGY, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa

BALÁZS JÓZSEF, a Kulpolitika főszerkesztője

ERDICS KÁROLY, az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának igazgatója

GYENESEI ISTVÁN, a Somogy Megyei Tanács elnöke

SÜVEGES MIHÁLY, az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának igazgatóhelyettese

HAJDÚ PÉTER, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Karának főigazgató-helyettese

CSOMA GYULA, az Országos Pedagógiai Intézet Általános Tananyag és Tantervfejlesztési Igazgatóságának igazgatója

NAGY KATALIN, a neveléstudomány kandidátusa, az MSZMP KB Politikai Főiskolájának docense

LÁSZLÓ TIBOR, az MSZMP Budapesti Bizottsága Oktatási Igazgatóságának igazgatóhelyettese